

М. Т. Әлиқаров

АХАТ

Қарағанды
1997

Редактор - Төлеубай Ермекбаев

Әлиакпаров М. Т.

Ахат. — Қарағанды: Қазақстан,
1997, 170 бет

ISBN 5-7667-0890-4

Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым Академиясының мүше-корреспонденті, Қазақстан Медицина Ғылымы Академиясының академигі, медицина ғылымының докторы, профессор, Қазақстан Суретшілер одағының мүшесі Мақаш Тыныштықбайұлы Әлиакпаровтың бұл кітабына қазақ халқының аяулы ақыны Шөкерім Құдайбердіұлының баласы Ахаттың тар жол тайғақ кешуге толы тағдыры мен өнегелі өмірі алтын арқау етіп алынған.

Автордың қылқаламынан туған Ахат ақсақал мен оның жақын туысқандарының бірқатар кескіндеме суреттері де кітапқа енгізілген. Сондай-ақ оқырман қауым бұл кітаптан Ахат Шөкерімұлының әр жылдарда жазған көптеген өлеңдерімен жақын таныса алады. Ахаттың көп өлеңдері осы кітап арқылы тұңғыш рет баспа бетінде жарық көріп, халықтың рухани игілігіне ұсынылып отырғанын ерекше атап айтқымыз келеді.

“Ахат” кітабы қазақтың көкірегі ояу, көзі ашық зиялы қауымына, халқымыздың ардагер азаматтарын ардақтай білетін саналы жастарға арналған.

Қаз
Ә54

ISBN 5-7667-0890-4

© Әлиакпаров М.Т., 1997

Қарағанды мемлекеттік медицина институтының баспасы,
таралымы 2000 дана, 470061, Қарағанды қаласы, Гоголь көшесі, 40

Текіден туған текті еді ол

Абайдың аты, атағы қазақтың байтақ даласына бүкіл халықтық ұғым болып тарап кеткенімен жазба, баспа бетінде атағы көп шыққан өрі немере інісі, өрі артынан ерген шәжірті Шәжірім болды. Мұның себебі де бар. Абайдың баспа бетін көрген тұңғыш жинағы 1909 жылы Петербург қаласында басылып шыққанымен ол қазақ даласына көп тарай қойған жоқ. Абайдың одан кейін Ташкентте шыққан жинақтары да қалың жұртшылықтың қолына жәнді тие қоймады. Оның ең алғаш рет қалың көпшілікті дүр сілкіндірген жинағы 1933 жылы ғана біркелкі толық басылып шықты.

Ал осы кезге дейін Шәжірімнің өлең кітаптары да, шежірелері де, діни насихат еңбектері де халықтың арасына көп тарап кеткен болатын. Жалпы бұл кезде қазақ ақындарының ішінен Шәжірім мен Мағжанның атағы ел аузында өте жоғары болды.

Әлі есімде, 1958 жылдың желтоқсан айы еді. Мәскеуде қазақ әдебиеті мен өнерінің онкүндігі өтіп жатқан болатын. Бір күні “Москва” мейманханасының кең фойесінде Қазақстан Жазушылар Одағының сол кездегі төрағасы Ғабит Мүсіреповтің маңына бірталай қаламгерлер жинала қалдық. Әдетте сөзге сараң, байсалды Ғабен оң қолын жоғары көтеріп, қуана көтеріле:

- Жаңа ғана прокуратурадан хабар алдым, Шәжірім ақталды, жолдастар! Енді біздің қазақ әдебиетіне жаңадан 4 том асыл қазына қосылатын болады! -деп шаттана жар салып тұр екен.

M. F. K. (1941) / 1945

Тосыннан айтылған қуанышты хабарға біз де дүр сілкініп, қуана қол соқтық. Осының артынанша 1959 жылдың бас кезінде “Қазақ өдебиеті” газеті Шөкерімнің суретін басып, бір бет таңдамалы өлеңдерін жариялады. Қалың көпшілік бұған ерекше қатты қуанды. Бұл өдеби мереке болды. Бірақ бұл қуаныш ұзаққа бармады. Шөкерімнің шығармаларын жариялағаны үшін газеттің сол кездегі редакторы, қазақтың өйгілі ақыны Әбділда Тәжібаев орнынан алынды. Сол қуаныштың өсерінен мен де “Ақын мен арамза” деген поэма жазған болатынмын. Бірақ Шөкерімнің аты қайтадан қара тізімге іліккен соң, бұл еңбегімді ешкімге көрсетпедім. Сұрастырып білсек, кезінде Шөкерімнің көзін жойған адамдар оны заң орындары ақтағанына қарамастан ойға-қырға шапқылап, Шөкерімді Совет өкіметі жауларының қатарына біржолға қосақтап қойыпты. Арада 20 жыл өткен соң осы поэмамның ықшамдалған нұсқасын Қарағанды облыстық “Орталық Қазақстан” газетінде жариялаттым. Ал 1988 жылы осы поэмамды “Қазақ өдебиеті” газеті де жариялады. Осыдан соң менің үстімнен әртүрлі арыз-шағымдар түсе бастады. Бұл жөнінде “Бес арыс” деген кітапта толық дерек келтіргенмін. Менің өлгі поэмамда Шөкерімнің де, оны атқан адамның да аттары аталмаған. Солай болса да “Көжек өз атын өзі шақырады” дегендей ақын өліміне кінәлі, қолы қанды адамдар осы шығармамнан өздерін таныса керек.

1979 жылдың күзінде Бурабайда дем алғаным бар. Сол кезде Семей облысының бір басшы қызметкері маған сәлем бере келіп:

- Жөке, Шөкерімнің баласы Ахат ақсақал сіз жазған “Ақын мен арамза” деген дастанды жариялаған газетті кеудесіне басып, маған келді. “Міне, мен танымайтын бір қазақ Шөкерімді жоқтап жатыр, ал сендер неге үндемейсіңдер, жоғары жаққа неге айтпайсыңдар?” деп біраз өкпе-назын білдірді, - дегені есімде.

Мен бұл хабарға қатты қуанып қалдым. Бір өкініштісі сол кезде Ахат ақсақалмен тым болмаса хат арқылы да хабарласа алмадым. Мен Ахат ақсақалды 1960 жылы бір-ақ рет кездейсоқ көрген едім. Бойшаң, қарттыққа бой алдырмаған адам екен. Сәбит Мұқановпен шүйіркелесе оңгімелесіп тұрған сол бейнесі күні бүгінге дейін көз алдымда.

Абай, Шөкерім, Мағжан, Әлихан, Ахмет, Міржақып, Үкілі Ыбырай, Мәди, Мұхтар, Сәкен, Сәбит, Ілияс, Бейімбет, Мұстафа, Смағұл, Нәзір, Сұлтанбек жайлы жазылған әр қилы еңбектердің барлығы біздің халқымыздың рухани байлығын, қастерлі қазынасын қалпына келтіріп, егемен еліміздің шаңырағын биіктете түседі. Бұл саладағы еңбектерді үлкен-кіші деп болуға болмайды. Қазақта “Тамшы тамса, көлге сеп” деген сөз бар.

Оның үстіне қазақ мәдениетінде бейнелеу өнері өлі әдебиеттен кейін қалып келе жатыр. Қазір Қазақстанда осы салада жемісті тер төгіп жүрген өнер қайраткерлері де аз емес. Бұл салаға қазақтың өнерлі, дарынды жастарын барынша тарту керек, қанаты қатайғанша баули беру керек деп білемін. Осы орайда ғалымдығымен қоса суретшілік дарынымен халық құрметіне бөленген Қарағанды мемлекеттік медицина институтының ректоры, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының мүше-корреспонденті, Қазақстан Суретшілер одағының мүшесі, медицина ғылымының докторы, профессор Мақаш Әлиакпаров сияқты талантты інілеріміздің өмірдегі, өнердегі өмірбаяны жас ұрпаққа өнеге болса керек.

Мен Мақаш інімің “Ахат” атты көлемді кітабының қолжазбасын үлкен қызығушылық сезіммен оқып шықтым. Мамандығы дәрігер бола тұрып, жаратылыс өзі берген екінші бір суреткерлік дарыны бар шебер қылқалам иесі Мақаш ініміздің күнделікті қызмет бабындағы қауырт ғылыми, ұйымдастыру жұмыстарымен қатар, қазақ әдебиетінің алыбы да

мақтаншы болған Шөкерім Құдайбердіұлының қадірлі баласы, бертінде ғана арамыздан кеткен асыл азамат, ұзақ өмірін азап-бейнетпен өткізген Ахат ақсақалдың бет бейнесін, өдеби қазынасын, естелік әңгімелерін жарыққа шығаруға, қалың қазақтың қазынасына айналдыруға күш салуы, осы игі мақсат жолында өзінің бойындағы өнері мен дарынын жұмсауы мені ерекше қатты сүйсіндіріп отыр. “Бөрекелді, інім! Еңбегің жансын!” деймін мен оған шын ағалық көңіліммен.

Шөкерімдей ардақты ақынның асыл сүйегі ондаған жыл бойы елсіз даладағы құдықтың түбінде қалуы неткен қасірет еді десеңші! Ахат ақсақалдың өкесінің сүйегін құдықтың түбінен теріп алып, Абайдың жанына апарып қоюы да ғажап ерлік дер едім. Шөкерімді айдалада атып кеткендер кейін “Оны атқан мен емес, қаңғыған оқтың бірінен мерт болды” дегенін естіп, жағамды ұстадым. Тіпті солай-ақ болсын. Бірақ жасы 70-тің ішіне кірген, елі басына көтерген қадырлы адамның сүйегін қастандық жасамаса олар неге айдаладағы құдыққа апарып тастай салған? Сонда өліктің денесін жерлейтін тірі пенде табылмаған ба? Ұзақ жылдар бойы төні шіріп, сүйегі сарғайып, құдықтың түбінде қалған асыл ақынның мәйітін үрім-бұтағының ала алмауы, мұсылмандық жолымен қара жердің қойнына тапсыра алмауы неткен қасірет! Мен дәл осы арада оқырман ретінде, сырлас, сыйлас аға ретінде Мақаш Әлиакпаров інімнен Ахат ақсақалдың өкесінің сүйегін құдық түбінен жинап алып, құрастырып отырған қаралы сәтін суретпен бейнелеуді өтінер едім. Керемет қасыретті полотно болып шығар еді мұндай туынды!

Қылқалам шебері Мақаш ініміз бұл кітабында Ахат ақсақалды әр қырынан сәтті бейнелеген екен. Кітап осы кісіге арналғандықтан бұл суреттер өзінің тақырыбын ақтап тұр. Алайда мен өз тарапымнан тағы бір ұсыныс айтқым келеді. Мен “Жазушы”

баспасынан жарық көрген “Ақын мен арамза” деген кітабымда Шәжерім қажының жапан дала төсінде қара жүрек, қанды қолдардың оғынан мерт болып, қанға боялып жатқан сәтін былай деп суреттеген едім:

*Кеткендей тәтті ұйқыға жұмды көзін,
Бітіріп ақтық жолғы айтар сөзін.
Етпеттеп құшақтардай қара жерді,
Созды ол екі жаққа екі қолын.*

*Сақалдан қан менен жас бірдей ақты,
Жер-көкпен қоштасқандай кірпік қақты.
Соңғы дем у мен балдай төнді әлдилеп,
Есіл ер естен танып сұлық жатты...*

Суретші ініміз осындай бір бейнені қағаз бетіне түсірсе деген де ой келеді. Бұл сөз реті келіп қалған соң ағалық ақ көңілден айтылып отырған тілек пен ұсыныс қана ғой. Көңілі құп алып жатса бұл тақырыпта Мақаш ініміз жұрт сүйсінер тамаша шығарма тудыратынына, бұған оның дарыны мен таланты молынан жететіндігіне өз басым көміл сенемін.

Сөз соңында талапты ғалым, өрі суретші Мақаш Әлиакпаров ініме дамыл таппай сіңірген еңбегі жемісті болып, халықтың қазынасына айналсын деген ағалық ақ тілегімді жеткізгім келеді.

“Ахат” кітабының гұмыры ұзақ, сапары сәтті болсын!

*Жайық Бектұров,
жазушы, Қарағанды қаласының құрметті
азаматы.*

Арайлы таң, ақзер дүние!

І. А Р М А Н Қ Ұ С Ы А Д А С П А С...

Дүниеге келген әр адамның өз орны, өз жолы, өз асар биігі бар. Әрине, әр асқан биікте өзіндік қиындық болады. Ал сол қиындыққа мойымай, оны жеңе біліп, әрі халық қажетіне жаратқанда ғана ұлылық туады. Ұлылық - табиғаттың берген таңғажайып тартуы. Ол - шырқау биік пен түпсіз тереңдікті қалайды. Абай-Шәкерім-Ахат арасы осындай ұлылықтың жібек желісімен жалғасып жатқандай. Дарқан даламыздың дара да дана тұлғалары егіп кеткен рухани нәр кеше мен бүгінді қоректендіріп, ертеңге де, тіпті ғасырдан-ғасырларға кете берері сөзсіз. Абай - алып мұхит, Шәкерім - тебіренген теңіз болса, Ахат - ағыны азаймас арналы өзен сияқты.

Ахат Шәкерімұлы Құдайбердиев. Осы бір қарапайым да қасиетті қартты соңғы кезде көз алдыма жиі елестетемін. Өзін көріп, қолынан дәм татып, талай-талай шежіре сырларын тындасам да мен ол кісіні үнемі іздеп, сағынып жүремін. Қайың ағашындай қайсар, жүрегі жаз, көңілі көктем, өмірі өзгеше аяулы жанмен бірге болған сырлы сөттерім дәл қазір аңызға айналғандай. Аңызға айналған Абыз атам жақын жылдарда жүзге толмақшы. Кеше ұлы Абайдың ұланғайыр тойы өтсе, ертең шындық туындай желбіреген Шәкерім қажының 140 жылдығы, одан әрі Ахат ақсақалдың ғасырлық

мерейтойы. Қуаныш-қуанышқа, той-тойға ұласқан осынау мәлдір сәттер бүгінгі қоғам қиыншылығы мен замана ағымындағы олқылықтардың орнын толтыра түскендей. Өйткені алдымыздан үйлестейтін үміт шырағы жанды. Абайды таныған өлем қазыны да танып жатыр.

Абай Шөкерімді қандай шебер тәрбиелесе, Шөкерім Ахатты өзінен айнытпай дәл солай тәрбиелеген еді. Ахат ақсақалдың өнегелі өмірі мен өрнекті өнері жайында мен көптен танып едім. Талай туындыларымды да ол кісіге арнадым. Көзі тірісінде де, өмірден қайтқан соң да біздің арамызда әрі рухани, әрі бауырмалдық байланыс арылған емес.

1995 жылдың күзі мен 1996 жылдың мамыр айында Семей қаласында Ахат ақсақалдың алуаны жары Бәтима апаймен жолығып, көп оңтүстіктем. Сол жолдары қазыналы қарттың мол мұрасымен қауышып, өлеңдерін өзіммен бірге ала келіп едім.

Ахат Шөкерімұлы - ашылмаған өлем кісісі. Ол тек өкесінің мұраларын жинап, жеткізген емес. Ұзақ жылғы өмірінің барысында оң де көп еңбектеніп, ізденіп, ожептөуір татамды дүниелерді артына қалдырған. Барлық саналы тұмырлар жас ұрпақты тәрбиелеуге жұмсағаны ол алдына, өрі өлестіріп, әрі ақын ретінде де ол кісінің танылғаны аз емес. Екі-үш кітапқа жүк боларлық ойлы өлеңдерді оқысаңыз сан түрлі ойға батараңыз секізі. Өлеңдерінен сол кездегі өмір шыншындығы, дәуір тынысы, қоғамдағы келеңсіз оқиғалар, әр түрлі адамдардың мінез - құлқы, табиғатқа, сұлулыққа деген құштарлық анық байқалады. Бір ерекшелігі Ахат өлеңдерін көбінесе философиялық тұрпалдан беріп отырады. Сыртқы келбеті қарапайым болғанымен, ішкі ойы салмақты, мәміұны маржанды. Бұл - әкесі Шөкерім салған сұлу сүрлеу.

Мен өзім суретші болғандықтан, Ахат атаның өлеңдеріне көп көңіл бөліп, өзімше ой елегінен

Ахат, 1975 ж.

Ахат, 1975 ж.

өткіздім. Ақындық өнер мен суретшілік өнер өте ұқсас. Екеуі де табиғат тылсымдарынан ғажап сыр іздейді. Өмір құбылыстарын өзгеріссіз бейнелеп, өзіндік ой түйеді. Түпсіз иірімдерге батып, шексіз аспанда шарықтайды. Бір сөзбен айтқанда, ешкім айыра алмайтын егіз дүние. Сұлулық әлемінен сыр тартқан қос қарлығаш. Ой орманынан өлденені іздеген қос жолаушы.

Ахат Шөкерімұлының өлеңдерін қайта-қайта оқи отырып, осындай ойларға қалдым. Салған суреттерім де ақындық пен суретшіліктің жақындығын айқындап тұрғандай. Мен ол кісінің бірнеше қырын бейнелейтін кескін-келбетін салғанымда да, сол жауһар жазбаларға жалықпай үңілдім. Белгісіз бір күш тұла-бойымды кернеп, көз алдыма әлдебір сұлу сиқырлы күй тұрып алғандай болады. Еріксіз қолым қылқаламға жабысады...

... Түлкі тымақ киген қазақтың қайсар қарты. Бір карағанда қомданып тұрған қыранға ұқсайды. Көңіл-күйі мен қырағы көздері қияларды шалып, аспан-көкпен астасады. Өткір жанарынан ұшқан ұшқындар бүгін асып, болашаққа асыққандай. Жүрегінің жалын оты мәңгілік алауға айналып, жан-дүниесінің жасыл жайлауында шуақты өмір орнаған. Қанша жыл қасіреттің қара теңізінде малтып, азаптың ағысы аулаққа ағызғанымен болмысы мықты болат жанның сағы сынбапты. Алысқа қадаған арман көзі ақзер дүниені қимай қарайтындай. Қыран қабағы, нұрлы дидары, карағайдай тік қалпы көрер көзге көркем-ақ. Ойлы жүзі шежіре тұнған шексіз дүниеге бастайды. Салқынқанды, салмақты мінез, қазақы бітім-далаға тән даралықты айғақтап тұр.

Ойынан да, бойынан да жеке адамның ең асыл қасиеттері -тектілік пен бекзадалық, әрі табиғи тазалықты көргендей боламыз. Еменнің иір бұтағындай иілмей өткен қайсар қарттың қыруар дүниелерін зерттеп, зерделеу бүгінгі ұрпақтың

алдындағы үлкен міндет, әрі аманат. Мен де осындай мақсатпен аяулы жанның артында қалған қолжазбаларын жинақтап, оны халық көдесіне жаратсам ба деп едім. Осы тұрғыда Ахат ақсақалдың өмірлік жары Бәтима апаймен, шәкірті әрі белгілі сазгер Арғынбек Ахметжановпен, Абайдың немересі Тұрағұлқызы Мәкен апайлармен жиені Фатихпен сырласудың сәті түсіп, көп жайларға қанықтым. Бұл кісілер Ахат Шөкерімұлы жайында өздерінің көріп-білгендерін ортаға салып, шежіре қарттың образын жасауға ойдағыдай үлестерін қосты.

Енді бір мезет сонау жылжыған жылдар қойнауынан дәл бүгінгі күнге аман-есен жеткен ақын шығармашылығына зер салайық.

Ахат Шөкерімұлының әр жылдары жазылған өміршең өлеңдерінен:

К Е Т Т І О Н Б Е С

Кетті он бес, он алтыға басты аяқ
Енді алдында жиырма да тұр таяп.
Көпшілікке жанаса алмай жасыңнан,
Қаңғып жүрме ақырында боп саяқ!

Аққан өмір тоқтамайды сені аяп,
Есте болсың, жеткізбес ол желаяқ!
Талаптанып ұмтылмасаң қамданып,
Тұра алмассың орыныңнан жеп таяқ!

Уақыт өтпей, керегінді ал қалап,
Қажетіне туған елдің қал жарап!
Елдің жайын, ердің жайын, өнерін,
Бойға сақтап, ойға сақтап ал қарап!

Жетті мезгіл, көпшілікпен аралас,
Ағар өмір, мойын бұрып қарамас.

Ой ойламай, талап қылмай еңбексіз,
Ағынымен аға берген жарамас!

Айуан емес, сенде ар мен бар ақыл,
Артыңа бір белгі қалдыр адамша!
Еңбек еткен көпшілікке сол мақұл,
Түк пайдасыз шіріп қалма саламша!

1916 жыл.

Е Й, К Ө Ң І Л І М, Т О Қ Т А Т Е З !

Ей, көңілім, тоқта тез!
Көрінген гүлге жүгірмей.
Ойланатын болды кез,
Есінді жый сүрінбей!

Қызарған гүлге қондың ғой,
Не таптың, ойға не салды?
Гүл шырынын сордың ғой,
Бойында сонда не қалды?

У емес пе екен жегенің?
Байқадың ба оны өзің?
Істедің нәпсі дегенін,
Көрді ғой бүгін өз көзің!

Жазың өтіп, қыс болар,
Суып бойың, от сөнер.
Жастық өтер, гүл солар,
Сенген ойдан не өнер?

Жиырмаға жас жетті,
Тарыдайын жоқ табыс!
Қажетті жылдар бос кетті,
Ендігі шабыс, қай шабыс?

Тайынан тұлпар шаппаса,
Қолтығы оның жазылмас.

Жасынан бабын таппаса,
Ұлғайса күйі табылмас!
1920 жыл.

БҰЛАҚТЫҢ КЕҢЕСІ

Қойнауынан жартастың,
Ағып жатыр бір бұлақ.
Сөйлесіп одан сыр аштым,
Қойып оған бір сұрақ.

- Айнадай мөлдір тас бұлақ!
Айтшы, қайда барасың?
Сенде бар ма еш тұрақ?
Тоқтаусыз неге ағасың?

Не бітіріп, не алдың?
Күні-түні дем алмай.
Қызығынан құр қалдың,
Өмірге ғажап көз салмай!

- Ей, есалаң, сен надан!
Жүрегің қара көмірден!
Сені де дейді-ау есті адам,
Мақсатсыз жүрген өмірден.

Өз қызығын тойлайтын,
Ескертемін - ол надан!
Келешек қамын ойлайтын.
Нағыз адам - сол адам!

Себебім менің ағатын,
Барлығын адам қандырам.
Мақсатым сол бағатын,
Артқыға белгі қалдырам!

Көңілі ашық, ойы тереңге,
Сан саладан, сыр етем,

Келешек туар өренге,
Өмірдің жайын жыр етем.

Жастыққа желеу желікпе!
Мұра қалдыр, көз қалдыр!
Мансапқа мақтан елікпе,
Тәлім алар сөз қалдыр!

Өлген соң есік жабылар,
Қайта оралып келмейтін.
Ізде өмірден табылар -
Жалынды жырды өлмейтін!
1921 жыл.

ЖҮРЕКТЕН ТА ЗА НЕ АРТАР?

Соға бер, жүрек, соға бер!
Сенсіз тірлік жоқ маған!
Сен болмасаң, көңілім көр,
Сенемін жалғыз мен саған.

Кірлетпей ұстай ала алсам,
Таза тотсыз айнаңды.
Нұрыңа толық қана алсам,
Тигізер едім пайдамды.

Ар, ұят, ынсап, қанағат,
Болмайды сенсіз бойымда,
Жойылып мейірім, махаббат,
Ылайланар ойымда.

Ылайдан нені айырам?
Сені тотсыз ұстамай?
Нәпсіні қалай қайырам?
Өміріңді сенің қостамай.

Аудармайтын, аумайтын
Таразы жүрек дәл тартар.

Әділдіктен таймайтын,
Жүректен таза не артар?!
1922 жыл.

А Н А М Ы З Ф А Т А Р Т А Л Ы Қ !

Табиғат көркем жаралған,
Қарасаң ой көзімен.
Оянар содан нәр алған,
Тілдесе білсең өзімен.

Өзі үшін емес сұлулық,
Жаралған олар сен үшін.
Жүрекке берер жылулық,
Қайғылы ердің емі үшін.

Қамыққан елдің көңілін аш,
Сұлулықтың өзіндей.
Шерменденің дертін бас,
Ол да адам өзіндей.

Табиғаттың бар адам,
Өзінен туған баласы.
Кім ақымақ, кім надан,
Кінәлі емес анасы.

Көркемдігін көрмесек,
Өзіміздің мініміз.
Келісті кеңес бермесек,
Кім болып өсер ініміз?

Ескі естіден қалған жол,
Келешек ұрпақ қамын жеу.
Бұзатын бұзық бізді сол,
Өзімді ғана өзім деу!

Өзімшілді өрт алсын,
Ел жүгін арға арталық!

Етелік еңбек, көп қансын,
Анамызға тарталық!
1923 жыл.

С Е Н Қ А Й Д А Ж Ū Р С І Ņ ?

Өткен жыл майда, гүл өскен жайнап,
Отырдық сайда, екеуміз ойнап.
Май келді жайнап, сен келмей тұрсың!
Мен келдім ойлап, сен қайда жүрсің?!

Сағындым сені, көре алмай көптен,
Ұмыттың ба мені, келді ғой көктем?!
Қызықты күндер басымнан кешкен
Жолыққан түндер кетпейді естен!

Асылып маған тұрып ең сен де,
Құмар ем саған, сөулем-ау, мен де!
Қуаныш бойда, елжіреп күйіп,
Алғаным ойда, тіліңнен сүйіп!

Кете алмай қиып, жыладың өзің,
Хош деген сүйіп, мұтылмас кезің!
Хош дедім азар, сен кетіп қалдың,
Тарқады базар, мен жылап қалдым!

Жар сүйіп жатқан, сол күндер қайда?
Ләззатқа батқан, келер ме қайта?!
Дағдыр-ау, маған тілекті берсең,
Бірзамын саған, жар құшып өлсем!

Май келді жайнап, сен келмей тұрсың!
Мен келдім ойлап, сен қайда жүрсің?!

1918 жыл.

ФИЛИАЛ № 11 ИГБ
г. Караганды

КАРАГАНДИНСКАЯ
Централизованная
печатная система

А Қ Ы Н С О Л !

Ақын сол - қиыннан ой туып жатса,
Миында қорытылып ұйып жатса,
Сергек сезім жүректің әмірімен,
Тілінен тебірене құйып жатса.

Ақын сол - мінсіз сөзді қия білген,
Мүдірмей шығара алса оны тілден.
Жинамай тері-терсек қықымдарын,
Қырандай қиядағы қиынды ілген.

Ақын сол - өлмес өлең өре білген,
Өмірден саф алтынды тере білген.
Ауыстырмай, аудармай, алаламай,
Бұлжытпай, бұзбай ойын бере білген.

Ақын сол - көп арманын түйе білген,
Халқының қазасына күйе білген.
Туған жерін, Отанын, өскен елін,
Қалтқысыз жүрегімен сүйе білген.

Ақын сол - талмас қанаттары болса,
Қайнайтын жүрегінде қаны болса,
Мейірімді, ақ көңіл, күншілдік жоқ,
Бойында адамшылық ары болса!

1924 жыл.

Өлең өлкесіне қанат қаққан мына ойшыл әрі сыршыл өлеңдер кім-кімге болса да ой салары анық. Ақыл-парасатқа толы өресі биік осындай дүниелер жауқазындай жайнап өсіп келе жатқан жас толқынның әрдайым жан азығы. Философиялық терең астар мен халықтық педагогика ұштасқан игі тілектен туындаған отты ойлардан кейінгі буын қанып ішсе, келешегіміз бұдан да көркейе түсер еді-ау. Кеңестік кезеңнің құрсаулы қиын күндерінде де Ахат ақсақалдың ішкі жан-дүниесінде,

жүрегінде бір жанартау жатқандығы айдай анық. Арманда кеткен аяулы әкесінің мол мұраларын жалықпай жинап, бірнеше дана қылып көшіріп, ерекше еңбек еткені де ұрпақтан-ұрпаққа үлгі боларлық жайт. Оған өз шығармаларын қосыңыз. Сонда осының бәріне қалай уақыт таба білгеніне қайран қаласың. Маржандай мөлдіретіп жазып кеткен қолжазбалары кеше мен бүгінді былай қойғанда, ертеңнің де басты мәселелерін, өзекті тұстарын дәл қамтығаны таңқалдырарлық. Болашақты болжаған, келешекті көздеген көрегендігі және өткен өмірінен өрнекті ой түйе білуі де үлкен ойшылдықтың белгісіндей. Тәуелсіз елдің арайлап атар бүгінгі таңын айна-қатесіз сол кездің өзінде-ақ сезіп-білген сияқты.

Әттең, қайран қарттың біраз ғұмыры жетпеді. Егер бүгінгі таңдағы әкесі мен бабаларына жасалып жатқан жарқын істерді көзімен көргенде бақыттан басы айналар ма еді, кім білсін?!

Замана көшінде уақыт ағымына байланысты ұлы тұлғалар бірте-бірте аңызға айнала бастайды. Бүгінгі ұрпақ пен ертеңгі ұрпаққа сол аңыз бейнелер қанша алыстаған сайын, сонша жақындай түсері сөзсіз. Абай - Шәкерімдердің өмір кешкен дәуірі күн санап бізден ұзап бара жатқанымен, олардың рухы және әдеби, мәдени мол мұралары күнделікті рухани қорегімізге айналғандай.

Сол Абай-Шәкерім сияқты алып дүниелерді бір буыннан екінші буынға жалғап жіберер жібек желідей Ахат сынды дәнекер тұлғалардың орны тіптен бөлек.

Ахат Шәкерімұлының ат басындай алтынға бергісіз асыл еңбегін өзінің аяулы жары Бәтима апай, шәкірті болып келетін белгілі сазгер Арғынбек Ахметжанұлы да өте жоғары бағалайды. Тарихи деректерді сол аяулы жандардың өз ауыздарынан естіп, ұнтаспаға түсірген күйде әдеби қалыпқа енгіздім.

2. БІРГЕ ӨТКІЗГЕН ШУАҚТЫ ШАҚТАР-АЙ!

(Бәтима апайдың әңгімесінен)

Мен Ахат ақсақалмен 1968 жылы кездестім. Көңіліміз жарасып, бас қосуға ниет білдірдік. Сонан екі айдай Алматыда тұруға тура келді. Онан кейін Семейдің Абай ауданына көшіп бардық. Абайдың Қарауылында Шәукен дейтін адамның үйінде бір жыл тұрдық. Шәукен Шәкерім атамның жалғыз фотосуретін оттан аман алып қалған жарымжан бала. Өздерінің ағайыны болып келеді. Ол кезде тірі еді. 1970 жылы Жидебайға көштік. Ақсақал Абай мұражайында аға ғылыми қызметкер, директоры сияқты жауапты қызметтерді атқарып жүрді. 1976 жылы облыс басшыларының шақыртуымен Семей қаласына ауыстық. Қай жер де болсақ та бізге деген елдің ықылас-ниеті ерекше еді. Үлкен өулетті, киелі шаңырақты сыйлағандықтан болар, өйтеуір ағайын-туыстың арасында да, халық ортасында да біздің жұлдызымыз үнемі жарқырап тұратын. Ол кісі тумысынан, табиғатынан адал, адамгершілігі мол болып өсті. Жастайынан өте ұқыпты, ерекше мәдениетті болып өскен. Артық сөзі, артық қылығы болмайтын. Мен 1968 - 1984 жылдар аралығындағы 16 жылда сол бір аяулы жанмен дәм-тұзым жарасып, өмірдің ыстық-суығын бірге өткіздім. Әрине, қосылардан бұрынғы кезеңдерді біле бермеймін. Ал отасқаннан кейінгі уақыттарда бір-бірімізді тез түсініп, қатты сыйласатынбыз. Ол жазуды жақсы көретін және көп жазатын. Тіпті кейде келген кісіге тек амандасып, өрі қарай жазуын жалғастыра беретін. Әкесі, яғни қажы атамның өдеби мұрасын бүгінгі ұрпаққа

Ботима апай , 1995 ж.

жеткізуде де орасан еңбек сіңірді. Семейге көшіп келгеннен кейін, мұражайда істеп жүргенінде 2 жылдай арабша жазылған көптеген еңбектерді жаңашаға (қазіргі қазақ тіліне) аударды. Ерінбей-жалықпай жұмыс жасаған кездерінде ешбір қабақ шытпай, тастүлек қырандарша қомдана түсетін. Өзінің жек көретін адамына жақ ашып сөйлемейтін, жазған дүниелерінде көрсетпейтін. Ал енді көңілі түскен адамға бар сырын ақтарып, ішіндегі жиған-тергенін жайып салатын. Ондай кезде өте әңгімешіл, шешен өрі шежіреші болып кететін. Тағы бір ерекшелігі, өмірінде жаман сөз айтып, біреуді балағаттап көрмеген екен. Осыдан-ақ отағасының жоғары дәрежедегі мәдениет иесі екендігін көруге болады. Ахаттың Фзули деген жалғыз баласы өскерге Ресейдің Ростов қаласына барып, сол жақта қалып қойған. Бір орыс қызына үйленіп, екі қыз балалары болған. Бірақ көп ұзамай ол әйелімен ажырасып, түрмеге түсіп қалады. Оның себебі, әйелінің туыстары өштесіп алты жылға соттатып жіберген. Мерзімін өтеп қайтқан соң, тағы бір орыс әйелін алады. Түрмеден босап келгеннен кейін, Жидебайда тұрғанымызда бір ай болып кеткен. Фзули Ресейде тұрғанымен қазақшаны өте жақсы білетін. Ахат осы баласын 1974 жылы Ресейден шақыртады. Бірақ баласы үйреніп қалған жерінен кеткісі келмейді. Екінші әйелінен бір ұлы бар. Аты-Дәулет. Фзули сол жақта жүргенінде өкпе ауруына шалдығып, қатты ауырады. Бірақ шипыр жапыр деген хабарды алған соң, Ахат жаптық қарындасы Гүллардың баласы және Сара (Ол Ахаттың екінші әйелінің соңынан еріп келген қыз. Қазір Алматыда тұрады) үшеуі Ростов қаласына барды. Ол кезде Фзули қайтыс болған еді. Үшеуі мұрғұмды жерлеп қайтып келе жатқанда Қызылорда қаласына түседі. Сол жерде мұздан тайып жағылған, шамбасын сындырып алған. Сөйтіп ауруынан босап шығады. Жиені мен Сара үйге

келіп, хабарын айтқаннан кейін елге өкеліп, осы жақтағы ауруханаға жатқыздық. Дәрігерлер күні-түні емдеп, жақсылап жазғанымен біздің ақсақал сол жатқан жерінен тұрмады ғой. Жалғыз баласының қайғысынан құсаланып, алты жарым ай төсек тартты. Ақыры, сол қайғы-уайымнан 1984 жылы қайтпас сапарға аттанды. Ағайын-туыс, ел-жұрт жиналып, Ахаттың қонақасын Қарауылда тұратын өзінің шөбере туысы Әлхамның (Әлхам да Құнанбай қажыдан тарайды) үйінде өткіздік. Онан кейін әкесі Шөкерімнің жанына жерленді.

Сонан бері 12 жыл болды осында тұрып жатырмын. Ал Фзулидің әйелі мен жалғыз ұлы Дәулет Алматыға көшіп келген. Дәулет 1982 жылы туған. Қазір он төртте. Фамилиясы әкесінің атында, тек бір айыбы қазақша білмейтіндігі. Ахат Шөкерімұлының өмір жолы қиын да қысталаң болып өткенін айта кеткен артық болмас.

1928-29 жылдардағы асыра сілтеу кездерінде Ахатты "бидай салмадың" дегенді сылтау қылып, соттап жібереді. Ол жақта судан өтетін кішкентай көпірге билет сатқызып қояды. Онан кейін Киров атындағы аралда қоян баққызады. Жан-жағы қалың тоғай, соның ішінде қоян бағып жүргенде тағы артынан қуғын түседі. Оны біліп қалған Ахат ол арадан қашып кеткен. Қашып жүріп бармаған жері, баспаған тауы қалмайды. Ахаттың қыздай алған бірінші әйелі Семейде қалған. Онан туған баласы қайтыс болады. Ахат қуғынға түскенде Семейде ол әйелін тастап кетеді. Ал, Сараның шешесі екінші әйелі. Содан қашып жүріп Алматыға барған. Алматыда сабақ беріп жүргенде 1937 жылдың зобалаңына ілігіп, тағы да он жылға сотталады. Бұл жолы халық жауы атанып, Сібірдегі Тайгаға айдалады. "Тайгада" деген өлеңі де бар. Көптеген саяси тұтқындар Тайгада ағаш кесіп, жол салады. Бір күні Ахаттың аяғына жара шығып, ауруханаға түседі. Қасында орыстың бір жігіті

жатқан екен. Екеуі бір-бірінен жөн сұрасып, достасып кеткен. Орыстың жігіті Ахаттың қандай статьямен түскенін сұрап біліп: "Мен жақында босап шығамын, сен барлық құжаттарыңды менен беріп жібер. Бәрібір бұл жерде сен өлген адам санатыңдасың. Менің ағам үлкен басшы болып істейді" деп Ахаттың құжаттарын алып кетеді. Ахат ауруханадан жазылып шыққан соң, жанындағы жолдастарына бұл мәселені айтқанда, олар: "Сен қызық екенсің, өзің анадай статьямен түстің. Қайдағы бостандық" деп күледі. Сонан бір жарым айдың көлемінде алдынан үміт оты жарқ етіп, құлазыған көңіл-күйіне көктем келіп орнағандай болады. Ол - "Ахат Құдайбердиев босатылсын" деген қуанышты қағаздың келуі еді. Айдалғаннан бері екі жарым жылдай уақыт өтіп кеткен кез болатын. Қағаз келген соң, Ахат босап шығады да Алматыға қайта келеді. Келсе бұрынғы жанұясы жоқ екен. Зорға дегенде іздеп тауып, өзі мұғалімдік қызметке тұрады. Бұл - екінші әйелі, яғни Сараның шешесі еді. Осы екі арада Ахатты аңдып жүрген біреулер жоғары жаққа шағынып, тағы қуғынға ұшыратады. Олардың жапқан жаласы "пәлен жылы, пәлен мерзімге кесіліп кеткен адам арамызда жүр. Бұл қалай?., дегендей. Бұл уақыт - 1941 жылғы Ұлы отан соғысының басталған кезіне тап келеді. Ахат соғысқа бармаған. Оның себебі "дәл сол кезеңде панасыз қалған балалар үйінде қызмет еткен. Қаншама тәуір балаларды тәрбиелеп өсірген еңбегі үшін жоғары дәрежелі медальға дейін ұсынылды. Бірақ сол сіңірген еңбегімен, маңдай терімен алған медалін де қуғындаған адамдар болыпты. Ал медаль заңды түрде берілгендіктен, ондай жансақ қудалаудың сәті түспеген екен. Өйткені өз еңбегіне деген Ахаттың адалдығы анық болатын. Арада жылдар жөңкіліп, өмір өз ағысымен өтіп жатады...

1967 жылы ақсақалдың екінші әйелі қайтыс

болған.

Мен алғаш рет Ахат Шәкерімұлымен Семейде таныстым. Ол кісі Семейге келіп-кетіп жүретін. Келгенде қарындасының үйінде жататын. Қарындасының аты-Ләбибә. Қайтыс болған үлкен ағасының қызы. Мен ол кезде Семей қаласында тұратын едім. Ахат екеуміз осы жерде танысып, әрі дәм-тұзымыз жарасып қосылдық. Біздің Алматыдай әсем астанада екі-ақ айдай тұруымыздың өзіндік себебі бар еді. Екінші әйелінің соңынан еріп келген қыз Сара біздің қосылуымызға қарсы болған. Бұған Ахат ренжіген соң, мен отағасыға: "бұл арада тұрмай-ақ қойсақ қайтеді?" деген едім. Сонан екеуміз келісіп, Семейдің Абай ауданына көшіп келдік. "Өлгеніміз тірілді, өшкеніміз жанды" деп бүкіл халық болып бізді қуана қарсы алды.

Ахат әкесі Шәкерім сияқты киінетін. Өте таза, ұқыпты жүруді қалайтын. Семейге көшкенге дейін намаз да оқыған. Тік отырып, тік жүретін өдеті еді. Төкен деген кісі ол туралы: "Елдің шалы еңкейсе біздің ата шалқаяды", дейтін. Тамақты талғап, таңдап ішетін. Етті жөнді жемей, кеспе көжені жақсы көретін. Шайды қап-қара қылып ішіп, аңданда ептеп арақ жұтып қойғанды да теріс көрмеуші еді. Сосын не нәрсені болсын қатты қызартып пісіргенді ұнататын (бауырсақ, т.б). Ұйқыға кеш жатып, таңертең ерте тұрып жүрді. Мал жайғау, басқа да үй маңының әр-түрлі ұсақ-түйек жұмыстарын үнемі тыңғылықты тындыратын. Әрі әңгімешіл қарттың бойында домбыра тартып, ән айтып, ән шығаратын қасиеттері де болған. Алматыда халық ақындар айтысына қатысты. Өз өмірінде Ахат марқұм көп қиыншылықты бастан кешірді. Тіпті өзіне-өзі қол жұмсаған кездері де болыпты. Соның бірі жүрегіне ине тығып алғаны туралы. ... 1937 жылы Ахат халық жауы ретінде айдалған. 90 күндей қинап жауап алыпты. Бір күні түнгі сағат бірлердің кезінде ызындаған сүрқия

сұрақтардан әбден қалжырап шаршайды. Қорлыққа шыдамай өлгісі келеді. Бірақ соған ешқандай құрал таппайды. Ең аяғы аяқ киімінің бауына дейін шешіп алған. Ертеңінде ызаға қатты булыққан Ахат жауап алып отырған адамды орындықпен құлаштай ұрады. Ондағы ойы: "бәрібір өлемін, әйтеуір құзғындардың біреуін құртып, жастығымды жастана кетейін" дегені еді. Өкінішке орай, орындық жанай тиіп, сол екі ортада өлгі адам кнопканы басып үлгіреді. Артынша екі милиционер жетіп келген. Ол уақытта Ахаттың 37 жастағы қарулы кезі. Кіріп келген алғашқысын бір ұрып ұзынынан түсіреді. Екеудің аты екеу ғой, артында келе жатқан милиционер мылтығының дүбімен Ахатты бастан ондырмай соққан. Сонан есін жинағанда қараса, екі қолын сыммен байлап, асты бетондалған бөлмеге қамап тастаған екен. Жанында жатқан біреу қолын шешіп, ептеп білген емін көрсете бастайды. Есін жиып, өз-өзіне келгенімен бірнеше күнге дейін жүре алмай қалады. Тағы да үсті-үстіне жауап алып, қинай түседі. Бірде сондай кезекті жауап алып отырғанда үстел үстінде жатқан инені көзі шалады. Инені эшкімге байқатпай қолына алып, жүрегінің тұсын дөлкеп: "Сендерге керегі осы ма, күткендерің сол ма?" деп инені өз-өзіне сұғып алған. Бірақ ине жүрекке жетпей, жолдағы көк етіне қадалып қалыпты. Бертін келе мұражайды салысып жүргенінде ауыр зат көтерген кезде сол кеудесіндегі ине сынып түседі. Дәрігерлер жабылып, айнаға (рентген) түсірген. Ахатқа сонда олар: "Іштегі иненің жартысы сынған, егер өзіңізге зияны болмаса ылғызбай-ақ қойыңыз. Өйткені бұл ине талай жылдардан бері етпен-ет болып, қауіптілігін жойған" дейді. Сол ине өле-өлгенше өзімен бірге өмір сүрді. Жауыз дұшпанға деген ашу-кектің ақ туындай жарық дүниеден де өзімен бірге кетті. Жарты ғасыр ине қадалған денемен өмір сүру-іксикалдың болаттай беріктігінің, темірдей

төзімділігінің айнымас айғағындай. Мұндай жағдай тіптен әлемдік медицина мамандарының өзін таңқалдырары сөзсіз. Иә, қайран қарттың көрмеген қорлығы, шекпеген азабы жоқ. Өмір жолында ылғи да бір тұзды сортаң жерлер кездесіп отырды. Айдау, түрме, жер аудару тағы да басқа өртүрлі қиындықтар, санаға сұққылаған сансыз сорақы сұрақтар, өтірік жапқан пөле-жалалар, жүректі жүз дірілдеткен жүгенсіздік әрекеттер. Осындай тағылық пен жабайылыққа, қорлыққа шыдай білудің өзі-үлкен ерлік.

Сол жылдардағы сүркия сұмдықтар жалғыз ғана Ахаттың басында болған жоқ. Қоғамның қатерлі қара бұлты оның бүкіл ағайындарына да төніп еді. Қабыш дейтін ағасы 1932 жылы ашаршылыққа қайтыс болды. Ғафур деген ағасы түрмеде қорлыққа шыдай алмай өзін-өзі бауыздап өлтірген. Одан үш қыз, бір ұл бар еді. Ұлы да түрмедегі асыра сілтеушілікке бағынбай өзін-өзі бауыздаған. Үш қызы Семейде қайтыс болды. Ал Зият дейтін інісі Қытай өтіп, сол жақта өмірден өтті. Онан бір ұл қалып, қазір Алматыда балалы-шағалы болып тұрып жатыр. Жалғыз қарындасы Гүллар 1970 жылы қайтыс болды. Ол кісіден бір ұл, бір қыз бар. (Ахатпен бірге Фзулидің артынан Ростовқа баратын осы Гүллардың баласы). Олар қазір Алматыда.

Сүпиян. Бұл - Шәкерім атаның бөйбішесінен жалғыз ұл. Онан кейінгі төртеуі кейінгі әйелінен.

Енді Шәукен жайлы кішкене дерек. Бұл кісі Ахаттармен араласып жүретін жақын ағайыны. Өзі кемтарлау болса керек. 1932 жылы бұрынғы НКВД-ның отын жағушы болып істейді екен. Шәукен бір күні от жағып отырғанда, Шәкерім қажының фотосуретін көріп қалады да, жалма-жан қойнына тығып жібереді. Егер соны сол жерде біреу байқап қалса, табан астында басын кесіп тастауы сөзсіз еді. Шәукен өзі кемтар болса да, сол шежіре суретті қалтасында 14 жыл бойы сақтаған.

Шәукен бірде Алматыға барғанында Мұқтар Әуезов үйіне шақырады. Көпті көріп, терең түсінетін Мұқаң Шәукенге:" Шәукен сенде Шәкерімнің фотосуреті бар дейді, соны маған көрсет" депті. Қанша жалынса да бермей қойған соң, Мұқаң әлгінің алдына көп ақша қояды. Қыңырлау Шәукен оған да иілікпей, Мұқтардың өзін әкеден бір сыбап, еліне тайып отырыпты.

Бергін келе сол фотосуретті Ахаттың өз қолына тапсырған. Біз Жидебайда тұрғанымызда Шәукен інісінің қолында ауырып қайтыс болды. Ахат марқұм о дүниеге аттанарда бір ауыз да тіл қатпай, үндемей жатып қайтты.Тек Хафиз Матаев дейтін жігіт: "Ата, маған не айтасың?" дегенде ғана: "Мені қажы әкемнің жанына қойыңдар!"деді. Қайтыс болуына бірден-бір себеп сол жалғыз баласының қайғысы еді.

Дәл қазір мен 85-тен асып барамын. Ахатқа қосылғанда 58 жаста едім. Отағасы қайтыс болғалы да біраз жылдың жүзі болды, қарап отырсам сол бірге болған жылдардың жөні бөлек. Ендігі сарыала сағынышқа айналғандай. Бүгіндері Ахаттың атынан 1200 теңге зейнетақы аламын.Кезінде жұмыс істеген жоқпын,оның үстіне тағдырым бала көтеруді жазбады. Осы себепті жалғыздікті жан есебінде 1000 теңге қоса төлеп тұрушы еді , соңғы кезде оны да қысқартып тастаған. Пәтерақы, басқа да күнделікті күйбең тірлікке 1200 теңгенің жетпейтіндігі рас. Әйтеуір, құдайға шүкір, мұражайдың қызметкерлері: қыз-келіншектер мен жігіт-желендер хал-жағдайымды біліп, әрдайым көмектесіп тұрады. Бұл жақта сіңлімнің балалары, яғни жиендерім тұрады. Екі жиенім он жылдық мектепті бітіргеннен кейін қолымда біраз болып, осы арада үйленіп отауларын құрған. Шамалары жеткенше көмектесіп, қарайласады. Бұларға қоса, Ахаттың тірі кезінде де қатты сыйласып жүретін Хафиз Матаев деген азамат жиі-жиі жағдайымызды

біліп жүреді. Ахат қайтыс болғанда да көп көмегін көрсеткен сол жігіт, қазір осы Семейде. Ахаттың барлық ағайын-туыстары, Алматыда тұратын немересі Дәулет және оның орыс шешесі, қысқасы көзін көрген көп кісілер біздің үймен жиі қатынасып, араласып тұрамыз.

Әрине, Ахат Шөкерімұлы жайында айта берсе әңгіме көп. Менің әңгімеге арқау етіп отырғаным, ақсақалмен сырлас болған сәттерім, дәм-тұзымыз жарасқан жұбайлық өміріміздің бір бөлігі ғана дер едім.

Ал енді Ахаттай үлкен жүректі, ақ көңілді азаматты толық түрде тану үшін бесіктен бейітке дейінгі аралықтағы ұзақ жылдар бойғы өнегелі өмір жолын тегіс саралап шыққан жөн шығар деп ойлаймын.

3. Ш Ы Ң Ы Р А У Д А Н Ш Ы Ң Ғ А Ш Ы Қ Қ А Н Ш Ы Н Д Ы Қ

(Аргынбек Ахметжановтың айтуы бойынша)

Ахат Шөкерімұлы Құдайбердиев. Бір адамның басында қандай ауыртпалық пен қиындық көп кездесе, осы кісідей-ақ болар. Өмірінің көбі өкінішті сәттер мен мұңды мезгілдерге тап келгенімен азапқа алдырмаған, қайтыс уайымға қанаты қайырылмаған ор тұлғалы, мұрр жанды Ахат ақсақал жайында өз білгенімді айтып берейін.

Олар 1968 жылы Алматыдан Жидебайға көшіп келді. Соның алдында тапта Ботимаға үйленген болатын. Әуелі Абай мұражайына қызметке тұрды. Мұражайға келісімен оны қолынан алып, айналасын және іші сыртын қолынан келтіріп, көп еңбек жасаған Миямұның бұрынғыдан да қоюлатып, артқыра түсті. Бұл кісі қасиетті қажы Шөкерімнің баласы, Құнанбай мен Абайдың ұрпағы болған соң елдің бәрі еркелетіп, хан көтеріп жүрген.

Арғынбек , 1996 ж.

Жидебайда 1975 жылға дейін 7 жылдай тұрды. Ағайын арасында да, қарапайым халықарасында да Ахатқа деген ықылас - ілтипат ерекше еді. Алтынның сынығындай асыл жанды алақанға салудың өзі - ел мәдениетінің жоғарылығын айқындай түскендей.

Кезінде көп қиыншылық пен көп теперіш көрген қайран жүрек осынша ыстық ықылас, ақ көңіл - ниеттерге шексіз алғысын да білдіріп жүрді.

Ахат ақсақал негізінен маған жақын болып келеді. Өйткені бұрынғы әйелінің соңынан еріп келген қыз Сара (Саркытгүл) менің ағамның қызы болатын.

Мен өзім 18 жасымнан бастап Абай мен Шөкерім өлеңдеріне музыка жазып келемін. Ұлы тұлғалардың маржанды мұраларына арнап бірнеше өн - романстар жаздым.

Абайдың 150 жылдық мерейтойына романс арнап, үлкен жұмыс бітірген едім. Шөкерімнің екі өлеңіне Ахаттың көзі тірісінде өн жазып, ол кісіге оқытқанымда, балаша қуанып мақтап еді. Әрине, Абай мен Шөкерімдей асқарлы шындарға арнап өн жазу екінің бірінің қолынан келе бермесі анық. Ол өте жауапкершілік пен талмай ізденуді қажет етеді. Сондықтан да мен бұл дүниелерімді жазарда әуелі сол шынайы шығармалардың інжу - маржанын бойыма барынша сіңіріп, оған өзімше бойлап, ой қорытам. Өте терең, өте нәзік сыршыл дүниенің есігін солай ашпаса болмайтын сияқты.

Енді Ахат Шөкерімұлының қалай көшкені туралы азырақ тоқталайын.

1975 жылы Ахат атамыз Семей облысының басшылары Морозов пен Қашағановқа жолығып, жағдайын айтады. Ол кісілердің тікелей араласуымен Семей қаласынан 2 бөлмелі үй беріледі.

Қалаға көшкен себептері: ол кісілер бейнетті көп көрді. Және дала жұмыстары жасы келген жандарға жеңіл емес. Әрі шаршағандықтан, әрі

кейінгі ұрпаққа берер үлкен дүниеге кірісу үшін Ахат ақсақал ауылдан қалаға ауысқан. Міне, сол үй осы Семейде. Мұнда көшіп келген соң, ақсақал өткен - кеткенін, көрген - білгенін түгелдей ой елегінен өткізіп, үлкен бір дүниеге кірісіп кетеді. Жарық дүниемен қоштасқанша аяулы әкесі Шәкерімнің мұраларын жинақтап, реттейді. Ал өз шығармашылығына сонша көп уақыт арнамаған. Ара-арасында, толғандырған тұстарда ғана қағаз бетіне төгіп отырған. Дегенмен ол кісінің қаламынан құйылған қыруар өлендері мен естеліктерінің өзі бірнеше кітапқа жүк боларлықтай. Шәкерімнің жетім болғанын, көп қиындық пен талай қуғын - сүргін көргенін, түрмеге түсіп, өмірінің көбі азапта болғанын бөріміз де білеміз. Сөйтіп жүрсе де, ол кісі барлық шығармаларын арапша жазған адам.

Бірде - бір туындысын қазіргі біздің тілімізде жазбаған екен. Ахат ақсақалдың ерекшелігінің бірі - сол әкесінің арапша жазылған барлық дүниелерін кейінгі толқын өз тілінде түсінсе екен деген үлкен үмітпен өзіміздің тілге аударғандығы. Ахат - тіл - әдебиет маманы болғандықтан, өте сауатты еді. Тіпті тыныс белгілеріне дейін көп көңіл бөліп, Шәкерім шығармаларын бірнеше дана етіп көшірген. Және қолмен жазу арқылы. Мысалы, өлеңмен жазылған атақты "Дубровскийді" төрт рет, елдің бәріне белгілі "Еңлік-Кебекті" бес рет көшіріп, оқырмандарға жеткізуде үлкен еңбек сіңірген.

Сондай-ақ Ахат әкесінің шығармаларын түгелдей жатқа білген. Құнанбай қажы жайында үлкен естелік кітабы бар.

Шәкерім мен Ахаттың басындағы тағдыр - қазақ халқының басындағы тағдыр. Осы екеуінің басынан кешкен ауыртпалықтарын жазған адам бүкіл қазақ халқының қиын тағдырын жазғандай болады.

Ахат Шәкерімұлы жайлы айтқанымызда ол кісінің мінезіне тоқталып кетуге тура келеді.

Ұлы адамдар бір-біріне ұқсас дейді. Ол рас.

Себебі, бір-бірінің қателік - кемшілігін түзеп, келер ұрпаққа үлгі боларлық жаңадан трактат жазуының өзі - олардың ұлылығын аңғартқандай.

1959 жыл еді. Мен ол кезде Абай ауданында комсомол хатшысы болып қызмет істейтінмін. Бір күні "Қазақ әдебиеті" газетіне Шәкерім Құдайбердиевтің біраз дүниелері суретімен шыққан болатын.

Газеттің сол нөмірі шығысымен біздің ауданға Ахат Шәкерімұлы келді. Мезгіл қыстың ақпан айы. Басында түлкі тымағы.

Біз сол кезде обкомның тапсырмасы бойынша ел арасынан "Шәкерім қандай адам еді?" деген тақырыпта, ол кісі жайлы естеліктер мен мұраларын жинап жүргенбіз. Обкомның ІІ хатшысы Көкіжановтың ұйымдастыруымен Шәкерімді жақсы білетін 300-дей адамнан естеліктер, өлеңдер т.б. көп дүниелер жиналды. Мен сол уақытта Саржалдағы түрмеден босап келген Орал деген ақыннан Шәкерімнің біраз өлеңдерін жазып алғанмын. Ахат ақсақал Шәкерімнің жиналған туындыларын көруге келген екен. Мен әлгі жазып алған өлеңдерімді айтып берген кезде, ол кісі қуана арқамнан қағып: "Сен өзің жап-жас болсаң да мына ойлы өлеңдерді қайдан тауып алғансың? Ой, сен, жақсы екенсің, әйбат бала екенсің!" деп шаттанғаны есімде.

Ахат өзі жек көретін, ұнатпайтын адаммен өмірі сөйлеспейтін. Ал өзі жақсы көріп, ойы өзімен ұштасып жататын кісіге қоң етін ойып берердей, жылап-еңіреп отырып, түгел тарихты баяндайтын.

Қанша уақыт отырып әңгімелесе де жалықпайтын. Және жеріне жеткізе, тігісін жатқызып, майын тамыза отырып тыңдаушысының көңілін дөп басатын. Асқан әңгімешілдігі өз алдына, бүкіл тарих пен шежірені жатқа білетіндігі таң қалдыратын еді.

Біздің атақты Шыңғыс тауында бүгін жауған қалың қар ертең жоқ болады. Қатты соққан жел мен

боран ол қарды сонау ой жаққа қарай айдап тастайды. Міне, Ахаттың мінезі де осы ғажап тауға көбірек ұқсайтын. Бүгін ашуланды ма, не болмаса қатты ренжіді ме, ертеңіне соның бәрі ұмытылып, шайдай ашық күн сияқты жадырап жүре беретін. Дала мінезді дархан қарттың жүрегі мен жан дүниесі сахарадай аңқиған кең жазық, көл-дария көркем еді.

Шыңғыстаудың бөктерінде мыңдап-миллиондап мал жайылады. Ол еліміздің құт-берекесі, ырыс-дәулеті ғой. Ал, Ахат ақсақалдың бойы мен ойында, көңілі мен жүрегінде де осындай бір мол құт-ырыс байқалатын. Ол - өте дарынды адам болған. Көп құғын - сүргін көргендіктен тереңдей талдап жазуға әрі уақыты болмай, әрі заманы көп кедергі болғанын ел жақсы біледі.

Әйтпесе, бұл кісінің ұлылығы-әкесі Шәкерімнен бірде-бір кем емес.

Ахат - таусылмайтын көусар дүние, терең мұхит, әлі ашылмаған әлем сияқты.

Ақын өзінің Шыңғыс тауын керемет түсінген. Түрмеде отырған кездерінде сағыныштан сол тауына, туған еліне арнап талай өлеңдер жазған.

Ол өзінің шығармашылығына үлкен ой, философиялық терең астарлар беріп, кең тыныста жырлаған. Мысалы, жастық шағында жазған мына өлеңдерінен ой дауылы мен жыр нөсерін анық байқаймыз.

ҚАТЕРЛІ ТҮНДЕ

Қатерлі түнде қорқыныш - қауіп,
Жүзеді қалай, адаспай тауып?
Астына мінген желкенсіз қайық,
Болса егер дауыл, кетпей ме ауып?

Моншақтап тері, ескекті ескен,
Қажымай, қайтпай, толқынды кескен,

Жігерлі қайрат бойында қайнап,
Қатерлі түнде теңізді кешкен.

Жай оғын атып, аспан күрілдеп,
Дауыл күшінен теңіз дірілдеп.
Сорғалап нөсер, тулаған толқын,
Ақырып ажал түр: "беріл!" деп.

Жанары көздің жалындай жайнап,
Жүрегі таймай, тереңге бойлап.
Арына сенген, тоқтайтын емес,
Барады есіп, ажалмен ойнап.

Ол өтті аман, бәрін де кесіп,
Толқынды, жайды, теңізді кешіп,
Көрсетті бізге бақыттың жолын,
Аламыз енді барлығын шешіп!

1918 жыл

АҒАР ЕДІ АРАМ ҚАНЫ ҚҰРЫМДАЙ

Барша адам бір кісінің баласы,
Жер жүзіне сиыспайды, карашы!
Барлық затқа қожа болған осылар,
Не бұлардың арпалысы, таласы?
Басын қосып, бір кісідей тұратын,
Табылар ма татулықтың шарасы?
Нәпсі асып кеткен өбден асқынып,
Жазылмайды кеулеп алған жарасы!

Айналасын ыластаған демімен,
Жүзден оны сау болмайды кемінен.
Осылайша сол жауыздар уланған,
Жүзге он зор ере қоймас жөнімен.
Өзімшілдік оңай ауру емес ол,
Жазылмайды құр дәрінің емінен,
Талай миды шірітті ғой бұл науқас,
Жазылды ма көні солар сөзінен?

Жазылдым деп соларды тек алдайды,
Өз құлқыны, басқаны өсте алмайды.
Араны ашық, қыл құрты бар ішінде,
Тамағы үшін ар-ақылын жалдайды.
Түпсіз құдық нәпсісі мый-шыңырау,
Дүниені түгел салсаң жалмайды,
Басқа адамды аяйды деп ойлама!
Шабысудан, қан төгуден талмайды!

Отырмайды бұлар тыныш жұлынбай,
Қатқан қан бар, жүректе жүр шалынбай!
Мейірімі түсіп, жібімейді өмірде.
Лоңқа безі біржолата сылынбай.
Бұзық қаны бойындағы кетпесе,
Тату тұру болмайды онда ұрынбай.
Әуелеттің ақ қанжарын қадаса,
Ағар еді арам қаны құрымдай!

1919 жыл

ҚАНАТЫНАН АТПАЙ ОЗ

Тұлпарға қастап қазба ор,
Құларсың қазған орыңа!
Сұңқарға арнап құрма тор,
Түсерсің құрған торыңа!

Болам десең тұлпардай,
Бабыңды түзеп оңдап ал!
Самғағың келсе сұңқардай,
Қанатты жиып қомдап ал!

Жүйрік болсаң тұлпардың,
Шылбырынан тартпай оз!
Ұшқыр болсаң сұңқардың,
Қанатынан атпай оз!

1920 жыл

Ахат әкесі Шәкерімнің он төрт әнін 1966 жылы маған әкеліп, магнитофонға жазғызды. Мен олардың барлық ерекшеліктерін сақтай отырып нотаға түсірдім. М.Әуезов мұражайында бұл өндерді күйсандықта ойнап, айтып бергенімде Ахат атамыз қатты толқып, көзіне жас алған. Ризашылығын білдіріп, алғысын айтты. Ахат бұл өндерді әкесінің өзінен үйренген. Ол өзі де композитор болғандықтан, өндерді дәлме-дәл үйренгені даусыз. Сондықтан Ахат жаздырған үлгілерді негізгі нұсқа деуге келеді. Ол 16 ән мыналар: "Жастық", "Шын сырым", "Ажалсыз өскер", "Насихат", "Жылым-қой, жұлдызым-июль", "Бұл ән -бұрынғы әннен өзгереді", "Жаңа ойдан шығарған бір бөлек бұл ән", "Қорқыттың сарыны", "Қорқыт, Қожа Хафиз түсіме енді де", "Анадан алғаш туғанымда", "Кетермін, артымда сөз, өнім қалар", "Тыныштық жоқ, тыным жоқ", "Сұраған жанға сөлем айт", "Ойладым бір сөз жазайын-да", "Еңлік-Кебек", "Ләйлі-Мәжнүн".

Кейіннен бұл өндер "Аманат" атты жинаққа енді.

Ахат Шәкерімұлы өзі де біраз ән шығарған. 1979 жылы "Жалын" баспасынан шыққан "Қазына" музыкалы-этнографиялық жинаққа 11 әні енген. Ел арасында сақталған басқа да өндері бар екен.

Ойлы қарт осыдан біраз жыл бұрын, яғни 1984 жылы қайтыс болды. Мен оны жерлеуге қатыстым. Қайтыс болуының себебі: Дондағы Ростов қаласында тұратын Фзули деген жалғыз баласы 50-ге келіп, ауырып қайтыс болған. Соны жерлеп, самолетпен қайтып келе жатып Қостанай қаласына қонғанда, мұздан тайып жығылған. Сол арада жамбасын сындырып алады. Бірден ауруханаға жеткізіп, әрі қарай арнайы самолетпен туған еліне жеткізеді. Мен ол кісіні ауырып қалды дегенді естіген соң, ауруханаға іздеп бардым. Кереуетте жатыр екен. Аяғы таңулы, әрі екі жаққа көтеріп кірмен тартып қойған. Мен бірден: "Ой, Ақсақал, не болып

қалды?" дегенімде, ол кісі: "Е, шырағым, жатырмыз ғой, әйтеуір. Жалғыз ұлды жерлеп келе жатқанда тапқан шаруам ғой" деген еді. Жамбасы ортасынан қаж бөлінгендіктен темір скоба жасапты. Қимыл-қозғалыс болмаған соң, ішкі мүшелерге әсер етіп, бір жақ бүйрегі істемейтін сияқты болып көрінген. Оның үстіне 84 жастағы қарт адам. Және Ахат ақсақал баласы өмірден өткеннен кейін, ештеңеге зауқы соқпай, ешкіммен сөйлеспей жатып алған.

Сұрағандарға "Менің балам, өзімен бірге мені де ала кеткісі келген ғой. Мен өмірге тойдым, енді тек өлім күтіп жатырмын" дейтін.

Ол кісі бір алған бетінен қайтпайтын қайсар жан екені белгілі. Теріс қарап жатып алатын.

Сол жатқанынан ақсақал алты ай бойы тапжылмай жатты...Өлі мен тірінің арасында... Бір күні барсам, шашы мен сақалы өсіп кетіпті. Ештеңе сұрай алмай, тек жұбатқан болдым. Сонан шашы мен сақалын алып бердім. Ол кісі ешқашан да шаш қоймай, ылғи да қазақы ұстарамен алғызатын еді. Әуелі келіспесе де, артынан: "Әй, болмадың ғой, алсаң алшы" деді. Мен өткір ұстарамен шаш-сақалды алып, иіс май жаққанымда, бір рақаттанып көңілденгені бар. Ахат ақсақал-батыр тұлғалы, ұзын бойлы адам болған. Анау - мынауы елей бермейтін. Мен ол кісіні: "Әке" деп атайтын едім.

Мұнан бұрындары бір-екі рет ауырғаны есімде. Оның бірі - қуығына операция жасатқаны. Ол былай болып еді. Бірде "Бірлік" елді мекенінде бір кісі қайтыс болып, соны жерлеуге барғанында Бекен деген хирург жігіт Ахат ақсақалға: "Аға, сіздің қуығыңыз ауырады екен, емделу керек. Маған келіңіз", дейді. Сонан ол кісі емделмекші болады. Сөйтіп, тура 80 жасында Попова деген орыс әйелі бірден айнаға түсіріп, қуығында тас барын анықтайды. Артынша операция жасаған.

Бірнеше жыл қалай шыдағанына таң қалады. Сірә, ұялғаннан ешкімге тіс жарып айтпаса керек.

Бекен хирургтің бірден "қуығыңыз ауырады" деп диагноз қоюы да керемет көрегендік. Мен облыстық "Семей таңы" газетіне "Алғысымды айтамын" деп Ахат ақсақалдың өз атынан екі тілде мақала да жазғанмын. Ол кісі қатты риза болып, алғысын жаудырған.

Бертінде дейін ақсақалдың денсаулығы мықты болатын. Біз, кем дегенде 100 жасты ойланбай жасайтын шығар деп ойлайтынбыз. Ойткені, өте маңғаз, қарағайдай тіп-тік, асыл адам еді. Маған ұрдайым Абай, Шөкерім жайында арнайы тапсырма беріп отыратын. Озі шығарманың адамы болғандықтан кетерінде маған көңіл-күйі мен мінезін беріп кетті. Үлкен ұстазым ретінде керемет өмірлік үлгі алдым десем артық айтқандық емес. Дуалы аузынан шыққан дуалы сөздерінде ғажап бір сиқыр жатқандай елестейтін.

Өз өмірімде ол кісімен ширек ғасырдай таныс-біліс, дөм-түздас, жақын сырлас болғанымды бүгінгі ұрпаққа мақтанышпен айта аламын.

Ұлы тұлғалардың туын жықпай, қайта асқақтата түскен текті ұрпақтың артына қалдырған мол мұраларын халық арасында кеңінен насихаттау - бәріміздің де аманат-борышымыз ғой деп білемін.

4. МЕНІ МӘҢГІ САҚТАЙТЫН, ӘКЕМ РУХЫ !

(Абайдың немересі, Тұрағұлқызы
Мәкен апаймен арадағы сырлы сұхбат)

- Ана, сіз ұлы Абайдың туған немересісіз. Бүгінде сексеннің сенгіріне шығып отырсыз. Ұлының ұрпағы ретінде осынау ұзақ жолғы өмір жолыңызда бастан кешкен дүниелеріңізді айтып берсеңіз. Кейінгі буын үшін ерекше естелік болар еді.

- Е, шырағым, жасым келгенде жамнатқа жыңалық аша қоятындай түгім жоқ. Бірақ

қайшылыққа толы өткен өмірімнен бүгінгі ұрпаққа аздап айтып берсем артығы бола қоймас.

Туған өкемің аты - Тұрағұл. Абайдың Әйгерім дейтін екінші өйелінен туған. Біздің өулеттің барлығы Абайды өке деп атағандықтан, өз өкем Тұрағұлды аға деп қана атайтынбыз. Ол кісіден бес бала болдық. Екі ұл, үш қыз. Сонан мен ғана қалыппын. Балалық шағым туған елімде өтті. Жасымнан еркелеу болып өскендіктен, бетімнен ешкім қаққан жоқ. Бой жетіп, 1928 жылғы аласапыран кезде тұрмысқа шықтым. Сонан Семейде қалдым. Күйеуім тергеуші болып қызмет істейтін. Әуелі Белағаш жақта, онан кейін Павлодардың "Қызыл таң" дейтін жерінде, Жарма, Үржар аудандарында істеді. 1930-32 жылдар аралығында. Сол Үржарда істеп жүргенінде түрмеге қамалды. Таққан кінәлары: "Байдың қызын алдың, Қытайға қашушыларға көмектестің" дегендей. Онан Алматыға түрмеге алып кетті. 1932 жылы түрмедегі күйеуіме тамақ апарып жүргенде Алматыны алғаш көрдім. Мен конфискіден қалып кеттім. Жалғыз ағам 1930 жылы Ташкентте 26 жасында қайтыс болды. Өке-шешемнен сол жылдары адасып қалдым. Бір-бірімізге жете алмай, жапа шектік. Асырайтын ешкімі жоқ, ағам мен апам қандай күй кешіп жүр екен деген бір күдікті ой маза бермей қойды. Осылай да осылай, көмектесе көріңдер деп ешкімге шағынып бара алмайсың. Бірдеңе дейін десең, өзінді қамап тастайды. Сөйтіп жүргенде үш айдан кейін жолдасым түрмеден ақталып шықты. Жолдама қағазды Шымкентке алды. Солай 1932 жылы Шымкентке көшіп келдік. Көшіп келген соң, ағамдардың Фрунзеде тұратынын естіп білдік. Ақида деген үлкен ағамның қолында екен. Апам артельде іс тігіп, ағамдарды асырап жүрген. Фрунзенің Тоқлақ деген ауданында. Біз сол жерден ағам мен апамды тауып алдық. Мекайл дейтін ағамның баласы және Зүбәйір деген кіші ұлы

Мәкен апай , 1996 ж.

бәрі бірге тұратын болып шықты. Жағдай өте қиын болғандықтан, ағамды қолға ала алмадық. Апам жылап-еңіреп бізге келді де, ағам Ақиладан екеуі қала берді. Зүбәйірді алып кетіп, Мекайылдың баласы бухгалтер болып кеткен екен. Ағам жалғыз өзі жұртта қалғанға ұқсайды. Ақиладан ағамды асырау үшін артельде әйелдердің кірін жуатын жұмысқа кіреді. Мен сол жолы ағамның немересі Алпашты оқуға ала кеттім. Документі жоқ болса да, Әубәкірдің бір өлген баласының атымен, фамилиясын Оспанов деп мектепке бергіздім. Сонан ол бала менің қолымда болды.

Облыстық соттың бастығы бізге екі бөлмелі үйін берген. Біз соған көшіп кірдік. Ол уақытта ретін тауып ағамды да қолға алғызғанбыз. Бір күні біздің үйге Бейсенов Омар деген кісі келді. Өмір бойы Семейде ағамды соттап келген. Және бірнеше рет. Сол Омар облыстық соттың төрағасына ұсынылыпты. Онымен қоймай біздің үйге түсіп, баспана табылғанша сендердің үйінде жатам деп қиғылықты салсын. Бастықтың айтқаны - заң. Амалсыз көнуге тура келді. Жалғыз баламыз бар еді, ол да өліп қалған. Өзі үлкен облыстық соттың бастығына қалай кет деп айтамыз? Сонан төрті үйді босатып беріп, өзіміз ауыз үйде тұрып жаттық. Олар жанұясымен төрті үйге жайғасып алды. Ағам ол кезде Алматыға Мұхаңа (Мұхтар Әуезовке) кеткен болатын. Бір күні келді. Ағам Бейсенов Омарды жақсы білуші еді. Екеуі де бір-бірін танитын. Өйткені Семейде ылғи қамап келген. Үйде кішкене жүк қоятын бөлмеше (кладовка) бартын. Сол бөлмешенің ішіне екі жәшік қойып, үстіне төсек салып, ауру ағамды жатқызып, сыртынан құлып салып қойдық. Анау пәле білмесін деген далбасамыз ғой. Біліп қалса, бәрімізді торғайдай тоздырып, қанбақша қаңғытары сөзсіз. Ағам сол қамалған күйде екі күн жатты. Ішіміз удай ашып, қиналғанмен, басқа амал жоқ еді. Үшінші күні

ағамның Сыздық деген жолдасы "Тұрағұл кладовойда қамалып жатыр" дегенді естіп баласын жіберіпті. Сөйтіп, ағамды өз үйіне алғызады. Біз сонда ғана дем алғандай болдық. Енді өзбектердің үйін іздей бастадық. Бұл арада жөнді ешкімді танымаймыз. Әйтеуір бір өзбектің үйін өрең дегенде тауып алып, жөндеп-ағартып, ағамды сол үйге жатқыздық. Мен күнде жасырынып ол кісіге тамақ апарып, кешке үйге қайтып жүрдім. Алғашқыда біраз тәуір болып, кейін қайта сырқаты үдей түсті. Ақыры, 1934 жылдың алтыншы наурызында 59 жасында сол аурудан қайтыс болды. Мен он алты жасыма дейін ағамдардың қолында болған едім. Мені сол кезде кәдімгідей дайындап, қыз-әйелдер гимназиясына бермекші болды. Әуелі ауылда жүргенде бір қыс Семен деген орысты үйге әкеліп, маған орысша үйреткізді. Жалғыз мен ғана емес, ауылдың барлық баласына орысша үйреткен еді. Ауыл адамдары оқытқан ақысы деп, ол орысқа қыстық соғымын, оны-мұнысын беріп жататын. Сосын Семейге әкеліп, тағы да орысша үйретіп, сол жердегі гимназияға берді. Гимназияның үш класын оқыдық. Онан кейін ағам мені елге алып қайтты.

1927-28 жылдары ағам конфискаға ілігіп, түрмеге жабылды. Біз быт-шыт бытырап кеттік. Мен сол жылдары тергеуші жігітке күйеуге шықтым. Ағамды және бірнеше азаматтарды эшелонға тиеп, айдап жіберді. Жылап-сықтап артында біз қалдық. Қолдан келер дәрмен жоқ. Кейінгі жылдарда ылғи қыспақта жүрдік.

Ағам айтушы еді: "біз болмасақ та Абай атамыз әйтеуір жарыққа бір шығады. Сендер оның өлең-әндерін үйрене беріңдер", деп бізге жалықпай үйрететін. Өкінішке орай, мен не домбыра, не скрипка білмей өстім. Тек өлең жаттап, өн айтамын.

Тұрағұл ағам 1934 жылы 59 жасында қатты ауырып, қайтыс болайын деп жатқанында маған: "бес саусақ бірдей емес, менен тараған бесеу

едіндер. Солардан сен ғана қалдың. Енді сенің алдында өлсем екен" дейтін. Мен ондайда жылап, ағамды құшақтай берем. Ал ағам:"сен маған өлме деп жыласаң, мені қарғағаның ғой. Мен сенің алдында өлсем арманым жоқ. Егер түрмеде өлсін демесең, сенің алдында өліп алайын" дегенінде, мен онан сайын жылап:"ағатай-ай, мұның не?" деймін қолымнан басқа ештеңе келмей. Ол кісі:"сен әзір түсінбейсің, кейін біле жатарсың. Ал маған сенің алдында өлуім керек!" деп төңірден өз өлімін күтіп, жалбарынып жататын. Сосын маған айтқаны:"мен өлсем өзбектерге ақша беріп, қабірімді қазғызыңдар. Және кеңдеу болсын. Отырғанда бір қарыс төбемнен, жатқанымда бір-бір қарыс екі жағымнан қалсын. Сондай-ақ көз жұмар кезімде өзбектерге дем салғызба..." деп өтініп еді. "Неге олай?" деп сұрауға батылым бармады. Дәл сол күні мен бір жерден кешігіп келсем, бір өзбек ағама дем салып отыр екен. Әлгі кісіге қалай кет деп айтасыз. Сасқанымнан далаға жүгіріп шығып, үйдің иесі Балтабай деген кісіге:"аға, ана өзбекті бірдеңе қылып шақырып алыңызшы" дей беріппін. Ол кісі ағамды өте жақсы көруші еді. Менің өтінішімді орындағанда ғана көңілім орнына түскендей болды. Ағам ауырып жатқанда екі ақсақалдың мынадай ақыл-кеңес бергені де есімде. "Шырағым, Мөкен, сенің ағаң Тұрағұлдың бір жақ өкпесі қарайған. Егер күнде тамақпен қоса аздап шарап (вино) беріп тұрсаңдар, біраз күннен кейін жазылып кетуі мүмкін" деген еді. Біз қуанып, сол күні кешке ағамызға "Кагор" дейтін қызыл арақты тамақпен қоса алып бардық. Ағам жатқан жерінен басын көтеріп:"Айналайындар-ай, сендердің көңілдерің үшін ептеп ішейін, бірақ мен үш күннен әріге бармаймын. Сендерді ана екі шал жіберген ғой", деп әкелген арақтан бір қасық қана ішті.

Айтқанындай тура үш күн өткеннен кейін көзін жұмды.

Сөйтіп, 59 жасында ағам қайтыс болды. Жылап-сықтап марқұмды ақырғы сапарға жөнелттік.

Ағам тірі кезінде мен күйеуіме бірде: "сен менімен ажырас, өйткені сен өкімет адамысың, менімен жүрсең тағы бір пәлеге ілігіп кетерсің. Оның үстіне байдың қызын алып, бай әкесін үйінде бағып жатыр деген үстіңнен арыздар түсіп жатыр", деген едім. Ол маған ренжіп: "сен де айта береді екенсің. Мен ағамызға қарыздармын. Менің әкем қайтыс болғанда, бұл кісі маған әкемдей жақсылық жасаған. Оқуға жіберіп, оқытты. Енді мен сол қарызды қайтаруым керек емес пе!" деген-ді. Мен оның сол сөзіне қатты риза болдым.

Соғыс кезінде бізден жеті адам жоғалды. Бәрі хабарсыз кетті.

Кейіннен біздің елде атом бомбасын жарып жатқан кезде, сол араның қойшыларына бір әскери адам былай деп айғайлапты: "Мен Абайдың немересімін. Өлгенім жоқ, тірімін. Пленге түскем. Іштерінде тобықтыдан біреу болса, елге сәлем айта барындар. Абайдың немересі тірі деп. Атым - Тоқташ. Зкәйлдің баласымын" деген екен. Бұл - 1956-58 жылдар болатын. Біз бәріміз тоз-тоз болып жүргендіктен, оны іздейтін ешкім болған жоқ. Тағдыр-ай, десеңіші!

Міне, осылай талай "тар жол, тайғақ кешулер" болды ғой біздің басымызда. Ағайын-туыстардың барлығында өзім жерлеп, жөнелтіп келе жатырмын. Тағдырдың тауқыметін көтермеске амал жоқ. Менің жаман өдетім қазақтың әйелдері құсап жылай алмаймын. Өмірде жастайымнан қиыншылықты көп көргендігімнен бе, әйтеуір, көз жасымның бәрі ішімде қатып қалған сияқты. Бірақ бір жыласам көпке дейін уана алмай, ағыл-тегіл босаймын...

- *Тұрағұл ағамыз да кезінде өлең жазған ғой, ө?*

- Әрине, ағам өлең де жазушы еді. Бірақ көп жазбайтын. Әлгі Әбіш ағам ауырып қайтыс болғанда

өжептөуір өлең шығарған. Энциклопедияда бұл туралы жазылған. Ол негізінен аудармашы болатын. М.Горькийдің "Челкашын" жақсы аударған. Басқа да көптеген: "Мен өмірге жерікпін", "Большевик қызы", "Мәрия" сияқты дүниелерімізді өз тілімізде сөйлетті. Өзі дәрігерлерге жақын, докторшылдау болған. Сол тақырыпта "Әйелді қалай тәрбиелеу керек?" дегенде, "Сау бала-ананың қуанышы, ауру бала-соры" деп жазған екен.

Бірде маған Мұхтар Әуезов: "Еңлік-Кебек" пьесасы неге сахнадан түспей жүр" дейді. Мен: "Қайдан білейін, жақсы болған соң да" деймін. Ол кісі: "Бөлі, мұндағы сөздердің мән-мағынасы ғаламат қой. Екі бидің айтысы, басқа да адамға түрлі ой салатын қазақы тілдің ең шұрайлысы мен дәмдісі қолданылған. Оны жазған сенің өкең мен Шөкерім ғой" дейтін еді.

- *"Еңлік-Кебекті" жазған Шөкерім атамыз емес пе?*

- "Еңлік-Кебек" поэмасын Шөкерім жазған. Оны тақырып қылып беруші - Абай әкеміз ғой. Шөкеріммен қатар бұл поэманы Мағаш (Мағауия) ағам да жазыпты. Бірақ басқа түрлі. Еңлікке Кеңгірбай биді боқтатып қоятын жері де бар. Осы жеріне келгенде Абай әкеміз Мағашты шақырып алып: "Сен неге Кеңгірбай бабамызға тіл тигізгенсің? Егер Кеңгірбай би болмағанда осы күнгі тобықты руы болар ма еді?! Онан да ана Кебек бишара 21 жасында құнсыз кетіп бара жатыр ғой. Ең болмаса соған тигізе бермедің бе?" деп кейіген екен. Сонан ол туынды жарыққа шыға алмаса керек.

- *Абай атамыздың өсем өндерін алғаш тапсырушылардың бірі сіз деп естиміз. Енді сол жөнінде айтсаңыз?*

- 1938 жылдары бізді қудалау ештеп басылған соң, Алматыға қайта көшіп келдік. Бір күні радиодан хабарландыру берілді. Онда: "Әні, өлеңі, өнері барлар қазақ радио комитетіне хабарлассын"

делінген. Мен соны естіген соң, радио комитетке келдім. Олар мені бірден қызметке қабылдады.

Сол кезде Шөкір Әбенов дейтін ақын біздің үйге ылғи келіп жүруші еді. Кезекті бір келгенінде карта ойнап бір қойға ұтылып, екі ортада өлгі қойды мен төлейтін болып қалдым. Оны төлеуге 1000 сомдай ақша керек. Ол кезде әжептәуір ақша. Күйеуім Ұлықбекті Ұлхан дейтінмін. Оған айтып көрсем, "алған өзің, енді өзің қайтар" дейді жайбарақат. Сөйтіп не істерімді білмей жүргенімде радиода өзіммен бірге істейтін Қуан Лекеров дейтін азамат маған: "Мөкен, сен радиоға Абай әндерін жазғыз. Мен сені Ерзаковичке таныстырайын, бір жағынан ептеп ақша болсын" деді. Сосын мені өлгі Ерзаковичке ертіп апарды. Ол кісі біраз кергіп: "Сен өзің Абай қайтыс болғаннан кейін туған немересі екенсің, не білем деп отырсың? Абай әндерін Әрхам Ысқақовтан артық айта алмайсың. Ол Абай өлгенде 18 жаста екен" дейді жыныма тиіп. Мен оған: "Арқаш ағам айтса айтатын шығар. Бірақ ол не домбыра, не скрипкада ойнамайды. Ал Абай әкеміздің "Сегіз аяғын" кез-келген адамның орындауына болады ғой" деймін. Өйткені, Мұхаң кезінде: "Шіркін, Абайдың "Сегіз аяғын" кез-келген қойшыға айтқыза қойсаңыз, қоя береді ғой аңыратып", дейтұғын. Сонан кейін Қуан Лекеров мені Ахмет Жұбановқа алып барды. Сол арада "Сегіз аяқтан" бастап, Абайдың 17 өнін жазғыздым. Ахмет қатты қуанып, бірталай ақша берді. Мен сөйтіп қарызымнан да құтылдым, өрі біраз ақша күнделікті күн көріске жарады.

- Алай, ұлылардың қатарында Абай мен Шөкерімнің тұрғанына ешкімнің таласы жоқ. Солардан кейінгі танымай жүрген тұлғалардың бірі - Ахат ақсақал да сізге алыс емес.

Ендеше осы бір қайсар қарт жайында айтып өтсеңіз?

- 1934 жылы біз Семейге бардық. Онда ағам қайтыс болған. Сол кезде Ахат ағамды ажалдан алып қалғанымыз бар. Ахат ағамның айдаудан келген кезі. Сосын Шымкентке алып кеттік. Өйткені, әйел, баласы жоқ, жалғыз қалған екен. Ол жақта бір жылдай біздің қолда болды. Сол жерде мектепке кіргізіп, мұғалім қылып, әрі документтерін түгел жасап бердік. Екі баласы бар Қаден деген әйелге үйленді. Ол балалар - Сара және Құрал. Құралы ерте қайтыс болды да, Сара Ахат ағамның өз баласындай болып кетті ғой. Біз сонан қызмет бабымен Ақтөбе жағына ауысып кеттік.

Сөйтіп жүргенде 1937 жылдың аумалы-төкпелі уақыты келді. Біз қайтадан Алматыға келдік. Ахат ағамды тағы қамауға алды. Әлгі энциклопедияның бастығы Рымғали Нұрғалиев маған бірде: "Мөкен-ау, Ахат 1937 жылдан қалай аман қалды десем, сендер алып кеткен екенсіңдер ғой", деген еді.

Ахат ағам өмірінде өте көп қиыншылық пен қудалау көрді. Әкесі атылған, Қабыш, Ғафур деген ағалары да қайтыс болған. Інісі Зият Қытай өгіп кетті. Жалғыз қарындасы Гүллар у ішіп өлім аузынан әрең аман қалды. Әйтеуір сол кездегі қатал қоғам ағайындарының бәрін ондырмады ғой. Гүллардың Фатих деген баласы бар. Қазір Алматыда тұрады. Ахат ағамды жерлеп қойған да сол Фатих еді.

Ахат ағамыздың бауырмалдығы шамалы, өте суық болатын. Бір күні журналға Қабыш ағамның әндері шыққан. Соны жалынып сұрағанымда бермеген. "Сен де айта береді екенсің. Барлық елге жайын деп жүрсің" дейтін. Мен: "Ахат аға, неге маған бермейсің, қайта елге жайылғаны жақсы емес пе?" дейтінмін. Ақыры, бермей қойды. Бірақ мен оны онсызда білетінмін. Бұрын жаттап алғанмын. Қабыштың өлердегі сол сөзі мен әні мынадай еді:

Жан көрігі - қорым жоқ,
Қайнамаған сорым жоқ.
Қай шараны қолдансам,
Тіршіліктен орын жоқ,
Өмір көркі - форым жоқ,
Қолда қадыр, зорым жоқ
Рақымыңмен тұрған дүр,
Айлам-аштан, торым жоқ,
Ата-туыс озғанбыз,
Мұнша қартаң созғанбыз.
Тоғыз ата толғанда,
Ту-галақай тозғанбыз.
Өлгенім жоқ-тірімін,
Көп тірінің бірімін.
Ақтан қорлық тартатын
Ата-туыс ірімін.
Мұндай күйге салғаның,
Сарыарқаны алғаның.
Әділет жоқ, мейірім жоқ,
Меңіреу сұмға салғаның.
Көзді ашып, көңіл жандырдық,
Ақиқатқа қандырдық.
Арпылдаған адамға,
Аманатын қалдырдық,-дейді.

Осы керемет зарлы әнді жаттап алдың деп, Ахат ағам маған ренжиді. Мен: "Ой, Ахат аға-ау, жақсы ән елдің бәріне ортақ қой. Бәрі естіп біле берсін" десем, түсінбейді. Неге екенін мен де түсіне алмай-ақ қойдым. Қызғаншақтық па, әлде басқа бір себептері бар ма, әйтеуір білмедім.

Қысқасы, ол кісілермен біздің ара-қатынасымыз онша болмады. Анау Қаден барда ептеп араласып тұрушы едік. Кейін мүлде араласпайтын болдық.

Қаденнен Ахат ағам екі бала көрді. Алғашқысы қыз болып, ол өліп қалды. Кейінгісі ұл, аты-Фзули. Ресейде болып, қайтыс болған баласы. Онан бір немересі бар, қазір Алматыда тұрады. Шешесі-орыс.

Қазір Сара бәрі бір жерде ғой деймін. Біз 1937 жылдан кейін Ахаттармен араласа қойған жоқпыз. Кейін бертінде Жидебайда өкем мұражанына барғанымызда, Ахат ағам сонда істейді екен. Үш дөл жанында. Біз алыстан келген қонақпыз, бұл Қаден қайтыс болып, тағы бір әйел алынды. Сонан көрімдік ретінде әжептеуір жеміс жидек, т.б. заттарымызбен Ахат ағамызға жолықтық. Ол бізді үйіне апармай, өкелген дүниелерімізді өзі сомкеліне салып алды да, біздің сомкелерімізді қайтарып берді. Біз үйге кір деп айтылғанына тап келіп аңырап тұрып қалдық. Ахат ағамыздың мінәсі қынақ еді ғой.

Негізінен Шөкерім қажы мен ағам Тұрағұлдардың аралары онша болмаған. Жерге таласқан, т.б. көптеген дау дамайлар туындағандықтан екі ауыл бір бірімен атысуға дейін барған. Ол кезде мен кішкентай бала болғандықтан көп біле бермеймін. Мен өзім қажы ағамды көргенім жоқ. Ал, Ахат ағамның бізге салқын қарайтыны сонан ба, әлде басқа себептері болды ма, ол жағын біле алмадым. Қажының қызы Гүлиарды да көрдім. Ол да бізге салқын қарайтын.

- *Мұхаңмен (Мұхтар Әуезов) қандай қарым-қатынаста болдыңыздар?*

- Бұрындары арамызда біраз реніштер болған. Өйткені Кәміш тәтемізді тастап кеткен еді. Ең әуелі алғашқы әйелі Райханды екі баласымен тастап, Кәмішті алмақшы болды ғой. Оны аларда Мұхаң ағамның алдынан өткен. "Мен Кәмішті ұнатамын, біз бір-бірімізді сүйеміз. Екеуміз бақытты боламыз", деп. Бірақ оған ағам: "Сен, құдай аямаған Кәмішті ая. Екі жасында әке-шешеден жетім қалды. Енді оған тиіспе, өзінің барайын деп отырған жеріне барсын. Абайдан туды дегенің болмаса, Кәміш оқыған қыз емес. Саған жолдас бола алмайды. Ертең, сен, бәрібір тастап кетесің", деген екен. Сол үшін Мұхтар ағама өкпелеп алты ай

бойы сәлем бермей жүрді. Ақыры Көміштің өгей шешесі және інісі Жағыпарды араға салып, сотқа арыз бергізіп, сол Көміш төтемді алып тынды.

Арада бес жылдай уақыт өткенде, Мұханның Ленинградта оқып жүрген кезінде өмір өзгеріп сала берді. Бірде Томскіде жүрген Жебраил деген менің ағам хат жазыпты. Хат мазмұны: "Елден кетсем де, мен сенен кете алмаймын ғой. Мен енді қайтіп Көмішке бармаймын. Өзі ауру, бала жоқ. Маған ұрпақ керек," деген сияқты.

Осы хатты Жебраил, ағам салып жіберіпті. Хатты алып оқыған кезде ағамның өңі аппақ болып кетті. "Не болып қалды?" деп сұрай алмадық. Ағам отырып: "Өлгі қу жалғыз тірі ме екен" дегенде ағам: "тірі," деді, басқа ештеңе айтқан жоқ. Біздің ауыл дәл сол күні кісі өлгендей күй кешті. Ағам Көміштің інісі Жағыпарды шақырып алып естіртті: "Мен осы сұмдықтың боларын біліп едім. Әулие болмай-ақ кетсем етті. Міне, Көміш сорлы тағы да жылап қалды," деген еді.

Сол Көміш төтем отыз жасында аурудан қайтыс болды. Өле-өлгенше Мұханды қатты сағынып, айтып жатты. Тіпті өлең де арнап шығарған. Қалай сосын біз Мұхтарды жек көрмейміз. Өмір өз дегенін істейді ғой. Кейіннен оның бәрі ұмытылып, қайта араласып кеттік.

Мұхаң айтатын: "Тұраш ағам өтірік айта алмаушы еді" деп. Онысы рас. 1933 жылы ағам Мұхтардың үйінде жатыпты. Жан-жақтан келген адамдар Абайдың баласы Тұрағұлды көрейік, өңгімелесейік деп Мұханның үйіне жиі келетін. Оларды "сізге жіберейін бе, Тұраш аға!" деген Мұхаң ағам: "Е, жібере бер, маған олар не істер дейсің. Қайта өңгімелесіп бір жасап қалайын" дейтін. Олар көп өңгімелесіп, сырласатын. Сондайда біреулер оған: "Тұраш аға, айтыңызшы, осы Мұхтар жасынан зерек, өткір болды ма?" депті. Сонда ағам: "Ол барып тұрған шірік. Босағадан барып төрге оза алмайтын

нағыз жасықтың өзі болатын" деуші еді.

Осы сөзді кейінгі кезде Мұхаң өзі мойындап: "Онысы рас, мен өте момын, жасқаншақ, қорғаншақ болып өстім. Тұраш ағам ешқашан өтірік айтқан емес" дейтін күліп. Ал жазған дүниелерінде күллі өлемді таңқалдырарлық құдірет бар.

Қайран Мұхаң да өз өмірінде Райхан, Көміш, Валентина, Фатима атты 4 әйел алған. Мұрат деген баласы Мәскеуде оқып жүргенде "Жас тұлпар" деп аталатын ұйым құрып, Алашорда жастарына ұйытқы болыпты. Мұрат - өте биязы, жуас жігіт. Маған келгенде сызылып: "Мөкен апа, мынау қалай еді, мына жері қалай?" деп бірдеңелерін көрсетіп алатын.

- Қазіргі қоғамға, жалпы өмірге өз көзқарасыңыз қалай?

- Егемен ел, жеке мемлекет болғанмызға қуанамын. Тәуелсіздікке не жетсін. Бірақ елді басқарушы азаматтарға көңілім толмайды. Дегенмен, алдымызда бір қуанышты күндер, жарқыраған жақсылықтар бар болуы мүмкін. Дәл қазіргідей халық қажыған ойпыл-тойпыл дүниенің болуы да уақыттың белгілі бір заңдылығы шығар. Кемшіліктер болмай тұрмайды ғой. Келешекте заманымыз түзеледі дегенге сенемін. Алаш деп жатырмыз, осы Алаш, Алашорда деп кезінде біздің әкелеріміз, ағаларым және олардың жолдастары қаншама еңбек етті. Алашорда тізгінін қолдарына алу үшін аянбай тер төкті. Сонау Әлихан Бөкейханов бастаған сол кездегі қазақ зиялыларының бәрі біздің үйде талай бас қосып, дәмдес болғанбыз.

Қазір бәріміз жабылып: "Назарбаев бүйтіп қойды, былай-олай..." деп босқа даурығамыз. Шындығына келгенде, бір адамның қолында тұрған түк те жоқ. Рас, Назарбаевтың жетістіктерімен қатар, кемшіліктері де бар шығар. Дегенмен, барлық халық болып, жұдырықтай жұмылып, жетпей жатқан жерлерді жеткізіп, болмай жатқандарды болдырып, ұйымшылдықпен кіріссек

жеңбейтін нәрсе жоқ. Революцияның өзі бір күндік шаруа емес қой. Біздің қазақта ұйымшылдық жетіспейді. Егер ұйымдаса қимылдасақ бәрін жеңіп шығатынымыз сөзсіз ғой.

- *Апасы, сізге соңғы сұрақ. Ұлы Абайдың өміршең өлеңдерін, философиялық қара сөздерін жастар оқып, түсініп, қажетіне жарата білгенде ғана мемлекетіміз көркейіп, заманымыз түзелері анық. Осы тұрғыда бүгінгі жастарға, кейінгі толқынға айтар тілегіңіз қандай?*

- Айтқанына толық қосыламын. Мемлекетіміздің гүлденіп, замананың түзелуі үшін, әсіресе, жастар жағы Абай өлеңдері мен қара сөздерін қайта-қайта оқып, дұрыс ұғынуы қажет. Мектептен бастап жоғары оқу орнындағы студенттерге дейінгі аралықтағы балауса буынға осынау жауһар дүниелерді барынша түсінікті түрде жеткізе білу керек.

Әкем Абай артына көп мұра қалдырды ғой, Абай да қазақтың қарадомалақ баласы. Оқымаған, орысша да жөнді білмеген. Бірақ, ол - талант. Ерекше дарын иесі. Орысша үш-ақ ай оқып, ұлы дүниелерді сол күйінде, сол дәрежесінде жеткізу-ұлылықтың белгісі емес пе?! Қазіргі жүрген жас бүлдіршіндердің ішінде де танылмай жүрген талай Абайлар бар шығар. Тек солардың көзін аша білу керек.

Сондықтанда Абай мұраларын толық түсініп, оны пайдалана білсе, ешкім де далада қалмас еді.

"Сен де бір кірпіш дүниеге,

Кетігін тап та, бар қалан,"

немесе:

"Атаның баласы - жауың,

Адамның баласы - досың," деп текке айтпаған ғой. Өте терең мағыналы сөздер.

Осының бәрі кейінгі жастарға арналған. Абайдың өлеңдерін осы күндері кейбіреулер бұзып, бұрмалап алатынды шығарыпты.

Өткенде бір құдам маған:

"Өзгеге көңілім тоярсың,

Арақты қайтып қоярсың," дейді ыржиып.

Мен: "Сен сияқты ақымақтарға солай көрініп, солай түсіндірілген ғой" дедім оған.

Абай-қазақ халқын жалқаулық, еріншектік, көрсеқызарлық, қызғаншақтық құртады, дейді де, осы денедегі дерттерден құтылудың амалын қарастырады. Мен өзім де жалқаумын дейді. Осы кеселден қалай арылсам екен деп ойланады.

Ал, көпшілік Абайды өлі түсіне алмай жүр.

Мына өлеңді қараңыз:

"Сабырсыз, арсыз, еріншек,

Көрсө қызар, жалмауыз.

Сорлы қазақ сол үшін

Алты бақан ала-ауыз"

Осы өлеңді оқыған кейбіреу: "Абай-қазақ халқын жек көрген," дейді. Қайдағы жек көргендік. Ол-әр адамның бойындағы кемшілігін көрсетіп, содан сытылып шығудың жолын айтып отыр ғой.

Абайдан кейін осы оқығандарымыздың өздері қазір бір-бірімен қырқысып, шайнасып, жаман болып барады. Осындайда өкемнің мына бір өлеңдері есіме түседі:

"Есіл сөзім қор болды-ау,

Тобықтының езіне..."

болмаса:

"Келдік талай жерге енді,

Кіруге-ақ қалдық көрге енді

Қызыл тілім буынсыз,

Сөзімде жаз бар шыбынсыз,

Тыңдаушымды ұғымсыз,

Қылып, төңірім, берген-ді.

Осы жасқа келгенше,

Өршеленіп өлгенше,

Таба алмадым бір адам,

Біздің сөзге ерген-ді.

Өмірдің өрін тауысып,

Білімсізбен алысып,

Шықтық мына белге енді.
Енді аяндай жығылма,
Сыймас жерге тығылма,
Қой бұрынғы желген-ді.
Қайғы шығып иыққа,
Қамалмасын түйыққа,
Сергі көңілім, сергі енді.
Өзің жалғыз, надан көп,
Ұқтырасың сен не деп?

Адам деген даңқым бар
Адам қылмас халқым бар..."

Міне, шырағым, Абай әкемнің айтып кеткен алмас жырлары, ақиқат сөздері қандай ғажап! Мен жасымнан мінезім тіктеу, еркелеу болып өстім. Не нәрсе болсын айтатын жерінде ешкімнің бет-жүзіне карамай айтып қаламын. Әкемнің әлгіндей өткір олендерін айта бастасам, кей кездері көпшілікке жақпай қаламын.

Осындай мінездерімді билетін марқұм, батыр Бауыржан Момышұлы мені ылғи "Құнанбай" деп атаушы еді. Өйткені, мен онан ыға қоймаймын ғой.

Бірде ол: "Ей, Құнанбай, Құнанбай" деп қоймады. Мен сонда: "Әй, сен, менің әкемді қалай атасаң да көтеремін. Ал, қажы атама тиіспе, ол кісі аруақты адам болған.

Аруақпен ойнама! Егер Құнанбайдың аруағы желкеңнен бір ұрса, ана аузың қай жаққа кеткенін білмей қаларсың. Олай деуіңді қой!" дегенім бар.

Сонда Баукең: "Тоба қылдым, тоба қылдым," деп, кешірім сұраған болатын.

Енді қарап отырсам, сол қаталдықтың символындай батыр Баукеңнің өзі сөз астарына терең түсініп, сөз қадірін қатты құрметтегені екен ғой. Егер әр адам асыл сөздерге мән беріп, ой таразысынан өткізіп отырса, күнделікті тұрмысымыз жеңілдеп, өмір сүруіміз бұдан әлдеқайда нұрлы болары сөзсіз дер едім.

Әкем Абайдың да өмір бойғы асқақ арманы осы

Ғой!

*-Апай, өсерлі де өдемі өзгіменіңге көп-көп рақмет!
Әрқашанда сізді Абай атамыздың рухы жебеп жүрсін!
Денсаулық, күш қуатыңыз мықты болып, келер
ғасырдың да құрметті көрермені бола беруіңізге
тілектеспіз.*

5. СОЛ БІР СӘТТЕРДІ САҒЫНАМЫН...

(Ахат Шәкерімұлының туған жиені Фатихтың естелігінен)

Мен Мұхаметжан немересі Нәсиболлаұлы Фатихпын. Атам Мұхаметжан Майбасарұлы. Майбасар Құнанбайдың інісі болып келеді. Ал Ахат ағам жайлы айтсам, ол кісі менің шешемнің туған ағасы. Екеуі де Шәкерім қажының балалары. Құнанбайдың Құдайбердісінен Шәкерім, онан Ахат пен менің шешем Гүллар бірге туған. Сонда мен екі жағынан да тобықты - Ырғызбай боламын. Құнанбай мен Майбасар Өскенбайдың баласы, Өскенбай Ырғызбайдың баласы. Сол жағынан келгенде Ахат ағаммен бір жағы нағашы, бір жағы немере туыс болып шығамын. Мен ол кісіні өте жастайымнан білуші едім.

Соғыстан кейін 1948 жылы, өзімнің туған әкем Нәсиболла колхоз председателі болып жүрген кезінде қайтыс болды. Сол кезде тарпа бас салған тағдырдың темір құрсауынан, жетімдік өмірден құтқарып қалған Ахат ағам, бізді өз тәрбиесіне толығынан алған еді. Мен де, қарындасым да Ахат ағаны "папа" деп атап кеттік. Ол кісінің бел баласы әрі жалғызы - Фзулимен жасымнан бірге ойнап, бірге өстім. Оның жасы менен кішкене үлкендеу болатын. Фзули әкесіне қатты ұқсайтын: ұзын бойлы, қайратты жігіт еді. Бірақ әкесі сияқты тентек емес-тұғын. Оған қарағанда мен сәл тентектеу болдым. Екеуміз жасымызда бірігіп төбелескенде

қарсыластарымызды қирата жеңетінбіз. Фзули марқұм ерте қайтыс болып кетті.

...Ахат ағам өте ұқыпты, жоғары мәдениетті жан болатұғын. Сондай-ақ мінезі әрі қатты, әрі жылдам, шапшаң еді. Кейде жылдам ыза болып, ол мінезінен лезде қайтатын. Негізгі мамандығы - мұғалім. Қазақ әдебиеті мен тілінен сабақ беретін. Менің бір таң қалатыным: папам мектептегі балаларға үнемі "мой золотой мальчик" деп айтқанымен, үйге келгенде өте қатаң болып көрінетін. Ұнамай қалсақ шатақ шығаратын. Көп жылдар Алматының Калинин колхозында мұғалім болды. Қазақ тілі жабыла бастаған шақта сол маңдағы орыс мектебіне сабақ беріп, сосын Балқаш бойындағы Топар деген жерде біраз уақыт мектеп директоры қызметін атқарды. Жанұясы осында қалып, өзі барып келіп істеген. Сол кездері Ахат ағам өзінің жас кезінде істеген істері, қылған қылықтары жайлы қызық-қызық жайттарды айтып отыратын.

Арада жылдар өтіп талай өзгерістер болып жатқанымен, шежіре қарттың балалық шағынан сыр шертетін біраз дүниелер есімде қалыпты.

Ақсақалдың өз айтуы бойынша:

...Жасында өке-шешесіне, ағайын-туысқа, көрші-қолаңға қатты еркелепті. Туған шешесі Айғанша болғанымен, қажы атамның бөйбішесі өз бауырына алған екен. Үлкен атамның балажандығы сонша, әйтеуір оның үстінен құс ұшырмапты ғой. Еркелетіп, еркін өсірген. Тіпті ел жайлауға көшерде киіз үйді жықпас бұрын ішіне Ахатты отырғызып, төбесінен күрке тіктіріп, онан соң барып үйді жықтыратын. Ондағы ойы: "балама күн өтіп кетпесін, ыстық тимесін" дегені еді.

Осындай кезекті бір көштің кезінде бала Ахат асау атқа мінгіз деп қиғылықты салса керек. Шөкерім атамыз жас баланы асау ат жығып, өлтіріп кететінін біліп, мінгізбей қойыпты. Оған ерегескен қикар бала: "ендеше ешқайда бармаймын"

Фатих , 1996 ж.

дегендей отырып алыпты. Ерке баласының көңілін қимай бөйбіше де сол арада қала беріпті. Барлық жүк түюлі, барлық адам жиналып тұрғанда Шөкерім атамыз ерке ұлдың есер қылығына бола дайын көшті қалай тоқтатсын.

Сөйтіп балажан бөйбіше мен ерке де тентек ұл ескі жұртта қалып қояды. Екеуі жаяу-жалпылап көшкен елдің соңынан шығып, күн батар шақта Ақшоқыдағы Құнанбай қажының жатқан жеріне келеді. Бөйбішесі қажы атаны жаяу қалдырып кеткені үшін қарғап-сілейтін көрінеді. Оған қоса Шөкерім атамды мен де қорғай жөнелем, деп өзінің жас күніндегі жөнсіз қылықтарын жасырмай айтып, Ахат ағам кейіннен осы бір ерке мінездеріне күліп отыратын.

Бірде мынандай оқиға болыпты. Ел жазғы жайлаудан қыстауға көшіп қонғанда құдықты аршып, суды тазалап, жаңалайтын әдеті екен. Үш-төрт жігіт құдықты аршып, су тұндырады. Су тұнған соң, шай қоймақ болған келіншектерге біреулер: "ойбай суды алуға болмайды" деп шыр-пыр болады. "Неге?" десе, өлгі жаңа ғана аршылған құдыққа Ахат шаптырып жіберіпті. Оны көріп қалғандар дереу Шөкерім атамызға жеткізе қояды. Ол кісі қатуланып: "Әкеліндер мұнда ол оңбағанды" депті. Сосын алдына алып келген айыпты баласына: "Әй, мұның қалай, ақымақ?" деп ұрса жөнелгенде, ешкімнен тайсалмай өскен ерке Ахат: "Енді мен дәретті қайда сындырам?!" деп қисық жауап беріпті.

Мектепте оқып жүргенінде де қатты еркелепті. Әкесі сабаққа барарда үлкен ағаларының, болмаса көршілердің балаларының аттарының артына мінгестіріп жібереді екен. Ақаң біраз ұзағаннан кейін, мектепке барғысы келмей, алда отырған адамның арқасынан жалай беретін көрінеді. Арқасы шылқып су болған адам, әрине, ондайда арттағы "жабысқақ пәлені" аттан түсіріп тастайтыны белгілі.

Ал бұл болса құтылғанына қуанып, ойнап жүрген балаларға қарай құлдырандай жөнелгенде, өлгі өзіне ие болып бара жатқан адамның мысы басылып, бұған қайта жалына түсетін. Өйткені , Ахатсыз не сабаққа бара алмай, не үйге бос қайта алмай, еріксіз ерке баланың дегеніне көнетін. Өзінің айтқанын істетіп дағдыланған ол, онан сайын қырсығып, "мені енді арқалап апарындар!" деп, оларды қинай түседі екен. Және артқа қарай 100-150 метрдей шегініп, алыстай береді. Олардың енді амалсыздан Ақатты арқалап апаруына тура келетін...

... Шөкерім атамыз қайғылы жағдайда қайтыс болды. Ахат ағам да ол кезде абақтыға жабылған. Көп қиыншылықтар көрді. Бірақ бізге сол абақтыға отырған кездерінен, айдауда жүргендегі кездескен қиындықтарынан ешқашан айтпайтын. Тек бірде ол маған: "Балам, мен бір кездерде көдімгі қояндардың арқасында тірі қалдым" деген еді. Мен таңданып: "Қалайша?" деппін. Мүмкін аштық жайлағанда қоян сойып жеген шығар деп ойлағам өуелде. Сөйтсем, алыста айдауда жүргенінде қоян бағыпты. Сол уақытта қояндарға арнап берген сөбіз, тағы басқа жемдік тағамдарды олармен бөлісіп жеген екен. Сонан аштықтан аман қалыпты.

Кейін біраз жылдар мен басқа жақта болдым да, Ахат ағамыз Шымкент жағына кетті.

Мен ержетіп, бір күні: "Папа, мен әскерге бара жатырмын" деп Ахат ағама соққам. Ол кісі мені құшақтап: "Бара ғой, құлыным!" деп батасын беріп, шығарып салды. Ел қатарлы әскерде болып қайттым.

Бертін келе Қаден төтем қайтыс болды. Онан соң Ахат ағам Бәтима апамға үйленді. Бәтима апам ол кісімен 15-16 жылдай жолдас болды.

... Ахат ағамның кейбір мінездері тіптен қызық еді. Үйінде анда-санда домбыраны қатты-қатты ойнап жататын. Сөйтсем, Қаден төтеммен ұрысып қалғанда осылай істейді екен. Алдымен өзі

айтарын айтып-айтып алады да, әйелінің ұрысқан сөздерін естімеу үшін сондай әдіске көшетін болуы керек. Шахмат ойнауды өте жақсы көретін. Әсіресе, бажасы екеуі көп ойнаушы еді. Мен жас күнімде шахматты Ахат ағамнан үйрендім.

Кейде шахмат ойнап отырып, ашуланған кезде быт-шыт қылып шашып, артынан бажасы екеуі жас балаша мәз болып, қайта жинастырып жататын.

Иә, ол кісі беріліп ойнағанды ұнататын. Кейіндері Семейге барғанымда күн болсын, түн болсын екеуміз көбінесе шахмат ойнайтынбыз. Мен де біраз ойнайтынмын. Көп ұтсам, қайта-қайта қоймай ойнататын. Бір күні сәті түсіп, ол кісіні қатарынан 5 рет ұттым. Бірақ мені жібермей қойды. Үзіліске шыққан кезде Бәтима апам маған: "Балам-ау, Ахат ағаңнан әдейі ұтыла сал. Әйтпесе, оның көңілі көншімей, сені бүгін ұйықтатпайды" деп құлағымға сыбырлады. Сонан түннің бір уағында мен папамнан әдейі ұтылдым. Ал, ол кісі: "Ә, балам, ақыры ұттым ба!" деп ерекше қуанып еді.

... Мен өз табиғатымда туысқандық желідегі екі жаққа да ұқсап туғаныммен, нағашы жағымға көп тартып кетіпін. Менің екі қызым бар. Біріншісі, Гуля - 31 жаста. Ол әкеме тартқан. Мінезі, жүріс-тұрысы. Ал, кіші қызым - Роза, аумаған шешем. Жас күнінде шешем ылғи да ертіп жүретін. Сонан ба, әйтеуір, кескін-келбеті, сөйлеген сөзі, жүріс-тұрысы, мінез-құлқы бәрі-бәрі шешемдікі. Тура аузынан түсіп қалғандай. Менің анамда да мінез болған. Жасында өте ерке, тік мінезді, айтқанынан қайтпайтын өжет болыпты. Өмір бойы осы қайсар мінезінен танбаған ол, ешқандай мақтауды сүймейтін. Оған қарағанда, Ахат ағам ептеп мақтап қойғанды да теріс көрмейтін. Ал шешем тік сөйлейтін, анау-мынауға шаруасы жоқ, бірбеткей адам еді.

Сол үлкен қызым - Гуля, 1982 жылы тұрмысқа

шыққанда Ахат ағам бас құда болып барды. 82 жастағы қарттың қалай сөйлегенін, ақыл айтқанын, ән айтқанын көріп, көпшілік қатты таңғалып, риза болған. Құдаларым әлі күнге шейін сол сәттерді айтып отырады.

х х х

... Атамыз Шөкерім 1958 жылы ақталып, "Қазақ әдебиеті" газетіне 7 өлеңі шығады да, қайтадан жауып тастайды. Онан кейін тағы да 14 өлеңі "Қазақстан ақындары" деген топтамаға кіреді. Бірақ, ұзатпай тағы жауып жібереді. Сол кездері папам айтып отыратын: күндердің бір күнінде атамның атағы шығады деп.

Папам алпысқа келгенде Семейдегі Бақанасқа барып, атамның сүйегін отыз жыл өткен соң жалғыз өзі құр құдықтан қазып алған. Сол Бақанастың бойында бір жиені тұрады екен. Соның үйінде жатып, ешкімге айтпай, білдірмей күрек пен барлық саймандарын ыңғайлап, бір өзі қазады. Бүкіл сүйектерін түгелдеп, ұзындықтарын өлшеп қағазға жазып алады. (Өкінішке орай, сол қағаз кейіннен жоғалып кетті). Бақанас пен Қарауылдың арасы 100 шақырымдай жер. Сол Қарауылға хабар жіберіп, сүйекті сонда алып барғанда, барлық туған-туыс, көпшіліктің көрі-жасына дейін тегіс жылапты. Ақсақалдар жағы: "Ахат-ау, сүйекті қазған кезде бізде басында болуымыз керек еді ғой", дегендерінде Ахат ағам: "Әкем қайтыс болғанда басы-қасында бола алмадым. Жалғыз қазған себебім де сол. Жөні түзу, қайта жерлегім келді" депті. Марқұм әкесінің қабірін қазарда ағайын-туыс, ел жиналып: "Немере ағасы Абайдың қасында жатсын" дегенде, Ахат оларға көнбей: "Ертең-ақ, әкемнің де өз жұлдызы жанады" деп, Абаймен арасы 150 метрдей жердегі жеке төбеге жерлетіпті.

Міне, бүгіндері папамның сол айтқандарының

айнымай келгеніне елдің бөрі куә.

... Мен папамды 1984 жылы қайтыс болғанда тура сол әкесінің қасына қойдым.

Папамның қайтыс болуының басты себебі: жалғыз ұлының мезгілсіз қазасы. Ешқандай аурудан емес, сол баласының ауыр қайғысынан кетті ғой. Әйтпесе, 84 жасқа келсе де, денсаулығы мықты болатын. Әлі де талай жас жасайтын еді. Сүпиян деген ағамыздың Талғатбегі қайтыс болғанда, 60 жасқа енді келген немере інілері мен көптеген өзі оқытқан шәкірттері бүгіліп, иіліп, қолдарына таяқ ұстап жүргенде, 80-нен асса да Ахат ағам олардың қасында тік тұрып, тік жүрді. Өле-өлгенше қимылдары өте ширақ болатын. Әттең, сол бір қайғылы қаза, сол сәтсіз сапар болмағанда, әлі де тірі жүрер ме еді...

Қаден төтеміз де баласы Фзулидің әскерден соң Ростовта қалып қойғанына өкініп, ақыры қайғы-шерден көзін жұмды. Өлерінің алдында Фзулидің бұрынғы киген көйлегін киіп, ұзақ жылапты. Баласының тер сіңген көйлегін аймалап, сағыныштан сарғайып о дүниеге аттанған...

... Фзули Ресейдің Ростов облысында қайтыс болды. Семейдегі Ахат ағама және Алматыдағы біздерге Ростовтағы ауруханадан: "Денесін алып кетіндер. Бұл жерде алатын ешкім жоқ" деген телеграмма келді. Сонан папам, Сара үшеуміз бірден самолетпен Ростовқа ұштық. Бұл желтоқсанның 29-ы болатын. Қар әлі жауған жоқтың. Күн жаңбырлы. Жер баттасқан батпақ. Самолеттен түскен бетте машина ұстап, жақын маңдағы қонақ үйге апарып тастауын өтіндік. Жүргізуші бір жақсы адам екен. 400 метрдей жердегі орталық қонақ үйге зыр еткізіп әкеліп тастады. Бұл кезде қараңғы түскен уақыт. Түнде сонда қонып, таңертең моргқа бардық. Ол жерде Фзулидің сүйегін бізге бермеді. Рұқсат алындар, құжаттарын тегіс әкеліндер.

Экспертиза, сот, мединститут, т.б. жерлерден ана қағаз, мына қағаз керек деп, әйтеуір босатпай қойды. Бұлардың оңайшылықпен босатпасын білген соң, мен папама: "Фзулидің үйін тауып алайық" деп кеңес бердім. Әрі қарай қолымыздағы мекен-жай көрсетілген анықтама бойынша Фзулидің үйіне тарттық. Ол Ростовтан 130 км-дей қашықтықтағы бір совхоздың 10 км-дей әрірек орналасқан бөлімшесінде тұрады екен. Бұл ара Ресейдің нағыз орталық тұсы десе болғандай. Әлгі іздеген жерімізге жекеменшік машина жалдап келдік. Біздің ойымыз: үйінен барлық құжаттары мен керек қағаздарын дайындап, морттен денесін алып, самолетпен елге алып қайту еді. Бірақ, бәрі керісінше болып шықты. Әлгі жерге келген соң Фзулидің үйін бір көрші әйелден сұрағанымызда, ол кісі Фзулидің үйін көрсете тұрып: "Марқұмның сүйегін үйіне алып келді" деді жай ғана. Мен түкке түсінбей: "Қалайша, қалайша?" дей беріппін. Өйткені бізге мұның алдында ғана мортте бермегені белгілі. Қасымда келе жатқан Сараға: "папама жайлап естіртейік, біз құжаттарын іздеп келе жатқанда, жалғыз баласының сүйегінің үстінен шықса ауыр болар" деп, артта келе жатқан папама бұрылып: "Папа, Фзулидің денесін осында алып келіпті" дедім, басқа амалым қалмай. Ол кісі жазық жерде келе жатып, кенеттен сүрінді де кетті. Сірә, жалғыз ұлдан айрылған жан қайғысы болар, әйтеуір өзінен-өзі онбай сүрінді. Сүрініп барып, қайта түзелді. Оқыс айтылған ауыр сөзден есенгіреп қалғандай. Түні бойы жаны шығып, телефон шалып, сүйектің қайда екенін білмей, кесіп тастады ма... не болды дегендей қатын ойдың құшағындағы адамға, баласының сүйегі күтпеген жерден дәл алдынан шыға келуі, әрине оңай емес.

...Фзулидің әйелі де көп ауырған екен. Фзули қатты ауырып, ауруханада қайтыс болғанда, дәрігерлерден бөлек папама тағы телеграмма

салады. "Папа, не істейміз? Қалай, қайда жерлейміз? Көмектесіңіздер!" деп. Өзі ауырып тұрған, өзі жалғыз, өзі жас әйел адам қайтсін енді. Бір таңқалатын жай, бізге бермеген, бізге көрсетпеген Фзулидің сүйегін бір көрші орыс әйелі жалғыз өзі үйіне апарып беріпті. Ешқандай құжатсыз, еш рұқсатсыз қалай алып, қалай жеткізгеніне қайран қалдық.

Папам жалғыз баласын, Сара екеуміз жалғыз бауырымызды қимай-қимай сол жаққа жерлеп қайтуға тура келді. Марқұмға топырақ сол жерден бұйырды. Көңіл-күйіміз күрт төмендеп, жан дүниеміз жабырқап самолетпен бері қарай ұштық. Жолда Қостанай қаласына қонды. Сол күні ерекше тұман болған соң, жан-жаққа самолеттер ұшпай қалды. Дәл сол мезетте көп самолеттер қонып, ұшуға тұман болғандықтан жолаушылардың бәрі осы жерде еді. Қостанайдың аэровокзалында адам деген лық толған. Біз түнде сол араға қонып, ертеңіне мен темекі тартуға сыртқа шығып кеттім де, Ахат ағам аэровокзалдың астыңғы қабатындағы дәретханаға кеткен. Тартып тұрған бейнеті ме, әлде баласының ауыр қайғысынан ба бұрынғы қуатты ақсақал сол дәретхананың ішінде өзінен-өзі тайып жығылып, жамбасын сындырып алған. Құлағанда бір темірге оңбай тиіп, жамбастың бір жақ басы сынып түскен. Сонан жедел жәрдем машинасын шақырдық. Дәрігер өзіміздің тобықтының жігіті екен. Сынған жерін көріп, машинаға салып алып кетті. Ұшу рейсін кейінгіге қалдыруға тура келді. Негізінен Ахат ағам - Семейге, біз - Алматыға ұшатын едік. Жағдайдың бәрі басқаша болды. Мен бөгелмей Семейге ұшып, ол жақтан арнайы дәрігерлік самолет алып келіп, папамды өз еліне әкелдім.

Ол кісі сол жатқанынан тұрмады ғой. Папамды мәңгілсіз алып кеткен де сол баласының ауыр қазасы. (Итпесс, денсаулығы мықты болатын.

... Кеше ғана әлемдік деңгейде ұлы атамыз Абайдың 150 жылдық мерейтойы, сол той қарсаңында салған Абай-Шәкерім-Ахатқа арналған ғажайып кесенелер менің өмірімдегі зор қуанышым, үлкен бақытым болды. Тіпті, алғаш сол кесенелердің ашылу салтанатында: "Папа, мен келдім?" деп ағыл-тегіл жыладым да. Өн-бойымды, жан-жүрегімді сағыныш оты өртегенін тілмен айтып жеткізу қиын. Сол уақыттарда менде тағы бір өмірлік үлкен арманым бар еді. Ол-сонау Калинин колхозында жатқан шешемді ағасы мен әкесінің қасына қайтадан жерлеу болатын. Анамның да сол жерде болғанын қатты қалап едім. Колхоз басшылары, аудан басшылары рұқсат еткенімен, сол араның молдалары қарсы болды. Сонан, өкінішке орай ол ойым, арманым іске аспады.

Қазақтың, мұсылманның ондайды қозғауға, тиісуге болмайды деген бір жақты қағидасына өз басым қарсымын. Басқа дін өкілдері бейіттерін жаңартып, жаңғыртып жатады. Ал бізде қирап қала ма, орнынан жойылып кете ме оған ешуақытта тиісуге болмайды. Сонда қалай? Мен осыған түсінбеймін. Көшпелі өмірдің бізге сыйлаған сыйы осы ма?! Меніңше, бұрындары малы бар, байлығы бар адамдар шариятты өздеріне жақындатып алғанға ұқсайды. Солай бола тұрғанымен, мен өзім жыл сайын шешем мен енемнің бастарына барып: тазалап, сырлап, жаңартып отырамын. Енем сонау Шығыс Қазақстандағы Өскеменде жатыр. Кейде балаларымды да ертіп апарып, көп нәрсені түсіндіріп қайтамын. Әріде Кеңгірбай, Еңлік-Кебек, беріде Құнанбай, Абай, Шәкерім аталарымыздың молаларын, мұражайларын суретке түсіріп, белгілі бір жүйемен олардың саналарына сіңдіруге тырысам. Келешекте олар осы үрдісті өзінен кейінгі ұрпақтарға солай ұғындырса екен деп тілеймін. Бұл біздің салт-дәстүр, әрі мәдениетіміз. Оны

өрқашан сақтап, балаларымызға жас күнінен бастап үйретсек, дәстүр жалғастығы деген сол емес пе!

...Өмірдегі бір өкінішім: туған өкемнің басын қарайта алмадым. Ол кісі 1948 жылы қайтыс болды. 1955-56 жылдары Хрущев сол өкем жатқан адырларды "тың көтеру" желеуімен айдатып, жырттырып тастады. Мен ол кезде жас баламын. Қай адырда жерленгені де жадымда қалмапты. Қазір өкем жатқан жерде еш белгі жоқ. Қарап отырсаңыз, мұнан өткен өкініш жоқ шығар...

...Осы күні менде мынандай бір ой бар. Папамның, яғни Ахат ағамның тұрған үйін мұражайға айналдыру. Тек, аудан, қала басшылары рұқсат берсе, сол үйді өзім сатып алып, Ахат ағамның мұражайы немесе сол кісінің атындағы үй қылу. Маған басқа ештеңенің қажеті жоқ. Бұл ұсынысымды Бәтима апайға да айттым. "Мына кілем, атам мен папамның суреттері қалсын. Сізге үйді де, кілемді де, тағы басқа керек-жарақты сатып өперейік. Ал осы үй сондай тарихи мұражай болсын" дегенімде, ол кісі қуанып, келісімін берген еді.

Міне, біздің басымыздағы өміріміз осылай!

6. Ө Л Е Ң - Ө З Е Н...

Ахат Шөкерімұлы жайында алуан сырлар айтылып жатыр. Аяулы жары Бәтима апай мен сүйікті шөкірті Арғынбек Ахметжанұлы асыл жанның азаматтық биік тұлғасын көз алдымызға елестетсе, сонау қасиетті қажы Құнанбайдан бері тараған құнарлы ұрпақтың бірі, өзінің шөбере қарындасы Мәкен апамыз, жиені Фатих Ахат лқсақалдың мінезіндегі өгей өмір қалыптастырған өзгешеліктерді еш боямасыз, табиғи түрде таразыға тиртады.

Кеудесінде кек оты маздай жанған қайсар

қарттың азап пен шерге толы аласапыран өмір өткелін және шығармашылық қарымын анықтау үшін бұл адамдардың айтқан естеліктері аздық етеді.

Ендеше, Ахаттай жайсаң жанның өз жүрек дүрсілін тындап, сол жүрегінен ағып шыққан өлең-өзенінен сусындап көрелік.

ЫРЖЫҢ - ЫРЖЫҢ ҚАҒАТЫНДАР

Ыржаң - ыржаң қағатындар,
Қылығымен жағатындар.
Тамақ аңдып, босқа қаңғып,
Бай қазанын бағатындар.

Ыржанымен күн көретін,
Жылмаң қағып, жылт беретін.
Тұрағы жоқ, байлауы жоқ,
Тамақ тойса жалт беретін.

Еңбек десе жек көретін,
Ас табылса, тек көретін,
Тегін тамақ, тегін киім,
Табылғанды еп көретін.

Қылжақпастық өнер дейтін,
Өнеріме сенер дейтін.
Есі алаң бай баласы,
Жетегіме ерер дейтін.

Шешендігін білдіретін,
Амалына ілдіретін.
Ыржаңына қылжақ қосып,
Қайтсе дағы күлдіретін.

Тойға келсе тойып алар,
Суылдатып судай ағар.
Бергендерді баса мақтап,
Бермегенге кінә тағар.

Ахат өзі жазған өлеңдерін оқып тұр

Жас әйелге жақын тұрар,
Күлкісімен талайды ұрар.
Санасызды желіктіріп,
Салмақсыздың санын бұрар.

Неше түрлі ойын бастар,
Оны қостар есер сотқар.
Кейде есалаң көрінеді,
Сияқтанар кейде сотқар.

Сөйлегенде ыржандайды,
Түсің бұзыл тыржандайды.
Көрінгенге көкіп бөсіп,
Қиқандайды, қылжандайды.

Мұндайларды есер дейді,
Сау төбені тесер дейді.
Күйіттеген бұған адам,
Еңбек жолын кесер дейді!
1920 жыл.

САНДАЛМАДА САНА ЖОҚ!

Сандалмада сана жоқ,
Әйел де жоқ, бала жоқ!
Қаңғуменен күні өткен,
Тұрақты орын пана жоқ!

Көрдік қой біз ондайды,
Оған ақыл қонбайды.
Әдет қылған әу бастан,
Осындайлар оңбайды!

Саңдалумен ержеткен,
Жалқаулық қой тербеткен.
Тербелуден шыға алмай,
Талап қылмай кер кеткен.

Бағасы жоқ басынан,
Қамданбаған жасынан.
Кете алмаған бір қадам,
Жалқаулықтың қасынан.

Талап өлген ертеден,
Ой өрісін өртеген.
Жуымайды ақылға,
Бұзылғандай дертеден.

Жасыңнан талай етпесең,
Жалқаулықтан кетпесең.
Сандалуда қалғаның,
Сынынан өмір өтпесең!

Бойда жалын сөнген соң,
Талап, жігер өлген соң.
Сол қалпыңда кетесің,
Жас ұлғайып өткен соң!
1920 жыл.

МАНСАП ҚҰМАР ТОЙМАЙТЫН

Қанша жарлы бірін-бірі сыйлайды,
Әсте бірін жамандыққа қимайды.
Дүние мүлкі жеткілікті бәрі бар,
Екі жуан жер жүзіне сыймайды.

Елге өсиет айтатұғын ақындар,
Халыққа ең жаны ашитын жақындар.
Осылардың күншілдігі жетерлік,
Бірін-бірі қоңын жұлып тақымдар.

Бар ақылды, өрі ғалым, білгіштер,
Төмендерді мазақ етіп күлгіштер.
Қадам озған өздерінен адамды
Кекеп, мұқап ащы сөзбен ілгіштер.

Axam , 1975 ж.

Бар не мықты, не керемет қайраткер,
Санайтындар өзін-өзі кемеңгер.
Бұлардың да күншілдігі жетерлік,
Бәрі жақсы осылардың демендер.

Адамды не күншілдікке айдайтын?
Себебі не, бұл мінезін қоймайтын?
Жүре біткен өзімшілдік нәпсі ғой,
Араны ашық, мансап құмар тоймайтын!

1920 жыл.

ЕҢ ҚЫЗЫҚТЫ БАЛАЛЫҚ ШАҚ

Ең қызықты балалық шақ,
Қайталанбас өмірде.
Бейілі адал, жүрегі ақ,
Уайым жоқ көңілде.

Не десең де сенетұғын,
Қиянатсыз таза төн,
Жетекке оңай көнетұғын,
Баршаны сую оған төн.

Ешкімді ала санамас,
Кірішкісіз мөлдір махаббат.
Баланы алдау жарамас,
Өтірік, қулық оған жат.

Ол жас шыбық бақтағы,
Оған жылу, су керек,
Осір күтіп қақтағы,
Болсын зәулім бәйтерек.

Құрт залалы тимесін,
Қорғау міндет ата-ана!
Мал сүйкеніп жүрмесін,
Ақылым айтар сол ғана!

1921 жыл.

ШАРАБЫН ІШПЕЙ ӨМІРДІҢ

Шарабын ішпей өмірдің,
Мез болып жүрген жандар бар.
Аршымай көзін көңілдің,
Көкірек керген паңдар бар.

Жалынмен жумай жүрегін,
Жалынып жүрген адам бар.
Армандап өз тілегін,
Желікпен жүрген надан бар.

Тереңге төне бойламас,
Айуаннан жамандар,
Көптің қамын ойламас,
Есерсоқ, ессіз адамдар!

1922 жыл.

ТІРЛІКТЕ ТИГІЗ БІР ПАЙДА!

Күз болып еді гүл солды,
Қарадым оған жатырқап.
Деді гүл - саған не болды?
Тұрсың ба әлде жабырқап?

- Аяймын, - дедім гүл сені,
Өмірді тым сүрдің аз.
Жабырқатқан сол мені,
Сен қуардың, өтті жаз.

Гүл айтты сонда - кім солар,
Сезбейсің-ау, сен надан!
Мәңгілік боп кім қалар,
Қанша өмір бар сенде адам?

Күз болғанда бар нәрім,
Қалады жерге паналап.
Қайта өседі сол дәнiм,
Жыл сайын жайнап жаңалап.

Ажал келсе қуарып,
Жоғаласың біржола.
Несiне жүрсiң қуанып,
Өлген соң, сен бiр мола!

Алдыңа қара, абайла?
Адамдық деген ат қайда?
Дән қалдыр артқа қалайда!
Тiрлiкте тигiз бiр пайда.
1922 жыл.

ОЛМЕЙТIН БОЛСА МЕНДIГIМ!

Тыншытпайды жүрегiм,
Қайнап қаным тамырда.
Бiлмеймiн не тiлегiм?
Қалмайды тақат, сабыр да.

Билейдi бойды бiр сезiм,
Дөл айтып саған бере алман.
Жанымда жалын бар кезiм,
Көксегенiм бiр арман.

Әлде, аңсатқан жастық па?
Үшырып қиял құстарын.
Әлде, улатқан мастық па?
Құшнақ болған құштарын.

Гiршiлiк ойды жетектер,
Үмiтпен талап бастайтын.
Арманға адам жетем дер,
Ажал ғой тұсап тастайтын.

Біреу ерте, біреу кеш,
Мәңгілік болып тұру жоқ.
Болмасын тек еңбек еш,
Еге алсаң ұрық құру жоқ.

Ойдағы ұлы арманым,
Жүректі тұрған жандырып.
Сол екен қалап алмағым,
Мендікті кетсем қалдырып.

Адам бола білсең сен,
Өшпейді әсте сендігің.
Өкінбес ем өлсем мен,
Өлмейтін болса мендігім!
1922 жыл.

МАХАББАТ ҚҰРБАҢДАРЫ

Орындалмай тілегім,
Не табамын өмірден?!
Өртеніп өтті жүрегім
Арылмай арман көңілден,
Жалынамын мен саған,
Тілегімді бер маған.
Кел ажал, жанымды ал!
Қамығып, қатты қайғырып,
Қан жұтып, қажып жас жігіт,
Сүйген жардан айрылып,
Сәнді жалын, өшті үміт.
Сол сәтте жігіт өліпті,
Шал тауып жерлеп көміпті.
Жетті ажал, не амал?
Естіді жігіт өлгені,
Түгел тарап маңайға,
Шалдың оны көмгені,
Аңыз боп жетті талайға.
Жарын күтіп сарылып,

Көре алмай көптен сағынып.
Естіп жар, солды ажар.
Қыз көйлекшең, жалаң бас,
Безіп кетті далаға.
Жүректе жалын, көзде жас,
Бет бұрды тура молаға.
Өртеген қайғы кейітті,
Құшақтап жатып бейітті,
Жан берді, қыз да өлді!
Шал көріп мұны састы да,
Келді зират басына
Жігіттің көрін ашты да,
Жатқызды қызды қасына.
- Армансыз бірге жатыңдар!
Махаббатқа батыңдар!
Мәңгі бол! - деді ол.
Шал жылап тұр егіліп,
Жас қабырдың басында,
Өртеніп өзек сөгіліп,
Тия алмай аққан жасын да.
Ол айтады - немерем,
Олгенде мені мұнда көм!
Соны айтты, шал қайтты!
Қайырымды, ақ жүрек,
Мейірімді шал қандай?!
Адал ниет, бір тілек,
Айнымас, таза жар қандай?
Кірлетпей кеткен арларын,
Жар үшін қиған жандарын,
Ойға сал! Тәлім ал!
1922 жыл.

Жас түлекке!

Сығи айтсам жас түлек,
Жойма жүрек айнасын!
Мінсіз жетіл, өс түлеп,
Іл көрсін ер пайдасын!

Жас кезінде бәрі гүл,
Бәрі қызық көрінер!
Талғамасаң көңіл біл,
Талайына берілер!

Алтын бесік ел үшін,
Арала алғыр, асыл жас!
Тесіле тексер ер ісін,
Жастық буға болма мас!

Ер қажетін ел берер,
Қана білсең халыққа!
Ер еңбегін ел терер,
Еңбек ет ер жалықпа!

Отан - ұяң, ел - анаң,
Сүйіп сүтін берген ол!
Өсіп сезім, ой санаң,
Жетілсе жеміс, жеңіс сол!

1923 жыл.

Еңбек

Еңбек - өмір, еңбек - бақыт, еңбек - пұл,
Ел ерлері Отан үшін еңбек қыл!
Еңбек етпей, емген елдің еңбегін,
Арсыздардың күні қаран болар түл!

Еңбек дәулет, еңбек -ырыс, еңбек - жыр,
Еңбек - білім, еңбек - өнер, ашар сыр!
Еңбек еткен ел көгерер еңбекпен,
Табиғатқа еңбек қана салар түр!

Еңбек түзер бақытты адам өмірін,
Еңбек берер таусылмас кен өнімін.
Еңбек жеңбес дүниеде қамал жоқ,
Адал еңбек ақтайтын ер сенімін!

1923 жыл.

Сөнбейтін болса жалының

Қамықтырар мені сол,
Гүлдердің күнсіз солғаны.
Тартылса бұлақ суы мол,
Мезгілсіз қыстың болғаны.

Жаз орнына қыс келсе,
Жабырқау тартар көңілім.
Шарап деп алдап у берсе,
Сөнер, солар өмірім.

Артқыға белгі қалса егер,
Өкінбес едім өлгенге.
Ошпес едім құр бекер,
Жарығым түссе көргенге.

Жалынсыз сөзге жарық жоқ,
Жарықсыз жерде өнім жоқ.
Онімсіз жанда парық жоқ,
Жалынды сөзде өлім жоқ.

Керегі жоқ білгенге -
Атақ, мақтан, малының,
Болмайды мазақ күлгенге,
Сөнбейтін болса жалының!

1922 жыл

Дауыл соғып, от алса!

Дауыл соғып, дүниені өрт алса!
Бір тозаңы қалмай шірік көңінен.
Тек солардан залал шекпей жер қалса,
Нәсер құйса таза аспанның көгінен!

Жер-анадан туар еді жаңа адам,
Отты жалын, нажағайлы дауылдан.

Тамырынан өзгереді бұл заман,
Өсіп көктеп, нәрін алар жауыннан.

Дауыл күнін, от жалынын көргендер,
Мәңгі ізгілік жолын ашар адаспай.
Бақыт тұрмыс солар болар бергендер,
Келешекке өмір сүрер таласпай.

Дауыл соқпай, өрт қаптамай,
Ескі қаңсық бойға сіңген қалмайды.
Адам арын адалдықпен ақтамай,
Тілегенің бұл дәуірге болмайды!
1921 жыл.

Көміп кет!

Кеше ғана бала едім-ау ойнаған!
Уайымсыз қызығына тоймаған.
Тастап мені кетеді деп балалық,
Жоқ еді ғой әсте ойымда ойлаған!

Сен кеткен соң түсті маған уайым,
Келемісің, жалынайын, жылайын?!
Сеніменен бірге кетті тазалық,
Айтшы, сенсіз қайтып, қалай тұрайын?

Арман екен амалсыздан көнгенім!
Артық екен айрылғаннан өлгенім!
Таза ниет, ақ жүрекке кір түссе,
Жақсы болар мені тірі көмгенің.

Ей, балалық! Екенсің-ау алдаған,
Мәңгілік деп сеніп жүрдім мен саған!
Мейірім, сезім, таза кірсіз махаббат,
Бірі бойда сен кеткен соң қалмаған!

Арылмаған сенсіз қайғы, уайымнан,
Нәзік сезім, жылу қалмай бойымнан.

Таза жүрек, шын сүюден айрылдым,
Арам пиғыл кетер емес ойымнан!

Ей, балалық! Бұл халімді көріп кет!
Тілегім сол - ақ жүрегің беріп кет?!
Қалай жүрем айуан боп өмірде?!
Тазалықты бермей кетсең, көміп кет!

1923 жыл.

Ардақты бауырыма

Ардақты бауырым, тілектес,
Тіредім табан, тартам жол.
Онсыз мені ел білмес,
Жемісін берем жетсе қол!

Тұрмысым -теңіз, ой-кеме,
Жүземін шарлап бетімен.
Ерік өзімде "қой" деме,
Адал ақ жүрек ниетімен.

Қажетім көп алатын,
Өлшеуі жоқ шегінде.
Асылды артқа қалатын,
Теремін соны тегінде.

Еңбек етіп ерінбей,
Ақтарсам алтын желісін.
Отыр ем өлсем өкінбей,
Іл десе ердің жемісін!

Арманым осы ойдағы,
Ләйтсам баурым, жасырмай.
Жігерім қайнап бойдағы,
Гәқтасам іске асырмай!

1923 жыл.

Құмырсқалар

Айтайын ғажап істі таң қаларлық,
Адамдар қорланбай-ақ үлгі аларлық.
Істегенін көрсеніз құмырсқаның,
Ақылменен ойланып аңғарарлық.

Мен көрдім бір илеуін құмырсқаның,
Байқадым істеп жүрген жұмыстарын.
Үстінен байқаусызда түсіп қалдым,
Тарғақтың іздеп жүріп жұмыртқасын.

Илеудің айналасы батпақ екен,
Құмырсқалар сол жерді еткен мекен.
Бар құмырсқа асығыс жұмыста жүр,
Сасқандай көрінеді бірдемеден.

Алдында бір күн бұрын нөсер жауған,
Қоныстыққа жарамай қалған аудан.
Батпаққа ұсақ тастардан көпір салып,
Барлығы құмырсқаның құрғаққа ауған.

Жаралыста сыр бар ғой қызық талай,
Ақылмен қарағанда ойлап санай.
Айуанды кемітеміз - сенімсіз деп,
Істеп жүрген ойлашы, ісі қалай!

1923 жыл.

Қарлығаштар

- Адамдарда таза ақыл, сезім бар,
Айуанда осылардың өрісі тар.
Дейміз ғой біз көргенімді айтайын,
Ынта қойып, ықыласпен тыңдандар!

Келе жаттық екі кісі сөйлесіп,
Қос қарлығаш бір мезгілде келді ұшып.

Сипап өтіп қанатымен иықты,
Қойнымызға кеткендей-ақ ол түсіп.

Дамыл таппай шырылдап жүр айналып,
Мен келемін бұларына таңқалып.
Шыр-шыр етіп безектейді байқұстар,
Жеткендей-ақ жаназаға жар салып.

Кептер менен қарлығашты аяйды,
Бұл екеуін киелі деп санайды.
Ақыреттік адамдардың досы деп,
Бұл құстарға мейіріммен қарайды.

Қасымдағы айтты маған жолдасым,
Осыларға пәле келіп қалмасын?!
Мыналардың шырылдауы қайғылы,
Бір қорқыныш әлде сезген болмасын?

Соны айтып, жолдасым кетті шауып,
Мен де бірге жөнелдім ойым ауып.
-Бұлардың бір арада ұясы бар,
Не қылса баласына төнген қауып.

Қарлығаш бізді бастап алып келді,
Ессіз қалған қораны көзім көрді.
Бірі кіріп қақпадан бірі шығып,
Бізге де кір дегендей белгі берді.

Алыстағы ұяда балапандар,
Шырылдап жаны шошып жылағандар.
Айтуға тілдері жоқ сорлылардың,
Дегендей шырылдайды құтқарындар.

Бір жылан тақап қапты ұяға кеп,
Кідірсек балапанды қоятын жеп.
Нірліп жылан түсті алдымызға,
Жолдасымның қамшысы тиген соң деп.

Қарлығаштар қуанып тұрған сезіп,
Жылан жылжи жөнелді бізден безіп.
Жолдасым жіберер ме залалдыны,
Өкшесімен өлтірді басын езіп.

Осындай айтқанымды кім бар қостар?
Айуанда да мол сезім бар ғой, достар!
Рахметін жаудырып қылығымен,
Шығарып салды бізді қарлығаштар.

1923 жыл.

ӨСІМДІКТЕР

Мен көрдім жапырақты бір өсімдік,
Таппайсың сезімінен ешбір кемдік.
Жаралған жануар мен өсімдікте,
Сана, сезім барына анық сендік.

Жылтады пайдаланып күн нұрына,
Жылуын түсіреді ұрығына.
Жапырағын күздік ашып, түне жауып,
Қарашы істеп жүрген қылығына!

Адамды жарамайды асыра мақтау,
Зұлымдық қиянатын дұрыс па ақтау?
Зұлымдықты білмейтін өсімдіктер,
Қажетін жақсы білер ұрқын сақтау.

1923 жыл.

АНЫҚ АДАМ - АДАМ ҚАМЫН ОЙЛАҒАН

Сүйем сұлу табиғатты,
Жылып жүрек, ұйып жаным.
Қозғап ойда махаббатты,
Балқып бойым, қайнар қаным.

Жаралыстың жазғы шағын,
Күлімдеген гүлдің түрін.
Сезіп бұлбұл өмір бағын,
Төгер әсем көркем жырын.

Табиғаттың сәнді түрін,
Сұлулықпен тұр жарасып,
Адам үшін соның сыры,
Неге керек құр таласып.

Жалындайын жайнаған шақ,
Отың сөнбес бойың суып.
Таза ойың, жүрегің ақ,
Жетер қолың, кетсең қуып.

Өмір артық барлығынан,
Кезегінде керегіңді ал!
Пайдаланып байлығынан,
Табысыңды ортаға сал!

Онер-білім, қайрат-күшін,
Бойда берік сақталынсын!
Еңбек ет тек адам үшін,
Адам атың ақталынсын!

Адам емес қанмен жуып,
Адамменен қас ойнаған!
Нағыз адам - адам туып,
Адам қамын дос ойлаған.

1924 жыл.

СЕНСІЗ ТІРЛІК ҚАРАҢ МАҒАН!

Сенсіз тірлік қараң маған,
Байланысты жаным саған.
Бақытты өмір құшағына,
Қунамын кірген аман!

Таза жүрек қаным сенен,
Жай оғындай жаным сенен
Жай ұшқынын ажал баспас,
Сескенемін неменеден?!

Нажағайдан сен таратқан,
Бойға қуат сен таратқан.
Жалындамай жай баласы,
Ар емес пе қарап жатқан?!

Сенсіз заулап жанарым жоқ,
Сенен бөлек табарым жоқ!
Ақ сүтінді ақтай алман,
Сенен аяп қаларым жоқ!

Адал еңбек адал ісім,
Бойымдағы барлық күшім,
Саған елім ант етемін,
Жұмсалады тек сен үшін!

1924 жыл.

ХАЛЫҚ ҮШІН ЕҢБЕК ЕТ!

Адамдық арың ақталсын,
Халық үшін еңбек ет!
Жүректе берік сақталсын,
Ұмытпа соны, сертке жет!

Көңілге кіршік қонбасын,
Еш адамды көрме шет,
Өзімшілдік болмасын,
Бұл кеселден аулақ кет.

Мақтаншак, күншіл, жалқаулық,
Үшеуі де ауыр дерт.

Үстемдік, зорлық, қорқаулық,
Жер жүзіне салар өрт.

Қайрат, ынсап, ақ жүрек,
Таза еңбек таймас серт.
Адамдыққа сол тірек,
Нәпсіге еріп, болма мерт!

1924 жыл.

БҰЛАҚ

Айнадай жарқыраған таза бұлақ,
Жайқалған жағасында жасыл құрақ,
Өмірдің не тамаша сырын шертіп,
Биік шатқал құзынан ағар құлап.

Жартасты талқан қылып шыққан жарып,
Арынды ағынымен атой салып.
Жер қойнауын өзенге айналдырып,
Тыным алып жатқандай теңіз барып.

Қайратпен қайнап жатыр бұлақ көзі,
Саябырлап қалатын жоқ бір кезі.
Сан салалы ойлардың сырын ашып,
Көңілі ояуға ұғылар бұлақ сөзі.

Бұлақтың мөлдір, таза суы қандай?
Әсер бере буына буы қандай.
Таңдайынан бір жұтсаң дәмі кетпес,
Құнықсаң құмартасың аңсағандай.

Бұлақ қой ашып берер өмір сырын,
Не болады, не болған мұнан бұрын.
І-желден елінің ол шежіресі,
Тек ұға алсаң болғаны бұлақ жырын.

Бұлақ қой шөліккеннің мейірін басар!
Бұлақтан бұл өмірде не бар асар?
Өзгермейтін нәрсе жоқ онан басқа,
Бұлақ қана болмаса мәңгі жасар!

1924 жыл.

АРСЫЗДЫ ТЕК АРЛЫ ЖЕҢБЕК!

Аяндап өмір алға тарта бермек,
Адал еңбек әрқашан арта бермек.
Ардың жолы адамға айқындалып,
Артқыға сыбағасын сарқа бермек.
Алдыңғының қатесін артқы көрмек,
Алып мінін, мінсіз қылар өрнек.
Адамның қасиеті ардақталып,
Арнаулы алғы срыннан алар көрнек.
Ақталса адам күші өмір өнбек
Ақырда жемісі мол жеңер еңбек.
Артылып тапсыз қоғам тәрбиесі,
Адамға жаңа сезім, сана бермек.
Амалсыз обыр залым көпке көнбек.
Асылдың тарихта жоқ нұры сөнбек.
Арамның қанау жолы өзін тұсап,
Арсызды тек ақ жүрек арлы жеңбек!

1924 жыл.

ӨЛЕҢ АЙТ

Өлең айт, дарын! өрге өрлегендей,
Сезімді қозғап төтті ой кернегендей!
Жанды сөз бойды ерітіп, маужыратып,
Әлдилеп жыр бесігі тербегендей!

Қауымның қалауына тап келгендей,
Болғанын, болашағын айт көргендей.
Керістен тартып жырды жебелі оқтай,
Дөп тигіз қалағанға қас мергендей!

Сүйсінсін ақынға елі мән бергендей,
Өлеңмен өміріне сән бергендей!
Қадалтып жүрегіне ақ қанжардай,
Оятсын ой күйезді жан бергендей!

Ерікті билеп алсын айтылған жыр,
Сырты гүл жарасымды, ішінде сыр,
Жанының ләззат алар жарығындай,
Мәңгілік өшпейтуғын төгілсін нұр!

Үйіріліп көкейіне ұйып жатсын,
Тазартып шаң-тозаңын жуып жатсын!
Қаңсыған шөл даланы қанықтырып,
Жыр тасып дариядай құйып жатсын!

Арыңның болсын өлең айнасындай,
Көрікті, көптің ортақ пайдасындай.
Жосылып жатсын артта жортқан жолы,
Арынды асқақ өзен арнасындай!

1924 жыл.

ПАЙДАЛЫСЫН ЕЛ КӨРСІН!

Домбырашы төгілтіп,
Сазды сәнді тартшы күй?
Жанымды күйге үңілтіп,
Оянсын сезім, баста мый!

Елжіреп жүрек жібісін,
Қорғасындай балқып бой.
Мұздаған қаным жылысын,
Жаһанды кезіп жүйрік ой!

Синналы ойдың сыйлаған
Сылуғасын жұртқа ер берсін!

Табысынын жинаған,
Пайдалысын ел көрсін!
1924 жыл.

ДОС ҚАЗАСЫНА

Дос қайда шыны тату қамайтұғын?
Қайғың үшін өз жанын қинайтұғын?
Бейнет пен қызығыңа ортақ болып,
Тілектес, ақ жүреппен сыйлайтұғын.

Дүние-ай, опасы жоқ, қайрылмадың!
Жанға батты досымнан айрылғаным.
Бірге туған бауырдан артық көрген,
Сөкет пе соны ойлап қайғырғаным?!

Басканың қызықпаған сәнін көріп,
Мұқтаж болсам, қолыңда бәрін беріп.
Басыңа қиыншылық түскен кезде,
Маты түгіл, шыдайтын жанын беріп.

Сүйікті дос, жүзінді көріп қалмай,
Армандамын аузыңнан кешу алмай.
Қаяусыз дос қазасын естігенде,
Шыдамалым жүректі қанға малмай!

Дос қайда шыны тату айрылмайтын?!
Күнделік нәпсі ісіне қайрылмайтын.
Таза жүрек, шыдамды, сабыры мол,
Қайратты, орынсызға қайғырмайтын!

1924 жыл.

КӨПСІЗ ТАБЫС НӨЛ

Сезімнің сәулесі сарқылса,
Жүректің жытуы болмайды.
Бінсаптан нәпсі артылса,
Адамдық әсте толмайды

Жылусыз жүрек сезімсіз,
Махаббат ізі жоғалар.
Сүйсіз жүрек өнімсіз,
Деме ондайды оңалар?!

Өзіңді сүйіп, басқаны,
Ойланып көзге ілмесең.
Ардың бойдан қашқаны,
Көптің қамын білмесең.

Өз қызығың шамалы,
Ол сананы аз берер!
Басқаға жетпес самалы,
Өзіңнен басқа кім көрер?!

Қар суындай сіңіп күр,
Қызығың тез сарқылар!
Жүрекке кетпес беріп нұр.
Көпті сүйсең артылар!

Көпсіз жүрек өлгендей,
Өзін сүйген малмен тең!
Өзімшіл арын көмгендей,
Адам болсаң, нәпсің жең!

Көптен ғана қанарсың,
Ол шалқыған айдын көл.
Бар қажетінді аларсың,
Көпсіз табыс болар нөл!

1924 жыл.

ЖАЙНАҒАН ЖАСТЫҚ ӨТІПТІ

Жамбаста жасыл жер жатыр,
Басымда жастық томарша.
Үстімде аспан көк шатыр,
Бойымда шаттық тамаша.

Өзен жатыр сыр шертіп,
Сырын айтып өмірден.
Кеткендей мені бірге ертіп,
Билеп ап еркін көңілдің.

Не ғажайып өскен гүл,
Айналамда түр жайнап.
Суреттеуге жетпей тіл,
Жатырмын елтіп, соны ойлап.

Жас қайың түр иіліп,
Жапырағы жайқалып.
Өткендей оны жел сүйіп,
Сол ғана түр байқалып.

Аралас өскен тал, терек,
Бұтағын жайып өрімдей,
Қарағанмен не керек,
Сыры түр маған көрінбей.

Бұлбұл сайрап тоғайда,
Байғыз ,көкек қосып ән.
Әсем саз ғажап маңайда,
Өмірге өрнек беріп сән.

Елжіреп жүрек, еріп бой,
Маужырап, мең-зең жатыппын.
Уланып сезіп , ұйып ой,
Тәтті ұйқыға батыппын.

Орынмынан түрдым да,
Өзенді кеттім жағалап.
Бетімді солай бүрдым да,
Тоғайда жүрдім аралап.

Алдымнан шықты бір сұлу ,
Қарақат көзі мөлдіреп.

Бойымды билеп бір жылу,
Жүрегім кетті елжіреп.

Жақындасып келгенде,
"Сүйемісің?"-дей алдым.
Тілінен сүйе бергенде,
Сүйе алмай қалып ояндым.

Оянып кетсем түк те жоқ,
Бәрі өзгеріп кетіпті,
Жүрегіме салып шок!
Жайнаған жастық өтіпті!

1924 жыл.

КЕТІПТІ ҚЫРАН ҰЯЛАП

Қиянға шығып қиялап,
Жетіпті асқар басына.
Кетіпті қыран ұялап,
Шыңғыстың қиын тасына.

Күз жартастың бетінде,
Жалғыз жұмыртқа жатыпты.
Ызғар мен аяз өтінде,
Мұздай боп суып қатыпты.

Қаһарлы, қатты ысқырық,
Түтеген боран арылмай.
Соқса да қызыл үскірік,
Жұмыртқа жатты жарылмай.

Қыс кетіп, ызғар арылды,
Жұмыртқа бүгін қалды аман.
Мезгілі жетіп жаралды,
Шықты ақ үрпік балапан.

Балапан жем жеп ұядан,
Жетіліп, мінсіз түлеген.
Қырымға қарап қиядан,
Алысқа қыран тілеген.

Қайратты ер жасынан,
Күн шалған жерді шарлаған.
Шыңғыстың биік басынан,
Әлемді түгел барлаған!

1924 жыл.

НЕ ЖАМАН?

Бірді алдап, бірді қарғап жүру жаман!
Көзіне айтпай, сыртынан үру жаман.
Ауыр үстін, жеңілдің астын көздеп,
Бұлтақтаумен өмірді сүру жаман!

Арын сатып, тірлікті қимау жаман!
Қорыққанынан жуанды сыйлау жаман.
Пайда көрсе досының сырын ашып,
Байласқан уағдада тұрмау жаман!

Хақиқатқа ындынды бермеу жаман,
Адал басшы соңынан ермеу жаман!
Өзімшілдік, үстемдік ойын билеп,
Көпшіліктің тілегін көрмеу жаман!

Адам адам еңбегін қанау жаман,
Өзгеден өзін артық санау жаман!
Дүниеге қожа боп отырам деп,
Нашар ұлтты үстем тап талау жаман!

Өтірік, ұрлық, парақор, алдау жаман,
Қақпан құрып, біреуді арбау жаман!
Өнер күшін жұмсамай игілікке,
Қан төгуге қаруды жалдау жаман!

1924 жыл.

*Ахат Абай атасының ыдысынан
қымыз ішіп отыр*

АРДАҚТЫ ЖЕР

Ардақты жер! Сен анасы адамның,
Не істегенін көтермедің балаңның?
Қайыспастан халық жүгін арқалап,
Талай ғасыр белден астың заманның.

Ержеткіздің емшегіңнен емізіп,
Бал сүтінді, жемісінді жегізіп,
Тәрбиялап, адам етіп шығардың,
Дүниеге мен қожамын дегізіп.

Ардақты жер! Қарызың көп аналық,
Сенен бақыт, сенен шығар жаңалық!
Ақыл, қайрат, ар-ұятты сый етіп,
Сен бергенсің мейірімділік, даналық!

Жыл-жыл сайын құлпырасың жаңарып,
Жылы жүзбен гүл-гүл жайнап тазарып.
Сан ғасырдың қайғы азабын тартсаң да,
Бір тал шашың көрген емес ағарып.

Балаң үшін не қажетті жимадың?
Арнағанды аямадың сыйладың.
Ысырап етіп шашқан тегін мүлкінді,
Тентегіңе тек демедің тимадың.

Сендей болып жаралар ма, аналар?!
Сеніменен тең болып кім саналар?
Адам түгіл, жан-жануар күллісі,
Қорықса жаудан қойныңа кеп паналар!

Тізгін беріп өскен балаң қолына,
Түсер дедің адал еңбек жолына.
Айнып кетті, айтқаныңды қылмастан,
Қу нәпсінің еріп алып соңына!

Сондықтан да, қырылыста, сиыспай,
Мол дәулетке көзі тоймай, қиыспай.
Жау боп кетті, жағаласын, жауласып,
Бауырында отырмады, ұрыспай!

Аямастан бірін-бірі атысып,
Қызыл қанға белшесінен батысып.
Ақылыңды ақымақ ұлың алмады,
Ар-ақылын кетті малға сатысып.

Орманыңды өртеп, таптап күл етіп,
Жеңгендері жеңілгенді күл етіп.
Салған сәнді сан сарайын қиратып,
Ерді қырды, әйелдерін түл етіп.

Көрді көзің, қанмен жуды бетінді,
Жараларды оқпен тесіп етінді.
Кен қорыңды пайдаланбай бірігіп,
Арам ұлың ақтамады ниетінді!

Ардақты жер! Қандай берік сабырың?
Соғысынан өзгермеді тамырың.
Жата бердің, жаулығын да жат көрмей,
Құшағыңа ап өлген балаң қабырын!

Аядың ба, әлде оларды адам деп,
Өзегімді жарып шыққан балам деп.
Әлде жаттың қайғырумен күңіреніп,
Ескермеді мені туған анам деп!

Әлде, күтгін жақсы ұлдарым туар деп?
Ана жолын адалдықпен қуар деп.
Тұрмыс заңын өзегінен өзгертіп,
Жан жарасын ар нұрымен жуар деп!

Орындалар, әлде арман тілегің!
Жетілер тез, мінсіз өсіп түлегің.

Мейірімді ұл-қыздарың көбейіп,
Ардақты жер! Жараланбас жүрегің!

1924 жыл.

ЖАЛЫНЫМ СӨНБЕС ҚАБЫРДАН

Толғанып ойдан,
Шалқытып бойдан,
Терейін терме кестесін
Дәл тауып кезін,
Ашайын көзін
Таусылмас терең еспесін.

Берейін туған еліме,
Сезімі сергек еріме!

Жалынды жырдың,
Толғанар сырдың,
Оюын өрнек оя алсаң,
Өзгертпей түрін
Кетірмей нұрын,
Орнына дәлдеп қоя алсаң.

Ұшырған елім, мен балаң,
Келеді қолдан болма алаң!

Ашты есік дәуір,
Кетті кез ауыр.
Бөгелем несін қорғалап?!

Жалындай шалқып,
Қырандай қалқып,
Күнарға төнем сорғалап!

Жаратқан Отан жалыннан,
Жалыны сөнбес арымнан!

Жүрегім таза,
Ікілма елім, наза!
Алаңсыз анам жата бер,

Сипарым оңсын!
Ішкілті болсын!
Ақылма тілек бата бер!

Бойдағы қуат бар күшім,
Арналар анам, сен үшін!
Таң болып атпай,
Шапағын шашпай,
Топырақ болып жатпаймын.
Уызынды емгем,
Бойға нұр енген,
Ақ сүтінді анам ақтаймын!
Кетсе де жаным тамырдан,
Жалыным сөнбес қабырдан!

1924 жыл.

ЖАС ДӘУРЕН

Жас дәурен, келтірген сен кемеліме,
Қалаған жетер қолым дегеніме!
Басымда сен тұрғанда жастық дәурен,
Жараттым не сұлуды керегіме.

Жас дәурен, қызығыңа қанарым жоқ,
Өмірден сенен өзге аларым жоқ.
Қайрылмай, мені тастап кетсең алыс,
Жалындап жүректе от жанарым жоқ.

Жас дәурен, қажетімді бердің маған,
Мақсатты орындалды армандаған.
Бойдағы бар қуатың сенің сыйың!
Сергек ой, таза сезім алданбаған!

Жас дәурен, сенде талап, сенде өнер!
Махаббат жылы сезім сен ғой берер!
Шалдықтың қақпанына кетсең тастап,
Амалсыз ғарып басым көрге төнер!

Жас дәурен, қайрат, намыс, жалын сенде!
Сен кетсең қайғырмайды қандай пенде?

Жалынсыз сенсіз көңіл тартса күңгірт,
Сарғайып, сағынармын бір күн мен де!
1924 жыл.

ІСІҢМЕН СЕНДІР

Сөзіңменен сендірме,
Ісіңмен сендір адамды!
Байлаусыз сөз желдірме,
Адамдыққа жаманды!

Орындалмай сұлу сөз,
Айтылса да келісті.
Жуыма достым, онан без,
Ол түк бермес жемісті.

Судыраған сөзуар,
Дейді біреу шешенді.
Бас болса білгіш бақ құмар,
Дер оны мінсіз көсем-ді!

Айтқанын қылмас шешеннен,
Безуден басқа айла жоқ.
Мейірімсіз көсемнен,
Болса да ғалым пайда жоқ.

Адам болсаң саналы,
Айтқаныңды істеп бер!
Еңбек етсең бағалы,
Сонда мінсіз адам дер!
1924 жыл.

КІМ АДАМ?

Айнымай ардың жолын қуған адам,
Жүрегін таза нұрға жуған адам.
Ір гана өз басының қамын жемей,
Еңбек етіп елі үшін туған адам.

Алтын бесік ішінде өскен адам
Қилы қиын түйінді шешкен адам!
Ашу билеп тұрғанда ақылы жеңіп,
Рахым қып, ыза кегін кешкен адам.

Бойына сын көзбенен қараса адам!
Өз мінін түзетуге жараса адам.
Қорлық көрген нашарға жаны ашып,
Нақақтарға бола алса араша адам!

Қайнаған қаны болса жауға адам,
Жүйрік болса, жүйелі дауға адам.
Бүлінгеннен пайда етпей бүлдіргені,
Шабындыдан алмаса сауға адам!

Сыңар езу, тәккаппар болмаса адам!
Таза еңбекті тартынбай қолдаса адам.
Жаңаның жақсысына құмар болып,
Былғаныш ескі жұртқа қонбаса адам.

Бал мен улы қоспалап піспесе адам,
Тұнық емес ылайдан ішпесе адам.
Жалаң ақыл үйретіп жалтақтамай,
Өз айтқанын бұлжытпай істесе адам.

Сабырлы, мейірімді бір сөзді адам,
Сезімді көкірегі көзді адам.
Таза ниетті досына махаббаты,
Құлқыны үшін жемесе безді адам.

Арамдықтан біржола жиренсе адам,
Адалдықты бойына түйренсе адам!
Білгенінің жақсысын беріп көпке,
Білмегенін білгеннен үйренсе адам!

1924 жыл.

ЖӘЙ ЖҮРГЕН ЖӨН ҒОЙ БЫЛҒАНБАЙ

Шын адал ақын,
Халқына жақын.
Басқа емес ойы, тілегі,
Халқы үшін барын,
Қияды жанын,
Соғады бірге жүрегі.
 Ол ақын елдің баласы,
 Болмайды көңіл аласы.
Халықтың мұңын,
Айтады шынын.
Болғанын бүркеп жасырмай,
Еңбегін ісін,
Қайратын, күшін,
Дәл жырлар не кім, асырмай
 Қаламы таймас қолынан,
 Адаспай адал жолынан!
Ең күшті тірек,
Ақында жүрек,
Кіршіксіз таза айнымас.
Тізгінді беріп
Соңынан еріп,
Адамдық ардан айрылмас!
 Ар, ынсап, мейірім, таза ой,
 Билейтін бәрін жүрек қой!
Қарайса жүрек,
Бұзылар тілек.
Айрыларсың, арыңнан!
Өзімшіл керсе,
Ойыңды жеңсе,
Не пайда тірлік барыңнан?!
 Өзімшіл аяуан болғаннан,
 Жойылған артық жалғаннан!
Адалды сезер,
Армнан безер,
Тіңіз жүрек емес пе?

Айырмай ақты,
Көксеген бақты -
Мансапқа құмар демес пе?
Жүрегің таза нұрланбай,
Жәй жүрген жөн ғой былғанбай!

1924 жыл

ТӨГЕЙІН ЖЫРДЫ ӨЛГЕНШЕ!

Нажағай оттың сөулесін,
Сезімді жүрек ер көрер.
Толтырып отқа кеудесін,
Ойына қуат дем берер!

Қыздырып қаның қайнаған,
Жүрегіңді тулатар!
Іштегі жалын жайлаған,
Балқытып бойды улатар!

Уланса бойың, ой кезер,
Не ғажайып келіп сыр.
Жүрегің жалын, ми сезер,
Көкірегіңді керіп жыр.

Жалынсыз жүрек өлі есеп,
Тек тіршілік болмаса.
Ойсыз адам бейне есек,
Көкейге сөз қонбаса!

Жана бер жүрек жалындап,
Кемелге ойым келгенше!
Алмайын тыным дамылдап,
Төгейін жырды өлгенше!

1924 жыл.

ЖЫРДЫ ЖАНЫМ ҰНАТАР

Бір сүюі боған жан өмірден,
Суып денең, жалын кетер көңілден.
Жүрегіннің таза айнасын тот басып,
Сезім кетіп қараяды көмірден.

Тұтты жүрек ақты айқын көре алмас,
Сүю білмес, жан тірегін біле алмас.
Қасық қанның бір тамшысы бұзылса,
Махаббатың қайтып бойға оралмас.

Сақтаған жөн таза жүрек айнасын,
Білмейді алдау өзімшілдік айласын.
Ақ жүректі сүюі бар адамдар,
Тигізеді күллі адамға пайдасын!

Табиғаттың өзі көркем жаралған,
Сол көркемдік дүниеге таралған.
Қасиетті адам оны меңгеріп,
Көркемдікті сүйе біліп нәр алған.

Жер сүйеді асық болып күнге де,
Ай мен жұлдыз құмар болып түнге де.
Махаббатсыз өмір жоққа көп дәлел,
Сүюшілік керек емес кімге де?

Жырды сүйем, қайғылыны жұбатар,
Жылағанды жалынды жыр уатар!
Жаралыстың өзі көркем сәнді жыр,
Әрі дөнді, әрі жанды жырды жаным ұнатар!

1924 жыл.

ҚАЛАР МА ЕКЕН БІЗДЕН ІЗ?

Жер бетінде сан адамның ізі бар,
Сол іздердің әрқайсысында сыры бар.
Кейбірінің салқын тартқан сызы бар,
Біреуінде жалындаған жыры бар.

Бір ізінде сол адамның көзі бар,
Көзінде жас, көкіректе зары бар.
Кейбірінің мәңгі өшпейтін сөзі бар,
Кейбірінің сөзінде ащы зәрі бар.

Кейбір ізде жайнап тұрған гүлі бар,
Ерімеген кейбірінде мұзы бар.
Кей бірінің сөнбей тұрған күні бар,
Біреуінде ой жетпестей құзы бар.

Бүгін тірі ертең анық өлікпіз,
Не бітіріп, нені елге беріппіз?
Өткендердің өмір жолын көріппіз,
Кейінгіге қалар ма екен бізден із?!

1924 жыл.

ӨНЕГЕ ЕТСЕҢ ЕРДІҢ ІСІН!

Өлшеп берген сүресің тіршілікті,
Жаксы, жаман өткізіп кемшілікті.
Қандай адам болмасын көксемейтін,
Біреуі жоқ татулық, теңшілікті.

Еркіндік ең керекті қымбат нәрсе,
Істейсің қалағанды ерік берсе.
Қашанда жолы болмақ адамдардың,
Қанағатсыз нәпсісін ынсап жеңсе.

Ынсабыңа көмектес шамаң келсе,
Адам таза болады жүрекке ерсе.

Өлшеп берген ғұмырды бос өткізбей,
Келешек ұрпаққа арнап асыл ексе.

Айуан да қорғайды өз баласын,
Сен қалай айуаннан кем қаласың?
Ажал келсе, кетесің бәрі қалып,
Он метр безден басқа не аласың?

Жәндіктер еңбек етер ұрпағы үшін,
Сақтауға ұрқын салады барлық күшін.
Дүниеде мәңгі боп тұруың жоқ,
Кейінгі өнеге етсін ердің ісін!

1924 жыл.

К Ү Й
(Поэма)

Ардақты, ақ сақалды аяулы қарт,
Ойы жүйрік, шебер тіл, сөзге жомарт.
Елің түр ердің күйін естігелі,
Тілегін орындап бер, домбыраң тарт!

Жиылып маңайдағы басын құрап,
Тұрған соң көриядан бәрі сұрап.
Малдас құрып, білегін сыбанып ап,
Құлағын домбыраның алды бұрап.

Көзімен қарт арылттып өз маңайын,
Елімнен білгенімді неге аяйын.
Деді де бастап кетті өңгімесін,
Әр күйдің айтып беріп шыққан жайын.

Он саусақ домбырада жорғалады,
Жөн тамыр жүйесімен қозғалады.
Өзіне тартып ойын тыңдаушының,
Ішектен әсерлі ән сорғалады.

Тартылған қозғап ойды "Балбырауын",
Ашқандай бар сезімнің саңылауын.
Қадалып қарт қолына қарап қалды,
Беріліп ұйып тыңдап тұрған қауым.

Саймақтың сорғалатты "Сар өзенін",
Жылытып күйменен қарт жұрт өзегін.
Сарқылмас сарынға сап елдің күшін
Көзіне елестетіп бір кезеңін.

Аралап шүйгін шөптің жеген бөрін,
"Боз інген" жатқан жусап, тойып қарын.
Таратып тамырына сүтін сүзіп,
Толтырып желініне барлық нөрін.

Ойлайды ана әмән бала қамын,
Қияды баласы үшін ана жанын.
Орнынан тұрып інген қайтты ауылға,
Тойғызбақ болып сүйген ботақанын.

Асығып жас ботасын көргенінше,
Сорғызып сүтін түтел бергенінше.
Толған сүт желінінен жерге аққандай,
Емшегі сыздап кетті емгенінше.

Ботасы ойға түсіп, бойы еріп,
Сағыныш махаббатын баспақ көріп.
Үзілтіп нәзік үнмен сыбызғыдай,
"Боз інген" боздап келед хабар беріп.

Естілмей бота даусы ауыл жақтан,
Інгенге құлақ тігіп келе жатқан.
Жарқ еткен жай оғындай сұмдық сезім,
Жанына анасының қатты батқан.

Тоқтамай тулап жүрек басқандай шок,
Денесін дір еткізді түскендей оқ.

Байлайтын орынына жетіп келсе,
Үкілі нәқта жатыр, ботасы жоқ.

Шерткенде шерін қозғап "Боз інгенді",
Босатты бар жүйесін сезінгенді.
Аңсаған, аңыраған ана даусы,
Еріксіз, еңіретті езілгенді.

Мәлдіреп моншақтай боп жасы парлап,
"Боз інген" боздағанда үнмен зарлап.
Тындаушылар жылады, шыдай алмай,
Тартылған жоқтауды ұғып, балаға арнап.

Ере алмай қойдан қалған ақсақ тоқты,
Шебер қол шерте тартып ішек соқты,
Не ғажап жаралыстың көрінісін,
Қазақта жыр етпеген күйші жоқ-ты.

Жаның аяр естісең бала даусын
Балам деп аңыраған ана даусын.
Орынсыз құр айғайға әуес болмай,
Нақысты күй, мәнді үнге көңлің аусын!

Алашағыр "Ашты күйін" кетті басып,
Асқақ күй асыққандай аспан асып.
Өргендей өмірге өрнек кестелі күй,
Ашты үн нәзік үнмен кетті ұласып.

Шырқаған үш шыққанда бойды кернеп,
Қан қайнап, ойың алар онан өрнек.
Баладай маужыраған денең балқып,
Әлдилеп күй бесігі кетер тербеп.

Қатайтып қайта бұрап домбырасын,
Жыр еткен қайғысы мен ел жарасын.
"Асан қайғы" күйіне кетті басып,
Желдіртіп жер баспайтын "Жел маясын".

Аяғы жоқ, қолы жоқ,
Жылан қайтып, күн көрер?!
Құйрығы жоқ, жалы жоқ,
Құлан қайтып күн көрер?!
Қайғы басқан,қан жұтқан,
Халқым қашан көгерер?
Қаңсып жатқан шөл дала,
Қашан гүлдеп көгерер?

Осылай домбыраға жырды қосып,
Құйқылжып қайтадан күй кетті жосып,
Елестеп ел көзіне келешегі,
Тұрғандай алтын сәуле алда тосып.

Алдынан "Ақсақ құлан" кездей келіп,
Оны қуып жөнелген бала көріп.
Желіккен ат ерік бермей иесіне,
Біржолата жоғалған табынға еріп.

Жығылып мінген жүйрік құнанынан,
Тағының қаза тапқан құланынан.
Қайғырып аза тартқан қаралы хан,
Із-түссіз айрылған соң ұланынан.

Білгендер айта алмаған көзі көрген,
Өлгенін баласының құланға ерген.
Атақты домбырашы сол кездегі,
Күйменен барлық жайды айтып берген.

Мұңлы үн домбырадан кеткен зарлап,
Күй тілін аңғарғандар қалар байқап.
Көзінен қанды жасын ағызды хан,
Ұғынып домбырадан тұрған сарнап.

Аты үркіп, құланымен жосыған деп,
Анық бұл, баласы өлген осы хан деп.

Бұл күйдің аты болып қала берген,
Осылай "Ақсақ құлан, Жошы хан" деп.

Таңырқап сырлы күйдің тазасына,
Әркімнің құйылып күй санасына.
Жас алған көздеріне тыңдаушылар,
Баланың жаны ашып қазасына.

Қорқыттың тартты мұңлы, зарлы жырын,
Халыққа әйгілі аңыз болған бұрын.
Өмірді өлімменен күйге қосып,
Талпынған табамын деп ажал сырын.

Мұңлы үннен жалынды зар сезілгендей,
Қайғы шаншып, жүрегің езілгендей.
Өлімнің айтып берсе жайын сарып,
Ажалдан жаның шошып безінгендей.

Қоңыр үн қоңыраулы күңіренер,
Елестеп көз алдыға көр көрінер.
Оралып ауыр ойдың шырмауына,
Ізденіп ажалға айла ой тебіренер.

Жүйрік өр беріп өмір шебер қолға,
Тайпалған, су төгілмес шықты жолға.
Гауһардай жарқыратып екі көзін,
Құйқылжып жөнеп берді "Қара жорға".

Аяғын ө дегенде жайлап басып,
Алысқан ауыздықпен қол қарысып,
Еті қызып алған соң ерік бермей,
Бұлдырап дауылменен кетер жарысып.

Ақ кебік аузынан шашқан сайын,
Өршелеп өр белестен асқан сайын.
Артқы аяқ алдыңғыдан саржан асып,
Қандырап құмарынды басқан сайын.

Екпіндеп "Қара жорға" тартылғанда,
Бір үні бір үнінен артылғанда.
Ойынды күйден бөліп сонда аласың,
Құйқылжып барып-барып сарқылғанда.

Аққудың серігінен айрылғанын,
Жан жарын мерген атып қан қылғанын.
Ішектен аққу үнін сорғалатты,
Жән тербер жоқтау мұнын зар қылғанын.

Кейде зар, кейде кейіс, кейде ашу,
Кейде мұң, кейде қайғы, кейде тасу.
Не ғажап сиқырлы күй, ой жетпестей,
Тамаша келісті үндер араласу.

Аспаннан даусы естілді таза үннің,
Кетерін баяндаған қара түннің.
Елінің сақ күзетші жаршысындай,
Шығарын хабарлаған алтын күннің.

"Боз торғай" төгілдірді өсем әнді,
Бұралтып сызылдырып түрлі әнді,
Қуаныш таң нұрына арналған күй,
Оятты ойы сергек нәзік жанды.

Лепілдеп дірілдетіп қанат қағып,
Бір мезгіл жұлдыздайын кетер ағып
Моншақтай мөлдір көзі жарқырайды,
Қойғандай бейне аспанға шырақ жағып.

Қадалып көптің көзі "Боз торғайға",
Жүгіріп жылы сезім тұла бойға.
Алдағы атар таңның айғағы боп,
Шақырғандай болашақ шаттық тойға.

Тәтті күй төгіліп түр маржандай боп,
Қиялда қол жетпейтін армандай боп.

Есігін бақытты өмір күймен ашып,
Жұрт ырза қалағанын алғандай боп.

Не ғажап бар ғой күйлер жыр қылатын,
Өмірдің керекті әсем сыр қылатын.
Ежелден нәзік өн мен тартымды күй,
Халықтың жүрегіне нұр құятын.

Қазақтың тамылжытты талай күйін,
Еніреген ер еліне берген сыйын.
Балқып бойы, елжіреп жүректері,
Орнынан тап қозғалмай отыр жиын.

Саусағынан самсап күй төгіліп тұр
Жұрттың күй жүрегіне егіліп тұр.
Менің де ұйып жөнiм, балқып денем,
Күйден сыр, күйден өмір сезіліп тұр.

Саналы сан ой күймен тербеледі,
Қан қайнап, ызалы кек кернеледі.
Жарқ етіп, жай оғындай ел қиялы,
Қақ жарып, көлбей көкті өрмеледі.

Күй тоқтады, тілекті жаудырды көп,
Нұр күйсын, бақытты бол, көриямыз деп.
Сол күндегі тартылған әсем күйлер,
Бұл күнде естіліп тұр құлаққа кеп.

Ұласып бүгінгі жыр, бүгінгі күй,
Бүгінгі өнер өзгеше, бүгінгі би,
Бақытты өмір бағына кірген елге
Күйшілер береді бағалы сый.

Қарт бүгін араласып жастарменен,
Теңесіп терең ойы асқарменен.
Мәңгілік жасайтұғын асыл мұра
Қырандай шарықтап жүр аспанменен.

1924 жыл

АТАНЫҢ ЖОЛЫН ҚУМАСА

Бөйшешек өсіп, гүлденіп,
Жаз айы жайнап келдің сен!
Жігіт болып түрленіп,
Он беске бүгін келдім мен.

Жаратылыс жаңалық
Жайнатып өмір сен бердің.
Бақытты кезін балалық
Қызығын оның мен көрдім.

Білмей де қалдым алаң боп,
Балалықтың кеткенін.
Бүгін сездім адам боп,
Жігіттіктің жеткенін.

"Он бесте отау иесі"
Деген ғой өткен аталар.
Үлесіп алып тиесі,
Ер еңбекпен атанар.

Ардақты, арлы атадан,
Айтулы ұл тумаса,
Үміт жоқ онда баладан,
Атаның жолын қумаса!

1915 жыл.

ТІЗГІНДІ БЕРІП ОЙЫМА!

Ей, балалық, сен бар күнде,
Жүре бердім ойланбай.
Өмір қызық, көзім гүлде,
Еш нәрсені ойға алмай.

Өзгерді енді өмірім де,
Мұқтаж кетті көбейіп.

Күнгірт тартты көңілім де,
Қалғаннан соң есейіп.

Арта берді құмарлық та,
Тұрақтамай біріне де.
Құр сағымды қуғандықтан,
Қарамай сырт түріне де.

Қудым бәрін қызарғанның,
Толғану да ойда жоқ.
Гүл көрінсе қуанғанмын,
Сабыр, тақат бойда жоқ.

Алдыңғы жақ белгісіз,
Қараңғы тұман қаптаған.
Сезім жоқ, бәрі көргісіз,
Несі түр алда сақтаған?

Жүректе таза жоқ сезім,
Айрылдым мен сонан да
Кетті уайымсыз сол кезім,
Көрмеген артық онан да.

Аңсағанмен сағынып,
Балалық қонбас қолыма.
Қайтейін енді зарығып,
Көнейін тағдыр жолына.

Сабыр, талап жияйын,
Қайратты сақтап бойыма.
Бір төуекел қылайын,
Тізгінді беріп ойыма!

1916 жыл.

ДОМБЫРА МЕН ҚОБЫЗ КЕРЕК ҚОЙ!

Домбыраның не ғажайып үні бар,
Сол үнінде сан салалы сыры бар.
Жаралыстың өрнегіндей өрілген,
Әсер берер әсем, сәнді жыры бар.

Осылардың үнін ұғар табылар,
Жанға қажет бәрі сонан алынар.
Домбыраның үнін қалсам есітпей,
Тыныш таппай жас жүрегім сағынар.

Домбыраның үнінде мол тарих бар,
Ғасырларда өткен талай халық бар.
Сайрап жатқан сары жолың аңғартар,
Мәңгі өшпес жалындаған жарық бар.

Кейде үнінде қайғы, қасірет, зар да бар,
Долы боран, қаһарлы аяз, қар да бар.
Ашу, ыза, қайрат, жігер, адамдық,
Кек пен намыс, шыдамдылық, ар да бар.

Кейде үнінде күшті дүлей дауыл бар,
Толастамай құйып тұрған жауын бар.
Кейде көрген "Ақ табанды шұбырынды",
Күңіренген, азап шеккен қауым бар.

Кейде үнінде сайрап тұрған бұлбұл бар,
Жел жетпейтін болат тұяқ дүлдүл бар.
Ойын беріп байқағанға ұғылар,
Барлығы да домбырадан табылар.

Күшті толқын, айдын шалқар көл де бар,
Бір-біріне соқтығысқан сең де бар.
Ағыны қатты, арыстандай ақырған,
Буырқанған, бұйра толқын сел де бар.

Құба жонды жүйткіп жортқан құлан бар,
Жосып жүрген бұғы, киік, бұлан бар.
Елі үшін жағаласта жауынан,
Қаза тапқан жас жеткіншек ұлан бар.

Қосыла алмай сүйгеніне жүрген бар,
Айрылысып, асығынан күйген бар.
Арманы боп көңілдері шаттықта,
Бірін бірі махаббатпен сүйген бар.

Ұланынан қалған зарлап ана бар,
Анасы өліп, жылап тұрған бала бар.
Елі үшін жанын қиып, пида еткен,
Аты мәңгі өшпейтұғын ата бар.

Қобыз да бар, үні ойды қозғайтын,
Ботасы өлген боз інгендей боздайтын.
Мұрасы ғой бұл қазақтың қалдырған,
Мәңгілікке кететұғын тозбайтын.

Домбыра мен қобыз бізге керек қой!
Бұлар үшін ұға берген зерек қой!
Естігенде осылардың үндерін,
Көңіліме келер түрлі ғажап ой!

1916 жыл.

ЕҢБЕК ЕТКЕН ЕР АЛАР!

Асықта ойым, асықта.
Ойланып алар кезің бұл.
Асылма сына жасық па?
Аңғармасаң еңбек тұл.

Еңбегі жеміс бермесе,
Одан елге не пайда?
Ой кемелге келмесе,
Ойсызға тура жол қайда?

Андамаған алды-артын,
Адасады ашықта.
Өмірдің ұқпай бар шартын,
Ұстатпас арман қашықта.

Қажымай қуған қайратты ер,
Қалаған жетер тілекке.
Өсірер ерін туған ел,
Жетілтіп, мінсіз түлекте.

Өз бетіңмен табасың,
Мезгілің толды, үш енді
Керегіңді аласың,
Құмарыңды құш енді.

Өмірдің жарын жағалап,
Сүйгенінді іздеп табасың.
Тіршілікті бағалап,
Алтынын теріп аласың.

Жолыңда нелер қиын бар,
Алғызбас оңай керекті.
Қажымасаң сиың бар,
Беретін елге көмекті.

Қиналмай асыл табымас,
Талпынбаған бос қалар.
Еңбексіз қамал алынбас,
Еңбек еткен ер алар!

1917 жыл.

...FA! СӘЛЕМ ХАТ!

Сізге арнап жазамын сағыныш сәлем хат.
Фафу ет айтылған сөзімде болса оғат?!

Жүрек сырын тілімнен шығара алмай,
Ойланып, қиналдым сан рет, сан қабат.

Көрсем де сезілмей көңілге өзге зат,
Болмаса бір өзің аларлық жол лөззәт!
Махаббаттың жүрекке ұялаған,
Қалайша, сәулем-ау, көресің мені жат?

Аспанда сен аққу, ерікті ақ қанат,
Ұстауға астымда жетерлік болмады ат.
Сен мерзімсің, мен жаяу аңсап тұрған,
Тілеймін - сорлынды қандырмай қойма мат?!

Фарыппын шөліккен, шөлім бас сусындат?!

Ғашықтық нұрына тойымсыз қанағат.
Айрылармын есімнен Мәжнүңдей
Өзіңнен болмаса бір жәрдем шафағат!
Күтемін, сөзіме жазар деп жауап хат,
Алғанша көрінер жылдай боп бір сағат
Ерік, сезім, жүрегім өзіңе ауған,
Сабырым қалмаған, бойымда жоқ тағат.

Ойымды билеген бір ғана махаббат,
Қол жетсе болар ем армансыз көңіл шат.
Жолыққанда көзіңді жеткізейін,
Жуытпа бойыңа жүректе болса тат.

Бәрінен өмірдің сол артық, сол қымбат,
Жүректен шығатын мінсіз бір нұр сымбат.
Жаратылыс - бәрі де, бас иетін,
Тірліктің тірегі тегінде махаббат.

1913 жыл.

ӨЗІМЕ!

Қиын тартыс қиядан,
Жан көрмейтін жырадан,
Жұмсақ жылы ұядан,
Шығатын уақыт болған-ау!

Болмас іске қарысып,
Көрінгенмен алысып,
Тайға мініп, жарысып,
Жүретін кез қалған-ау!

Дойбы, карта ойнаған,
Той болмаған тойлаған,
Ой жоқ баста ойлаған,
Ол кезді жын шалған-ау!
Сыртты сылап секип,
Менсінбей жанды кекніп,
Сәндікке мәз боп шекніп
Серілік жолға салған-ау!

Киім киіп қынатып,
Түрді бояп сылатып,
Көрінген қызды ұнатып,
Жастық жыны қаққан-ау!
Бойды түзеп керліп,
Күйездікке беріліп,
Еңбек етпей ерініп,
Жалқауланып жатқан-ау!

Шешенсініп есіліп,
Ақ көңілсіп шешіліп.
Ой ойламай тесіліп,
Мақтанғанға белден батқан-ау!
Ойлағаны-мал мен бақ.
Талғамайтын арам ба, ақ.
Арам ойға сонша сақ,
Ар-ұятын сатқан-ау!

Өзің бойға жуытқан,
Кетірген адам сиықтан.
Қамалған қапас түйықтан
Кез болды шығар пақыр-ау!
Жиырмаға келді жас,
Уладың ойды, болдың мас.

Бұл қылығың арға қас,
Түбінде болар саған жау!

Алмасаң тізгін қолынан,
Ерерсің есер соңынан.
Адасып жолдың оңынан,
Қаңғырсың шырақ ақыр-ау!
Абайла, өмір шетін-ді,
Еңбекке сал нетінді,
Түзе енді бетінді,
Елің не боп жатыр-ау!

Аш көзінді таң атты,
Әлемді түгел оятты,
Жатқаның сенің ұятты!
Елінді таңға шақыр-ау!
Сағымды қуып сабылмай,
Сапасызға салынбай.
Еңбек жанбас сарылмай,
Ойласаңшы батыр-ау!
1920 жыл.

КЕЙБІРЕУ БАР ЕЛІКТЕЙДІ

Кейбіреу бар еліктейді,
Мұны қазақ - желік - дейді.
Ондай жанда қасиет жоқ,
Жетекке ерген көлік дейді.

Елігеді, желігеді,
Көптен қалып бөлінеді.
Ойламаған есерлерге
Өнерлі боп көрінеді.

Оған өзі семіреді,
Құмарлана беріледі.
Сырын сынау ойында жоқ,
Кердең кесір керіледі.

Еліктегіш бос құмарлық,
Жөні емес, тән құмарлық.
Елікпеге әуестенбе,
Іске ұмтыл, үлгі аларлық!

1920 жыл.

Ө З І М Е

Отыздың кезеңінен кеттің асып,
Қырық алды алқымнан жағаласып.
Қымбатты екі он жасты бос өткізіп,
Өкініп, міне отырсың қара басып.
Салқындап қан, салбырап, түсіп қабақ,
Өрлеген өрге өмірден алмай сабақ.
Көптің тапқан асына ортақ болып,
Еңбексіз өмірің өтті арам тамақ.

Есек сенен ойласаң жүз есе артық,
Оны адам пайдаланар жүгін артып
Керегін жерден тауып өзі жейді,
Еңбек еттің сен кімнің жүгін тартып?

Артыңа бір қайырылып қарамадың,
Отандық бір қажетке жарамадың.
Жедің былғап жер бетін айуандай,
Борышты адаммын деп санамадың.

Бейнең адам, қампиған қарының тоқ,
Түнде ұйқы, күндіз күйсеп, шайнадың бок.
Неге тірі жүргенін өзі білмес,
Сендейдің бұл өмірге керегі жоқ!

Көрмейді қарға түкті жырадағы,
Болмаса қыран күзда қиядағы.
Тудың, өлдің, артыңа із қалдырмай,
Шіріген жұмыртқадай ұядағы.

Өсірген Отаныңды сақтамасаң,
Көп тілеген көмекпен жақтамасаң,
Өмірден тірі жүрмей өлген артық,
Еңбекпен анаң сүтін ақтамасаң.

1937 жыл

Тайгада

Қоштастым ардақтаған елімменен
Арынды өзен, шалқыған көлімменен.
Балалық, жігіттігім өткен сонда,
Кір жуып, кіндік кескен жерімменен.

Тұма мен Астырт құдық, Асқабұлақ,
Көкүйрім, Бесқұдықпен біздің тұрақ.
Ескітам, Жолболды мен Қырқорасы,
Мол пәйек Ши өлкесі қалың құрақ.

Көктөбе, Қызылшоқы, Би биігі,
Қан өзен, Қарабөктер-жер ұйығы.
Айдарлы, Бірғайлы мен Жылқыайдарым.
Айрылдым сөнер ме іште жан күйігі.

Жанкөбек, Сарышоқы, Үңгіртасым,
Барар ем айдауда жүр менің басым.
Сарбиік, Жүрекадыр, Найзақара,
Сағынам екі көзден ағып жасым.

Жасылтас, Үштаспенен Таңбалы тас,
Аман бол, жала жауып айдатты қас.
Саржота, Текше қора, Бүлдірген сай,
Сіңбейді сендерді ойлап бойыма ас.

Кеңсай мен сәлем айтам, Қақпа тасқа,
Өскен жер мен айрылып кеттім басқа.
Көркемдік жаралысы көзді тартқан,
Еркім жоқ жерімді ойлап қайғырмасқа.

Жота жол, Марқаш пенен Теректі шат,
Шынымен туған жерге болам ба жат.
Көп көрген қызығынды қайран жерім,
Айналып келер ме екем сау-сәләмат.

Қайынды, Көңгей қоныс, Суықжалым,
Тірі жүр шықпаған соң шыбын жаным.
Барлыбай, Керегетас, Жыландыжұрт.
Кеңқоныс, Балашақпақ, Кеңбұлағым.

Ақсонар, Айыршақпақ, Қарабұлақ,
Көруге жазса екен деп жүрмін сұрап.
Ауасы дертке шипа, кең жайлауым,
Сағынып оңашада алам жылап.

Томарлы, Жамбасбұлақ, Тазқызылым,
Көтпейді көрген естен сан қызығым.
Жүрсемде сенен шалғай Қайран жерім,
Көзіме елестейді басқан ізім.

Не ғажап сый бермеді жерім маған,
Жеткемін мұратыма армандаған.
Өсірген тәрбиелеп бесігінде,
Мен балаң борыштымын елім саған.

Кең жайлау құшағында салдым ойнақ,
Қайғысыз, уайымсыз тойын тойлап,
Елжіреп күйеді ішім, сағынамын,
Кезімді жүретұғын күліп, ойнап.

Туған жер маған сендей жер табылмас,
Басқа жер жүрегімді жібіте алмас.
Ауанды жұтып сені құшақтамай,
Қөксеген көкіректен шер арылмас.

Туған жер маған қымбат топырағың,
Шалғынды, балауса өлке, көк құрағың.

Бір жұтсаң мейіріңді қандыратын,
Айнадай мөлдір, таза, мол бұлағың.

Туған жер қайта айналып келер ме екем!
Елімді ардақтаған көрер ме екем!
Қан жұтып зарлауменен сағынумен
Айдауда демім бітіп өлер ме екем!...

1938 жыл

Тірлігіңнен не пайда?!

Бірінің-бірі етін жеп жүретіндер тіпті көп,
Ұлмастан айтады-ау мен де адамның бірі деп!

Неден бұлай болды адам? Қылған ісі бек жаман!
Жақсылыққа тосырқап жақындамас бір қадам.
Адамды біз мақтаймыз, жақсылығын жақтаймыз,
Арамынан адалын келсе өліміз ақтаймыз.

Жақсылық қылмас адам бар, емес олар надандар,
Ақыл десең ақыл бар, бөрі ғалым мамандар.

Осыларға не жетпес? Күндестігі бір кетпес.
Жағалассыз, ұрыссыз, талассыз бір күні өтпес.

Жей бергісі келеді, қарны қандай кең еді?
Бітеу жұтар барлығын мынау адам демеді,

Адамдық қайда? Ар қайда? Ойлайтын жан қайда?
Жақсылығың тимесе тірлігіңнен не пайда?!

1938 жыл.

Дұрысын айттым!

Оқыдық қой роман, поэманы,
Өтірік-шыны аралас бояманы.

Ішінде іліп алар асылы кем,
Жарқырап тұрғаны ғой орағаны.

Айтқандары күпілдек, мақтаған сөз,
Жалтырауық қызарған бояма бөз.
Жалт-жүлт өтіп тұрады алтынға ұқсап,
Қашанда ондайларға алданар көз.

Дүние үшін сыпайы арын салар,
Жымдастырып, жымпитып, сыйлық, алар.
Біраз жылға атағы көкке шығып,
Заманы өтер үн шықпай өшіп қалар.

Ел сүйетін жақсыны бетіне ұстап,
Кебін киіп тырысар соған ұқсап.
Даурығып айғайлайды араны ашық,
Ұялмай сол адамның жолын нұсқап.

Зарланып туып өскен жерім дейді,
Мен садаға кетейін елім дейді
Ері атылып, елі аштан өліп жатса,
Аяусыз бір-бірінің егін жейді.

Осындай қара жүрек бар адамдар,
Бұларда жоқ адамдық деп санаңдар.
Сырын білген болмаса бірен-саран,
Тап-таза боп көрінер залым жандар.

Айласы көп білгіштер жатып атар,
Өздерін Отанының ұлы санар.
Жайы келсе өзінің басы үшін,
Сол Отанын арЫмен қоса сатар.

Осындайдан сақтасын достым сені!
Олардың ішінде бар ғой сыңар ені.
Осымен сұм сырларын қоям жауып,
Біліп қойса айдатар тағы мені!

Дұрысын айттым тағы да жала тақсын,
Көзімді жойсын, мейлі мені атсын!
Атылған ерлерден мен артықпын ба?
Сәкенменен сүйегім бірге жатсын!
1938 жыл.

Ш Ы Ң Ф Ы С

Айтайын мен Арканың Шыңғыс тауын,
Ой жібер, құлағың сал, тыңда қауым!
Ежелден әйгілі боп аты шыққан,
Сан сайыста састырған мықты жауын.

Бұрыннан кегі кеткен ел дұспанын
Түсірген қармағына құрып ауын.
Шыңғыстың балалары от боп туған
Олардың алмас кескен кіндік бауын.

Өр боп өскен ұлына от жүректі
Ақ батасын беретін барша қауым.
Жалындай жанған жайнап ұл-қызына
Бөгет болып тұра алмас отты жауын!

Шыңғыстың басқа жерден жөні бөлек,
Сол жерді мекен еткен елі бөлек.
Жалын менен жаралған жанған оттан,
Ел сүйген еңіреп туған ері бөлек.

Байқасаң салыстырып басқа жерге,
Өсімдік, су, топырақ көбі бөлек.
Көсіліп жатқан осы Шыңғыс тауын,
Тұрғандай бір керемет нұрға бөлеп.

Адамдары асыл боп тууына,
Әрине бар ғой бұған үлкен себеп.
Тек сырты жұпыны боп көрінген соң,
Ақындар жеткізе алмас тілін безеп!

Жай көзге байқалмайды Шыңғыс сыры,
Ой қозғар көркем емес сыртқы түрі.
Қарусыз қадалғанға көріне ме?
Тереңде жатқан алтын асыл нұры.

Әйгілі адамдарын білген жандар
Таңырқап күрсінеді, қарап құры.
Шыңғыстың жөне өзгеше қасиеті -
Құтылмас, қолға түспей келген ұры.

Берілген жан-тәнімен Шыңғысқа адам
Бүтіндей өзгереді барлық қыры.
Шыңғыстың ұлылығын содан байқа
Әлемге айқын асқақ туған жыры!

Сегіз өзен Шыңғыстан құлай ағар,
Күмістей көусар суы асыр салар.
Бас қойып бал суынан қана жұтсаң,
Жаның жай боп көңілің рахат табар.

Толқыны тоқсан түрлі толғау беріп,
Өшпейтін жүрегінде жалын жанар
Ақыны, ардақты ері, сұлулары,
Қайрат, жігер, өр талап сонан алар.

Жүрекке нұр, ойыңа сәуле беріп,
Орындалып арманың мейірің қанар,
Қан тамырың миыңа беріп әсер,
Терең, таза, тәтті бір ойға салар!

Шыңғыстың жұпар иісті сай саласы,
Ауасы ауруға ем, жан саясы.
Сол таудың суын ішіп, сырын білген,
Қазақтың жек көреді қай баласы.

Басқа арқадан Шыңғыстың өзгелігі -
Теп-тегіс нұрға оранған айналасы.

Суын ішіп, елінің дәмін татқан
Адамның айта алатын жоқ таласы.

Тас бұлақ, жасыл шалғын, күмістей көл,
Жамылған ақ селеумен кең даласы.
Шыңғыстың топырағында керемет бар,
Содан шыққан ардақты ер данасы!

Шыңғыста өскен Тоқтамыс, Мамай батыр,
Атақты не кемеңгер онда жатыр.
Ғайыптан хабар алған әулиесі-
Ел қамқоры Абызы сонда жатыр.

Ардақты, арлы, аяулы азаматтың,
Қолтығын қорған еткен сансыз пақыр.
Ақылы дариядай шалқыған кең
Атақты ақын Абай туды ақыр.

Бұл күнде сол Шыңғысқа білім орнап,
Бақ құсы бақтарына қонып жатыр.
Алды емес, бұл Шыңғыстың арты емес,
Әлі де туар сабаз толып жатыр.

1938 жыл

СОЛ КҮНДЕР БҮГІН ҚАЙДАСЫҢ!?

Мамасын анам еметін,
Маужырап бауырына енетін.
Ләззат бойды жеңетін,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Тәтті ұйқыға бататын,
Қызықпен таңым ататын.
Қайғысыз, қамсыз жататын,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Мен үшін анам күйетін,
Мейірлене сүйетін.

Жан болмайтын тиетін,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Еңбектеп зорға жүретін,
Шақырғанды білетін,
Махабатпен күлетін,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Апыл-тапыл басатын,
Жүгірем деп сасатын,
Мойынға әке асатын,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Сөйлесем қызық көретін,
Сөйлеткісі келетін,
Қалағанды беретін,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Көңілімде жоқ ешбір дақ,
Бейлім адал, жүрек ақ,
Жаным нұрлы, денем пәк,
Сол күндер бүгін қайдасың!?
Топырақ шашып ойнаған,
Ойынға өсте тоймаған,
Уайым жоқ ойлаған,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Жат баламен танысқан,
Жалаң аяқ жарысқан,
Ақсүйек ойнап алысқан,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Алты бақан тебіскен,
Асық атып керіскен.
Ашусыз, кексіз келіскен,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Сабақ оқып жүрген кез,
Бақытты өмір сүрген кез,
Балалық уақыт өтті-ау тез,
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Жар қызығын көрген кез,
Жар тілегін берген кез.
Жемісін жастық терген кез -
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Жар үшін жүрек күйген кез,
Үнсіз сырын түйген кез.
Жар тілінен сүйген кез-
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Қосылып жармен жатқан кез,
Бақыт таңы атқан кез.
Махаббатқа батқан кез-
Сол күндер бүгін қайдасың!?

Қан қайнаған мастық шақ,
Жалындай жанған жастық шақ.
Табылмайтын еді-ау бақ -
Сол күндер бүгін қайдасың!?

1937 жыл

ТАЗА ДОС, ЖОЛЫҢ БОЛСЫН!

Мақсатсыз өтсе өмірің қайғырасың,
Талабың тасқа тиіп майрыласың.
Бойындағы асылдың бірі қалмай,
Жігер, сабыр, қайраттан айырыласың.

Жүректен сезім кетіп, жалын сөнер.
Ойланып езілумен күнің өтер.
Бір тиындық еліңе еңбек етпей,
Бар өмірің пайдасыз желге кетер.

Ескермей жалын барда істер істі,
Көрінгенге қор етіп қайран күшті.
Өзің салған жараға ем табылмай.
Қайғы, қасірет жандырып күйдіреді ішті.

Өзіме-өзім істедім, не етемін?
Із қалдырмай дүниеден мен де өтемін.
Ерте ойлан, қапы өткізбе өміріңді,
Құрбым саған, осыны ескертемін!

Жас кезде бағаламас өмірді адам,
Қымбат екен байқадым басқан қадам.
Бір минутын өткізбес едім босқа,
Жас кезді дағдыр қайта берсе маған.

Әрине, бос қиял ғой мұным менің,
Қажетін біле алмадым жаста ненің.
Мен түскен қақпандарды баса көрме,
Таза дос, құтты жолың болсын сенің!
1938 жыл.

ДҮНИЕ ТАСҚЫН

Дүние тасқын, селдей жатар ағып,
Жолында кезіккеннің бәрін қағып.
Жазықты жасықсызға қарамайды,
Кімді болсын ағынмен кетер алып.

Ағынға ешкім қарсы тұрған емес,
Бетінен басқа жаққа бұрған емес.
Хан болсын, патша болсын, батыр болсын,
Қайсысын осы толқын ұрған емес?

Толқынды жеңіп еш жан алам демес,
Құтылып өзім аман қалам демес.
Білмейсің қас қаққанша кетер қағып,
Айғайлап саған бүлік салам демес.

Сезбейсің қашан келіп қаларын да,
Қысылар бірақ жаның аларында.
Қарамас жалынғанға, жылағанға,
Шошисың денең отқа жанарында.

Тіршілік түгі қалмай тірегіннің,
Соқпайды қаны тоқтап жүрегіннің.
Жолдағы тасқа өкеліп соқса сені,
Талқаны шығар сынып сүйегіннің.

Құтылып кете алмайсың жаламенен,
Жасырынып болмайды панаменен.
Оған алтын мүліктің керегі жоқ,
Қала алмайсың басты алып параменен.

Дәулетің, мансап, тағың бөрі қалар,
Заманың өтер еркін сайран салар.
Көрінбей бар өмірің бір күнгідей,
Соққын соғып суырып жаныңды алар.

Айтпайды кезін саған келетұғын,
Ол жаршы емес хабарын беретұғын.
Зеңбірекпен не қылыш, мылтықпенен,
Жауың емес қарумен жеңетұғын.

Ол бір зат жаратылған болып ірі,
Күштінің ішіндегі нағыз бірі.
Дүниеге көзі тоймас жалмауыздың,
Қалмауы айқын сол селден бірі-тірі!

Келеді селді ойласам бір ой маған,
Айтайын осы ойымды достым саған:
Аяқ басып жүргенде бұл дүниеде,
Біреуге қиянатты қылған жаман!
Тасқын соғып өзгерсе қайта заман,
Болуы анық тас талқан азан-қазан.

Жаксылыққа жақсылық деген бар ғой,
Адалдың мәңгі жаны қалар аман.

Біреуге арнап орды қазба деген,
Басқаның зұлымдықпен қақын жеген.
Бүгінде бір азабын тартады деп,
Осылар айтылмаған текке екен!
1938 жыл.

К Е С І Л Г Е Н Д Е

Деуші едім, еңбек етем елім саған,
Тірі болып, бөгетсіз жүрсем аман,
Іші тар, көңілі соқыр, залым жандар
Не пәлені жаппады нақақ маған.

Жалалады, жіберді мені қуып,
Істеген қылмысым жоқ, жуан туып,
Айыпсыздан жүрегім жараланды,
Сондықтан қалды бойда қаным суып.

Елім саған әлі де жүрегім-ақ,
Түзелуі дәуірдің өзіме хақ.
Бірақ, арман керек жас өтсе бекер,
Қайта келмес жалынды қызулы шақ.

Екі жыл жатсам түрме байлауында,
Үш жыл шет жүрсем тепкі айдауында,
Нақақтан бес жыл азап тартып өтсем,
Қалмас жалын жүректің жайлауында.

Маған ауыр еңбексіз өткен күн бос
Қарекетсіз жатқанды айуанға қос,
Елге сіңір жасыңнан еңбегінді
Жалынды кез өнімсіз өтпесін дос!

1930 жыл

АЙДАУДАН БОСАҒАНДА

Өтгім талай не кедергі өткелден,
Қысым жетіп, айрылғамын көктемнен,
Қазанның қатты қара дауылы,
Қадалған найзадай түйреп өкпемнен.

Байланып, айдалып, келмеске кеткем мен,
Уайым, қайғыны басымнан шеккем мен,
Қайтадан Отанға, еліме, жеріме,
Мұтылып, бәрі де, зәрі де жеткем мен.

Ақтады, босатты азаптан басымды,
Көрсетті бұл кезең досымды, қасымды.
Бәрі де болады өткеннің енді ұмыт,
Қалайша өткізу жөн қалған жасымды.

Көргеннің барлығы тең болар түспенен,
Қайратсыз санасыз түк бітпес күшпенен.
Отанның, елімнің міндетті қарызын,
Айнымай ақтаймын еселі іспенен.

Ендігі бар өмірім еңбекке арналар,
Осыдан басқаны жайым жоқ ойланар.
Отанға адал, еліме еңбек етсем,
Бақ орнап басыма тұрмысым ондалар.

Сертім сол, өлгенше осы ойдан қайта алман,
Дәуірімнен, тұрғымнан кейіндеп кем қалман.
Өсірген қоғамға бір пайда тигізсем,
Тарқайды көңілден түйілген бар арман!
1939 жыл

Жыладым достардың өзін қимай!

Өрт шығып бір үшқыннан кетсе қаптап,
Дүниені өртеп, шөпті өртеп, күл ғып таптап.

Сол өрттің жалынына шалынбастан,
Түп көдені қалады деген сақтап.

Өрттен қалған біз көде, жолдастарым!
Осыдан байқалық та өмір барын.
Құтылып мынау азап тұтқынынан,
Босатарсың ойдағы көңіл зарын.

Тамырымыз күйген жоқ қой, өсер әрі,
Бейнеттің бір күнгідей болмас бөрі.
Халықпен бірге жүріп еңбек етіп,
Ұмытылып қайғының кетер зөрі.

Тіршілікте тұрмысқа табыныңдар,
Тағдырдың жазуына бағыныңдар.
Қайрат пен жігер ұстап бойларыңа,
Адамшылық ар атын жамылыңдар!

Мен кеттім жолдастарым бүгін босап,
Үзілді кісен жүрген аяқ тұсап.
Аман бол, қимас достар, тілегім сол
Сендер де босаныңдар маған ұқсап.

Достарым ауыр азап бірге шеккен,
Қиын тиді сендерді тастап кеткен.
Мөңгілік ұмытпаймын тірі жүрсем,
Елестер көз алдыма өмір өткен.

Жолдастарым қоштасты жасын тыймай,
Арман бар ғой жүреkte жүрген сыймай.
Босанғанға ренжіп тұрғаным жоқ,
Жыладым шын достардың өзін қимай!

13 қазан, 1939 жыл.

А Қ Ы Н Ө Р І С І

(Поэма=толғау)

Қазақтың ұлы адамы - ақын Абай,
Айтпақпын, тыңда соны өсті қалай,
Ел зарлатқан зәліммен алысам деп,
Ауыр азап, қайғыны көрген талай.

Еңіреген ел бағына Абай туған,
Жасынан әділеттік жолын қуған,
Санасын оятпақшы болып көптің,
Ақындық жолға түсіп, белін буған.

Кім еді жүрегіне жара салған,
Жазықсыз жастайынан қанға малған,
Арсыздық, арам ниет, қара жүрек
Адамы сол дәуірдің артта қалған.

Бай, жуан, қожа болып, езген елді,
Үстем тап еңбекшіні қанай берді.
Елі өсірген ел қамын ері ойлап,
Халқының ауыр халін Абай көрді.

Жуанның соққы жеген таяғынан,
Халықтың күні қаран баяғыдан.
Жараланған, зарлаған жетім=жесір,
Ақынның көргені осы маңайынан.

Абайға ел арманы қозғау салған
Жаны ашып жастайынан қалам алған,
Еңіреген ел зарының емін іздеп
Жері жоқ төңіректе шалмай қалған.

Алдымен хан дәуірін аралаған,
Хан халықты аяусыз жаралаған,
Жалғыз адам қаратып аузына,
Момынның адал ісін қаралаған.

Қарашаның қарақшы көзін байлап,
Соғысқа апаратын көпті айдап,
Талайды қанға малып қаңсыратқан,
Бал құрған қанды қақпан қойған сайлап.

Ел күшін пайдаланған алдауменен,
Тоймаған көзі өлемді жалмауменен,
Қаруланған үстем тап қожа болып,
Күні өткен нашарлардың зарлауменен.

Шошыған мұны көріп ақын Абай,
Халқына жан=төнімен жақын Абай,
Мансап, мақтан, құлқы үшін ел зарлатқан,
Ханның ісін демеген мақұл Абай.

х х х

Сұлтанмен көрген Абай патша заңын,
Аузынан аждаһадай шыққан жалын,
Өзімшіл шен-шекпенге елді сатып,
Кетірген еңбекшінің езіп халін.

Осы заң езген жастай жас жүрегін,
Аңсаған арманымен ел тілегін.
Жасымай, жалындаған қайратпенен,
Залымнан алсам деген көптің кегін.

Алысты әділетсіз ісін көріп,
Бұзықтың бұйрығынан ойы жеріп,
Арсыздың арам заңын әйгіледі,
Халыққа барлық сырын ашып беріп.

х х х

Болыс, би басшы болды, сұлтан қалып,
Халықты олар зарлатты, қанға малып,

Axam

Айласы мол, алдамшы өңкей күмен,
Өтті Абай өмірінде жағаласып.

Беті тұнық, асты ылай жатқан жылым,
Алдау, қанау бермеді елге тыным,
Елмен бірге қансырап, соққы жеген,
Төгілітті қаламынан Абай мұнын.

Кер заман кеселіне келмей әлі,
Алысып жуандармен бітті халі,
Езілген ел қайғысы жанға батып,
Сол еді зәрін төге зарлағаны.

х х х

Аралап Абай кетті батыр жырын,
Тарихтың аршиын деп анық сырын.
Жұрты үшін еңіреп туған ел қорғаны,
Көргенде көңілі толған ерлер қырын.

Батыры халқын сүйген, халық оны,
Жыр еткен ел уәкілі жырау соны
Кестелеп, келістіріп, бере білген,
Асыл сөз қазынасы деген мұны.

Тексерген мөтел, мақал, тақпақтарын,
Алған қалап ішінен жаққандарын,
Көмескі көптің жүрген сүрлеуінен,
Өкше ізімен тапты анық соқпақтарын.

Сынады өткен ақын, жырауларын,
Олардың сөкті жамау-құрауларын,
Мақтаншақ байға мақтау өлең айтып,
Теріс деген қайырды сұрауларын.

Жас әйел шалға еріксіз тигеніне,
Жаны ашыған қайғыда күйгеніне,

Айуандық махаббаттың еркін зорлау
Дейді Абай өйел тисін сүйгеніне.

Қазақтың қазыналы асыл сөзін,
Қоспасыз қорытып алды дара өзін,
Қысылып жылжып аққан тас бұлақтың
Жаңалап арна салды аршып көзін.

х х х

Біліммен ел сусынын қандырам деп,
Өмірін жаңартамын, жандырам деп.
Адалдық, адамгерлік жол көрсетіп,
Алысты ескі дертін қалдырам деп.

Ол үшін білім іздеп кетті шарлап,
Көз салып, төңірекке түгел барлап,
Тексеріп қолға түскен кітаптарын,
Ебініп, ем таба алмай жүрді зарлап.

Шығыстың фани ислам кітаптарын,
Ақтарып, сырын ашып, көрді бәрін.
Тарихын, өткен өмірін түгел шолып,
Түңділіп, түбін көріп, төкті зарын.

Қарулы, қарусызды табындырған,
Халыққа қара түнді жамылдырған.
Көз байлағыш жөдігөй өкім-сопы
Ғылымды дінге өкеліп бағындырған.

Не қылық ар сүймейтін толып жатқан,
Мал үшін арам сопы арын сатқан.
Құдай жолы заңды деп дүниенің,
Аузына келгенінің бәрін шатқан.

Сескенген мұны көріп ақын Абай,
Ызаланбай, ізденбей тұрсын қалай,

Шығыстың ақыл-ойшыл адамдарын
Тексеруге бет алды соған қарай.

Сайхали, Хожа Хафиз, Фердаусилар,
Науаи, Шайх Сағди, Фзулилар,
Жалали Шамши, Суфиян, Низамимен,
Абайдың қарағаны міне осылар.

Бұларды оқып шығып, сынға салды,
Кейбірінің сөзінен төлім алды.
Тартымды, нәзік, майда, көркем жырын,
Көп тексеріп, тесіліп, ойға қалды.

Нәр алды аз да болса ептегендей,
Сусыны толық қанып кетпегендей,
Қамданып, қаруланып, қанат қағып,
Ойы бар басқа жаққа беттегендей.

х х х

Залымға шыдамады Абай төзіп,
Ауырлап ел қайғысы ойын езіп,
Шыңыраудан аспанға шырқап шығып,
Бет бұрып батыс жаққа кетті кезіп.

Грек, Герман, Француз ойшыларын,
Қасапшы, аю, қасқыр қойшыларын,
Қанауменен байыған қаны бұзық,
Ағылшын, Американың тойшыларын.

Көрді Абай тозақ отын ордасынан,
Жыланның жан шошырлық қордасынан,
Көрсетті мінез-құлқын, қылған ісін,
Мысалға Ескендірді ап ортасынан.

Сапардан жолы болмай, қайтқан Абай
Тақ қалдым моладай деп айтқан Абай,

Егіліп, ел жарасын мұңмен зарлап,
Төрт бөліп түнде ұйқысын жатқан Абай.

Түңіліп, көңілі қайтып талайынан,
Әділеттік таба алмай маңайынан,
Жалынға жазықсыздан күйген халқын
Аман алып қалам деп қалайынан.

Алысты, жағаласты жалғыз өзі,
Ол кезде залымдардың мықты кезі,
Қапты да қансыратты қанға малып,
Ем болмай есерге айтқан есті сөзі.

Кертартпа керауыздың кеселінен,
Соққы жеді содырдың есерінен,
Азат басын қайғыдан айықтырмай,
Құтылмады сор жауын нөсерінен.

Қамалады, қаңғыртты Абай басын,
Бойына жұқтырмады ішкен асын,
Залымға қайнаған қан, ызалы кек,
Ағызды ақтарыла қанды жасын.

- "Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,
Бірі-май, бірі-қан боп енді екі ұртың", -
Деп зарлады елінің мұңын қозғап,
"Жегідейін жеп жүрген іштен құртың".

Заманның қайтты көңілі "адамынан",
Айырып арамдығын қадамынан,
Кернеген кек ызалы ішке сыймай,
Қайғының зарын төкті қаламынан.

Үш он жас өтті алысу, зарлауменен,
Еліне білім жолын арнауменен.
Қалған өмірін халқының қамы үшін,
Сарп етті дүниені барлауменен.

Орыстың ұлы байтақ даласынан,
Волганың сүйірік басы саласынан,
Көрді Абай шұғыласын шығар күннің,
Атақты Москваның қаласынан.

Қуаныш көкірегін кетті кернеп,
Жандырды сөнген ойды үміт тербеп,
Қарсы алып қара түнде нұр сәулесін,
Ұмтылды құшақ жая қолын сермеп.

Үйренген өз бетімен орыс тілін,
Бұл жұрт берер деп тауып нағыз білім
Жөнелді жолаушыдай бетін түзеп,
Адасқан енді сезіп шығар күнін.

Сергітіп, қайта жиып алды бойды,
Өзгертті өздігінен Абай ойды,
Меңгеріп оқығанда мейірі қанды,
Әлемге айқын суретші Толстойды.

Салтыков, Белинский, Герцен, Гоголь,
Бекіді Абай бел байлап, берді көңіл,
Некрасов, Крылов, Лермонтовты
Оқыды, ақтарылды ой ағыл-тегіл.

Мақтады, мысалға алды орыс халқын,
Үйрен деп өнері мен білім-салтын,
Ел туғызған ерлердің асыл сөзін,
Қоспасыз, боямасыз деген алтын.

Тексерді бірінен соң оқып бірін,
Кестелі, келісімді көркем жырын,
Айнадай айдын көлге шомылғандай,
Жүректің жараланған жуды кірін.

Жаңадан жан азығын жиып алып,
Бір үйде жапа-жалғыз өзі қалып,

Қыс бойы осыларды оқып шықты.
Басқаға алаң болмай, ойға салып.

х х х

Арқаның айықпайтын асау желі,
Жамылған қардан кебін сары белі,
Сақылдаған сары аяз зардабынан
Тас боп қатқан шалқымай өзен-көлі.

Қутырып, құйындатып, болмай-толмай,
Ұйтқыған екілене жауып борай.
Қауымды қаңсыратқан қара түнек,
Кетіп, жаз келер ме екен бұған орай.

Абайдың осы ой еді ойлағаны,
Алысқа аса қарап бойлағаны.
Халықты сорған борсық, жалмауыздар,
Адам қанын ішуді қоймағаны.

Бітіріп, ақын, ойшыл, шыншыл сөзін,
Таныды таймайтын жол, тапты кезін,
Жадырап, жазға салым жаны кірді.
Аспаннан көріп анық күннің көзін.

Үйінен шықты Абай қадам басып,
Көгеріп, күлімдеген белден асып,
Көкірегін кернеген зор қуанышы,
Жүрегін ерік бермей алып қашып.

Жылынып, жиі соғып, жібіп жүрек,
Талапқа тап келгендей ақтық тілек,
Қобалжып қонымды ой қозғалақтап,
Тапқандай табанды дос анық тірек.

Өзеннің келіп жетті жағасына
Жартастың тоғайлы сай сағасына,

Көрікті көз тартатын көркем сурет
Сый етіп не береді ағасына.

Тербетіп таңның желі табиғатты,
Сөйлесіп, сыбырласып, сүйіп төтті,
Түнерген түн пердесі жиырылып,
Жайылып ақ сәулесі таң-дағы атты.

Таң келіп, қараңғылық жылжып қашты,
Аспанда ай тығылып, жұлдыз састы,
Көтеріп қызыл шашақ шұғыласын,
Алтын күн әлемге айқын нұрын шашты.

Оянған желдің бұлбұл тербеуімен,
Көркем жыр көкірегің кернеуімен,
Ағындап ақтарыла ағылды жыр,
Аққан өзен суындай ернеуімен.

Кейде шырқап сызылтып, кейде бөсең,
Майыстырып, майдалап, толғап өсем,
Еркінді алып, ерітіп, елжіретіп,
Ойынды алар, тындап көр, бекер десең.

Біреудің кейде мұңын зарлағандай,
Біреуге ашулы кек арнағандай,
Алтын күннің сәулесін сезген бұлбұл,
Соған арнап жыр төгіп сайрағандай.

Елжіреп Абай тұрды жырды тындап,
Мақұлдап тоғай басын изеді ептеп.
Гүл жапырақ күлімдеп сыбырласып,
Сылдырап қостады өзен шын-шын шындап.

Тоқтады жыр, әлемге жайылды үн де,
Аспанға бойлап шықты алтын күн де,
Мұратына жеткендей көңілі хош боп,
Толғанып отырды Абай осы түнде.

х х х

Семейде Михайлесті Абай көрген,
Дос болып өз аулына ертіп келген,
Орыстың ойшылдарын ойға салып,
Сол еді Абайға жол сілтеп берген.

Атақты Пушкин дейтін ақындарын,
Дәлелдеп сөздерінің мақұлдарын,
Көркем сөздің иесі, көрікті ойдың
Болар деген осылар жақындарын.

Тату дос айрыларда беттен сүйіп,
Езіліп, елжірескен жаны күйіп,
Сырласқан махаббатпен екі жүрек,
Бір-бірін тастай алмай көзі қиып.

- "Хош, Абай, амандықта қалыңыз" - деп,
- "Хат жазып, тұрысамыз, наныңыз" - деп
- "Семейдегі Курбанов пәтерінен,
Пушкин томын жіберем, алыңыз" - деп.

Михайлес Абайға серт еткен еді,
Семейге кеше біреу кеткен еді.
Дамылсыз түні бойы күткені сол
Мезгілі келетұғын жеткен еді.

Таң білінді, оянды, бұлбұл сайрап,
Үйдің іші күлімдеп кетті жайнап,
Тықырды даладағы естіді Абай,
Келе жатқан кісінің атын байлап.

Басысынан Бәкенді сезді Абай,
Кіргенше өткендей боп уақыт талай,
Неге жылдам баспайды аяғын деп,
Орнынан түрегелді соған қарай.

Асығып жолаушыны көргенінше,
Шыдамай сабыры кетті келгенінше
Тыншымай жиілене соқты жүрек,
Қолына "мә", деп кітап бергенінше.

Есіктен сәлем беріп келді кіріп,
"Бар ма, кітап" деді Абай оған тұрып,
Кітапты қолына алып аша берді...
Бәкеңе көзін салмай, мойын бұрып.

Отырды қолына алып Пушкин томын,
Қуанып тапқандай боп кеткен жоғын.
Жанын жеп, жара салып, жанып жүрген,
Іштегі сөндіргендей болды шоғын.

Жайланды, тыным алды соққан жүрек,
Ақ жастықты кеудеге қойды тіреп,
Малдас құрған, жамылған жеңіл шапан,
Мақпал камзол, сыбанулы екі білек.

Шекелі, қарыс мандай жұмыр басы,
Сырмалы жарасып тұр тақиясы,
Жуан мойын, бота көз, келте мұрын,
Қара нар, қайыспайтын қабырғасы.

Сирек сақал, қысқа мүрт, өткір көзі,
Ақыл ойдың иесі, дария сөзі
Қорытып, қор жинаған санасына
Кен ойы кемеліне келген кезі.

Алаңдық көңілінен бөлінеді,
Жүрегі біржолата беріледі.
Алғашқы бір бетті ашып қарағанда,
Пушкиннің өз суреті көрінеді.

Бұйра шаш, қырлы мұрын, жазық мандай,
Нұрлы көз, қара қасы қиылғандай.

Қалың ерін ат жақты бакенбардты,
Жүзінен нұр сәулесі құйылғандай.

Аралап Абай кетті Пушкин жырын,
Елжіреп, еріді бой, танып сырын,
Жалын сөз, көрікті ой, шебер тілдің,
Жалғанда жойылмайтын төккен нұрын.

Толқынды тамылжыған өні қандай?!
Мүлтіксіз сымға тартқан сөні қандай?!
Суырған қынабынан алмас қылыш,
Сияқты сөздерінің мәні қандай?!

Шебер тілмен суретті ою қандай?!
Кетікке, келісті сөз қою қандай?!
Жұтқан сайын құмарың арта берер,
Білмейсің жалығу жоқ, тою қандай!?

Өз жерін, өз Отанын сүю қандай?!
Халқының мұңын жоқтап, күйе қандай?!
Әділеттік, адамдық ар жолында,
Өз жанын адалдыққа қию қандай!?

Залымды сөккен тілі, кегі қандай?!
Оларға айтылған сөз тегі қандай?!
Әлемге аузын ашқан жауыздардан,
Шыншыл, шебер ақынның шегі қандай!?

Келесі кезең астын көру қандай?!
Ел қазынасын еселеп, теру қандай?!
Үмітті арттан күтпей, алдан күтіп,
Мұрасын кейінгіге беру қандай!?

Үстем тап бұқараны езу қандай?!
Айдалып, аузыңды ашсаң кезу қандай?!
Қамалған жолдасына қайрат беріп,
Шын бостандық келерін сезу қандай!?

Досына махаббатты жүрек қандай!?
Бірлескен айрылмаған білек қандай!?
Атар таң, бостандықты көксеп өткен,
Елі үшін еңіреген тілек қандай!?

Екенін анық сезіп, білді Абай,
Бойы балқып, бойлады ары қарай.
Жан беріп жалынды сөз жүрегіне,
Жалықпастан ақтарды күндер талай.

Абай басын көтерді оқып болып,
Балқып бойы, көзіне жасы толып,
Кімді сөгіп, нені ол көксегені,
Ой беріп, жүрегіне кетті қонып.

Жас аққан қуанышпен сүртіп көзін,
Сергіген жаңа сезді Абай өзін,
Өлеңмен Пушкинге арнап жазып қойды,
Сондағы ойға түскен мына сөзін.

Сонау өткен тар заманда туған-ды,
Хақиқаттың, ардың жолын қуған-ды,
Әділеттік, еркіндікті жыр етіп,
Ел қайғысын жырыменен жуған-ды.

Өз Отанын жан-тәнімен сүйген-ді,
Соның үшін азап тартып, күйген-ді.
Темір құрсау аяқ-қолдан босанар,
Шын бостандық келер күнді түйген-ді.

Ерікті ой, көркем жырдың анасы,
Ақындардың асқар таудай данасы,
Нелер көсем, нелер шешен туғызған,
Адал жүрек ұлы орыстың баласы.

Залымдардың зұлымдығын көрген ол,
Арсыздығын ашып, айтып берген ол.

Өз халқының қасиетті өнерін,
Қажымастан, қалдырмастан терген ол.

Асыл сөздің алтын қазына иесі,
Ақындардың жан тамыры-жүйесі.
Жоғалмайтын, жойылмайтын мұрамен,
Бірге емес, миллиондарға тиесі.

Ұсынғанға арманым жоқ жетті қол,
Артқы ұрпағым, сендерге арнап тартам жол,
Білім кілті ұлы орыс халқында,
Сендер де үйрен, сол кілтке ие бол!

х х х

Абайдың айналасы толған кітап,
Өзі ортада жағалай қойған жинап,
Жанға азық, нұр берер ойға сезім,
Ақылдасар жолдасы, анық сыйлап.

Достарға алма кезек көзін салып,
Шабытты шалымды ойын шалып қалып,
Жалынды жыр күйіне арқау еткен,
Маңызды маржандайын теріп алып.

Аралап еді атақты Толстойды,
Махаббат жылы сезім жеңіп бойды,
Кен ақыл көкірегін кернеп келіп,
Терең сыр тебіренге оятты ойды.

Ағытылып жөнелді ғақыли сөз
Миды толғап, қиыннан келетін кез.
Философия қиялын еркін билеп,
Жарқ еткен жай оғындай атылды тез.

Шабытпенен шаттанып Абай тұрып,
Досына көз тастады бетін бұрып,

Құныға, құмарлана аңсаған жан,
Гогольмен кетті төтті кеңес құрып.

Кеңесін кең отырып, алды тындап,
Сергек сезім жетілтіп, ойды шындап,
Жасырын жанның ашар талай сырын,
Жазылып кетті жолдар неше мындап.

Салтыков-Шедринмен сөйлесті Абай,
Қандай өткір, қанжардай тілі қалай,
Іштегі ызалы кек қайрап тілін,
Сан сұмды найзадай сөз шақты талай.

Мисалшы ақылдасып кәрі шалмен,
Теңеді мақтаншақты айуан малмен
Еңбек етпей, талапсыз жүргендерді
Ұқсатты бойы күйез өлі жанмен.

Тыңдады Некрасов әңгімесін,
Әкімдердің әлегін, қылған ісін
Би, болыс атқа мінер парақордың
Ашуға арам ойын салды күшін.

Жалынды сөз басқан соң жан пернесін,
Ызаға толтырды кек өр кеудесін,
Аямай жеміттерді отқа қақтап,
Жұлып алды жүзінен бет пердесін.

Әйгілі заманының сыншысы деп,
Белинский досымен сырласты көп,
Алаңсыз зейін қойып, тыңдап отыр,
Айтқан сөзге құмартып, бойы елжіреп.

Ақын рухтың бағалы шөлмегіндей,
Жаралыстың таңдаулы өрнегіндей,
Сүйкімді жаралыстың сырын сақтар,
Сезімнің күйшісі дәл мергеніндей.

Әлемдік өмірдің ол домбырасы,
Әлемнің қандас туыс араласы
Құпия сырын ұғымды тілге аудармай,
Ақынның түкке тұрмас қара басы.

Деген ой сап етті Абай кеудесіне,
Бекініп орнап қалды зердесіне,
Сүйкімді табиғаттың жырын шертін,
Дәл түсірді домбыра пернесіне.

Егіліп ел қайғысын өз мұңы еткен,
Оршіл қиял, жалынды ой ерте кеткен.
Пушкиннің бірге туған інісіңдей,
Оянып, ойшыл ақын тез ержеткен.

Мұңдасып Лермонтовпен кезектесіп,
Қайғысын жүректегі жүрген тесіп,
Арсызбен арпалысып қамыққан ой,
Қалтқысыз қайғы шерін берді шешіп.

Көптің жүгін арқалап қайыспас ер,
Өз басы емес, елінің қайғысын жер,
Қамығып қан төкпесе жүрегінен
Қалың жұрты ақынға онда не дер?

Елін ойлап жүрегі қырық жамау,
Ел зарласа, ақыны қалар ма сау.
Қанды жасын ағызбай тұра ала ма,
Қанға малып, халықты қамаса жау.

Қуатты оттай бұрқырап жалынды жыр,
Төтті жырдан сырменен төгіліп нұр,
Шебер ой, шешен тілге өмір беріп,
Аузынан ақтарылып, ағылып тұр.

Пушкинді көрді, өзгерді ойы Абайдың,
Сырласты сырын ашты ол талайдың.

Шегі жоқ, шебер ақын, шешен тілді,
Таңқалдырды адамын сол маңайдың.

Айнымас асыл жырдың нұрын көріп,
Құмарлана тындады, ойын беріп,
Лермонтов, Пушкин еді таныстырған,
Байрон, Гете, Шиллерді ерте келіп.

Құлашын кең сермеген алғыр ақын,
Қорланып, қорыта білген болашағын,
Оларға жүректегі мұңын шағып,
Айрылмас дос, айнымас болған жақын.

Сөйлесті Гетеменен тұстасындай,
Өзінің көрді жақын ұстасындай.
Жаралыс сұлулығын жырға қосты,
Өмірдің шебер соғушы ұстасындай.

Байқасақ, Шиллерді де жақтағандай,
Арлы ақын адам атын ақтағандай,
Жек көрген жексұрынды тілмен түйреп,
Өткір сөзбен жалынға қақтағандай.

Кенеліп шаттыққа отыр Абай батып,
Тәтті қиял үмітін тез оятып,
Халқыма таныстырсам достарымды,
Деген ойың жүрегі кетті ұнатып.

Достарға Сарыарқаны аралатсам,
Ауылына қазағымның алып барсам,
Алтындай асыл сөзін алар ма еді,
Бұлардың ұғындырып жайын айтсам.

Деді де достарына қойды қарап,
Халқына қалаусынып алды қалап,
Абайдың ауылынан сахараға,
Ақын, ойшыл сөздері жатты тарап.

х х х

Абайдың келген шағы кемеліне,
Қиналмай ойы жетер дегеніне.
Жалынды көркем сөздер тілге оралып,
Қаланған жерін тауып керегіне.

Ақындық сабасына өбден жеткен,
Айнымай, ауытқымай алған беттен,
Сол ақындық талабын халық үшін,
Азамат қарызым деп, еңбек еткен.

Ойлау, жазу Абайға тыныс болған,
Өмірден, кітаптардан тағлым алған.
Сан салалы қорытып саналы ойды,
Өлшеуін тауып, талай жырға салған.

Көреген көпті сүйген арлы ақын,
Демеген анау алыс, мынау жақын.
Жазықсыз момындардың мұңын жоқтап,
Қалдырсам деген артқа өшпес атын.

Жеміт болыс, қу, залым ұлықтарын,
Парашыл, атқамінер, бұзықтарын,
Талайын таңбалаған ащы тілмен,
Еліне ашып беріп қылықтарын.

Арсызға ызалы кек ашу кернеп,
Қанжардай өткір жырмен сөккен жерлеп,
Ақынның әділетті алғыр сөзі
Оятқан сан жастардың ойын тербеп.

Қазақтың қазыналы сөзіне бай,
Нақыстап көркем жырды төккен Абай.
Бойды ерітіп, қозғайтын жүрегіңді,
Ән шығарған бірнеше өлеңге орай.

Пушкиннің толық танып көз қарасын,
Кеңейтті кемшіліксіз ой-санасын,
Қазаққа алғаш Абай таныстырды,
Ұлы ақынның сүйікті Татьянасын.

Ән берді Татьянаға Абай арнап,
Халыққа жарасымды жағын барлап.
Пушкинмен Абай солай қол ұстасып,
Аралап сахараны кетті шарлап.

Тәтті сөз тілге жатық сәніменен,
Беріліп естіген жұрт жаныменен.
Жоқ болып бөтендігі Татьяна
Қазаққа сіңіп кетті өніменен.

Михайлес көзімді ашты дегені сол,
Пушкиннен көп өнеге үйренді ол.
Өзгертіп өлең түрін мағыналы,
Қазаққа үлгі беріп көрсетті жол.

Қазақтың асыл қымбат қазынасын,
Орыстың таза шыншыл ой-санасын,
Шығыстың нәзік жырын ұластырып,
Ақындық Абай ашқан жаңа арнасын.

1968 жыл

А Б А Й Қ О Р А С Ы Н А К Е Л Г Е Н Д Е

Амалсыз кетіп едім елім тастап,
Зар төсеніп, басыма қайғы жастап.
Өмірдің берген алып сыбағасын
Қайтадан туған жерім келдім аңсап.

Қайғысыз жүрегінде шер бола ма,
Туып-өскен еліндей ел бола ма.
Басқанның сарайында жүрсендағы,
Өз жеріндей, өзгеше жер бола ма.

Осында туып-өскен ата-бабам,
Еркіндеп, еркелетіп өсірді анам.
Сағынған сағынышты бір басайын,
Кұшақта қойыныңа кірсін балаң.

Жете алмай жүруші едім жырақ болып,
Көзімнен ағып жасым бұлақ болып.үшін бұл
Арылар жүрегімнен барлық арман,
Қалсаң жерім мәңгілік тұрақ болып.

Әйгілі жатыр мұнда Абай атам,
Ботантай, Ұлжан, Зере менің анам.
Би ата, барлығыңда осындасың,
Балаңа аруақ жебеп тиер батаң.

Әмірмен бірге жатыр адал Бәкем,
Түбінде ойласам мен бақытты екем.
Сүйегін отыз жылда әкеп қойған,
Абайға тақау жатқан өзім өкем.

Абайдың мекен еткен өз қорасын,
Аруақ қоршап тұрған айналасын.
Жүрегіңмен беріліп, еңбек етсең,
Ата-анаң жарылқар өз баласын.

Еліңе, аруаққа болсаң адал,
"Ақ сынбас" ақталды ғой деген мақал.
Айнадай ақ жүрегің таза болса,
Бөгет болмас жолыңда тұрған қамал.

Арыңды адамшылық жетілт, түлет,
Басыңа бақ оралар түзелді бет.
Тік тұрып аяғыңмен, ындыныңмен,
Келгенге Абайды іздеп қызмет ет.

Арылды бойыңдағы барлық індет,
Пайғамбарың - өз елің артты сүндет.

Ахат, 1982 ж.

Ақтап шық, арыңменен тапсырмасын,
Абай жайын ұқтыру саған міндет.

Абайға шар тараптан іздеп келсе,
Қорасын, жатқан жерін, елін көрсе,
Қайтпай ма, ырза болып, мейірі қанып,
Айқындап, айнадайын айтып берсе.

Абайдың қорасына келдің неге,
Ел жіберіп отырған саған сене,
Көп келсін, біреу келсін айт, түсіндір,
Бос күнім, уақытым жоқ, түнім деме!

1969 жыл

А Б А Й Ғ А

Шебер тілдің кестесін,
Келістіре теріпсің,
Дәл тауып сөздің еспесін,
Кемеліңе келіпсің.

Айтылмай ақыл қалған жоқ,
Барлық жайды шалыпсың,

Ойласам, сен де арман жоқ,
Мәңгі өлмес атақ алыпсың.
Жалынды оттай жырларын
Өрімдей мінсіз өріпсің.
Әлемнің түрлі сырларын,
Сол кезде-ақ сезіп көріпсің.

Көрікті ойдың жемісін,
Кейінгі жасқа беріпсің.
Олеңнің тартып желісін,
Жылай да жырлай өліпсің.

Жараланған жүрегің,
Қайғылы қара түндерде,
Орындалды тілегің,
Нұр жауған мына күндерде!
1969 жыл

7. ТЕГІНЕ ТАРТҚАН ӨР ТҰЛҒА

Шыңғыстаудай киелі де қасиетті топырақтың тумалары: Құнанбай, Абай, Шөкерім сияқты ұлылардан тараған ұлағатты ұрпақтардың бірі - Ахат Шөкерімұлы. Ол - өз өмірінде сан азапты жолдардан өткен, тағдыры бар ақын. Ұзақ жылдар жүріп өткен өмір жолы, халық тәрбиесіне қосқан зор үлесі, әдебиет саласындағы сіңірген еңбегі кейінгі ұрпақ үшін үлкен мектеп екені айдай анық. Басқасын былай қойғанда, жазықсыз құрбан болған Шөкерімдей философ ақынның елеусіз қалған мүрдесін 30 жыл өткен соң жалғыз өзі қазып алып, мұсылманша жерлеуі және ақынның артында шашылып қалған мол мұраларын қызғыштай қорып, бүгінгі таңға аман-есен жеткізуі де баға жетпес батылдык. Әр басқан ізін бақылап, сырт көз сұғын қаласа да, өмірінде қанша қиындық көрсе де, қатты қиналып жүрсе де иілмеген ер мінезі мен дархан көңілі әркімге де үлгі боларлықтай.

Әрі ұстаз, әрі туған әкемдей болып кеткен сол бір аяулы жанды зерттеп, халқына сіңірген зор еңбегін, сондай-ақ көп танылмай жүрген шығармашылық өнерін жарыққа шығару, яғни бүгінгі ұрпаққа табыс ету - менің басты мақсатым еді.

Осы орайда: өзім көріп, куә болған жайларды, ақсақалдың өз аузынан естігендерімді, қолынан алған қолжазбадағы өлеңдерін және ол кісінің өте жақын туған-туыстарынан көзбе-көз алған әңгіме-сұхбаттарды, керекті деректерді тілге тиек еттім.

Автор.

М а з м ұ н ы

Текіден туған текті еді ол.....	1
Арайлы таң, ақзер дүние!.....	7
1. Арман құсы адаспас.....	7
2. Бірге өткізген шуақты шақтар-ай ! (Бәтима апайдың әңгімесінен).....	20
3. Шыңыраудан шыңға шыққан шындық (Арғынбек Ахметжановтың айтуы бойынша)..	30
4. Мені мәңгі сақтайтын әкем рухы! (Абайдың немересі, Тұрағұлқызы Мәкен апаймен арадағы сырлы сұхбат).....	41
5. Сол бір сәттерді сағынамын...(Ахат Шәкерімұлының туған жиені Фатихтың естелігінен).....	59
6. Өлең- өзен.....	71
7. Тегіне тартқан өр тұлға.....	168